

de laatste Levano

Friso Hogenboom



ROMAN

M. WERTHEIM

DE LAATSTE LEVANO

M. WERTHEIM

DE LAATSTE LEVANO

DERDE DRUK



MCMLXIII

AMSTERDAM — ELSEVIER — BRUSSEL

Van dezelfde auteur verscheen bij Elsevier
VORST VAN DE BALLINGSCHAP
PRENTEN AAN DE GALG
ISAËC DE FUENTES
DE SOETE BASINNE

Omslagontwerp
J. F. DOEVE

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

DRUK: N.V. BOEKDRUKKERIJ F.E. MAC DONALD, NIJMEGEN

Mijn doden. Dat zijn zij, die ik slechts ten goede wil gedenken.

Mijn halfdoden. Dat zijn zij, die uit mijn herinnering zijn gestapt. En nog leven ergens op deze wereld.

Mijn levenden. Dat zijn zij tegen wie ik mij verweren moet, want deze schepping is strijd.

Samen vormen zij mijn wereld. Waarin ik dool eenzaam als een dier. Een wolf. Een oude eenzame grijze wolf.

Soms is mijn zwaarmoedigheid zo hevig, dat ik zou willen sterven op de plaats waar ik sta en soms ook lijkt het leven mij wel prettig maar lokken, nee, lokken doet het mij niet meer. Heeft het dat ooit gedaan? Kan ik mij de dag herinneren dat ik verrukt van levenslust voort wilde stormen naar... ja, waarheen? Heeft een mens ooit een heldere voorstelling van het eindpunt van zijn leven? Ik twijfel daaraan, want aan het eindpunt wacht de dood die nimmer spreekt en met hem wachten zijn handlangers. Een elite bende van verschrikkingen. Aderverkalking, kindsheid, versleten organen en stinkende verrotting. Ik geloof dat ik nooit verlangd heb naar dit eindpunt te willen stormen. Mijn onderbewustzijn heeft het Niets

en zijn handlangers vermoed. Gelukkig zijn zij, die achter de dood een licht zien en tijdens hun leven zich daarin koesteren.

Ik zal u vertellen van mijn doden, mijn halfdoden, mijn levenden. Het is een verwarrende film van 65 jaren lengte. Hij is niet gemonteerd, alle beelden vertonen zich door en over elkaar heen als een vechtende kluwen kwajongens. Ik geloof niet dat er een levensfilm is die netjes gesneden, gemonteerd en nagesynchroniseerd is.

Daarom begin ik de vertoning op een willekeurige dag. Die dag is de vijfde mei van het jaar x-miljoen, nadat deze aarde woest maar niet ledig was.

Op die dag stond ik achter het venster van een directiekantoor en tuurde over de Maas van Rotterdam. Nu, als vergrijsde vijfenzestiger, vroeg ik mijzelf af hoeveel keer ik gekeken had naar het jachtige leven op zijn rug. Waren het duizend keer of tienduizend?

Maar ditmaal besepte ik dat ik anders keek, dat ik nu een geheel zag en vroeger slechts onderdelen.

Ik zag de stroom die de schepen, de kaden, de kranen, de huizen en de torens verbond. Dat zij één waren met de hemel en zijn wolken, met de horizon die er niet is omdat hij wijkt en wijkt voor iedere stap. Onbereikbaar blijft de horizon. Ik ben Ahasverus, alle mensen, alle dieren zijn Ahasverus.

Zo dacht ik en het had geen nut.

Voor de tweede keer is een secretaresse kittig binnengestapt. Haar rokje zwierde even. Het leek of zij haar gespeelde ongeduld wilde betonen. Hooghartig keek zij naar mij, oude man in haar ogen. Zij herhaalde haar bood-

schap, dat men wachtte in de hall. Ik heb haar welwillend toegeknikt en stapte langs dit goed verzorgde wezentje om mijn plicht te gaan doen op deze vijfde mei. Alle veertien jaren verwacht men mij op deze herdenkingsdag. Mijn verschijning is traditie geworden.

Ik stond op de stenen gaanderij en keek omlaag. Daar wachtte een zwijgende menigte. Grotendeels jeugd. De jonge mannen in colberts en broeken van opstandige snit, kort en nauw. Hun haren verward, veel droegen baarden in alle stijlen sinds Assyrië en Babylon. De meisjes flatteerden zich met korte crinolines die opbolden door de vele petticoats. Haar benen lokten de jongens, want zonder benen zijn zij nog niets.

Ik daalde de trap af en begaf mij naar de plaquette aan de muur. Ik keek naar het bronzen boek waarin de namen gedreven stonden van allen die sterven moesten tijdens deze oorlog der nullen tegen de psychopaten. Een bloedige oorlog, nog gestreden negentienhonderd en veertig jaar na de dood van de man Josua van Nazareth, wien de nullen en psychopaten beloofd hadden te volgen.

Achter mij was stilte, geladen met nieuwsgierigheid. Ik beschouwde het dodenboek. Ik hoorde mijn eigen stem. Soms klinkt die vreemd, ook deze morgen. Ik las hardop de namen der vermoorden. En de dienstjaren, dat zijn ook de jaren waarin zij gelukkig waren of bezocht werden door de calamiteiten hunner levens.

Ik zei: „Rust in vrede. U die werd aangewezen door de Almachtige en gehaald door de engel des doods. Wij kennen de doelstellingen van de Schepper niet. Mogen uw zielen hebben aanvaard. Rust in vrede.” Dit was alles wat ik zegde. Ik plaatste een krans tegen de muur onder het dodenboek en trad terug. Nu kwamen de levenden. Zij

legden hun stervende bloemen op het marmer voor het boek. De bossen stapelden zich op. De frisse geur van hun vliedend leven vervulde de hall. Kleuren overwonen het wit van de dood.

Ik draaide mij weer om. Ik zag opnieuw de menigte. Ik zag honderden gezichten en herkende niemand. Mijn keel was niet toegeknepen, ik hoefde geen tranen te bedwingen, hoewel het niet onmannelijk is te huilen. Ik heb geen tranen voor namen. Ik kan niet treuren om mensen die ik niet gekend heb. Daarom zal ik het volgend jaar mijn vertoning weigeren en een bedroefde moeder vragen woorden te spreken om de ziel van haar kind en alle anderen te steunen. De rijen openden zich. Men liet mij door. En men was tevreden. De doden waren herdacht. Doden die zich ieder jaar verder verwijderden. Die steeds minder bereikbaar zijn voor onze herinnering. Totdat zij vreemden voor ons geworden zijn.

Ik verliet deze handelsburcht opgetrokken van staal en beton. Een schepping in de ogen van de directeur, niets in de mijne sinds ik hem eens vanuit een vliegtuig zag. Kees, mijn chauffeur lichtte zijn pet terwijl hij het portier van mijn auto opende. Ik heb hem dat nooit verzocht maar het hem ook nooit verboden. Hij zou niet begrijpen dat ik in mijn hart dit vertoon van dienstbaarheid verafschuw. Hij vindt dat het één der knepen van zijn vak is. Vlug nam hij plaats achter het stuur en zacht, bijna onhoorbaar begon de rit naar huis. Ik sloot mijn ogen. Een beeld uit mijn kinderjaren werd zichtbaar.

...ik hoorde weer de wielen ratelen van het rijtuig, waarmee mijn vader, de gouvernante en ik werden vervoerd

naar het huis van grootvader Gideon Levano. Ik zat warm, te warm ingepakt op de schoot van de gouvernante. Keek nieuwsgierig naar buiten, zag de huizengevels als een gesloten colonne en er voor als korporaals de gaslantarens. Verlichte doodskopjes in een glazen kooitje op een staak.

Ik hoorde de koetsier met een harde plof op straat springen. Voor het portierraampje gaf hij een voorstelling. Hij klopte zich warm door zijn armen heftig rond zijn tors te slaan en flink te stampen. Daarna belde hij. De deur zwaaide open. Een zwak licht vloeide naar buiten. Toen opende hij het portier en rukte mij van de schoot. Ik herinner me bang te zijn geweest toen ik in zijn koolzwarte ogen keek.

„Zo, jongie, daar benne me”, zei hij vriendelijk onder zijn krijgshaftige snor door. Deze woorden roken naar jenever. Ik heb dikwijls nagedacht over het wonder dat geest en materie zich toch kunnen vermengen. Wanneer er later in mijn huis gasten kwamen en zij zeiden „daar zijn wij”, dan rook ik jenever.

Hij hield mij omhoog. Zoals de Thora rollen worden getoond in de synagoge. De gouvernante griste mij weer terug, deed drie of vier zoekende stappen op de aarduinen stoeptreden. Elise met het kind vluchtend over de ijsschotsen.

De marmeren hall. Een koele sarcofaag met muurluchters, waarin brandende kaarsen. En boven rondom overvete engeltjes, meisjes engeltjes. En tegen deze matwitte dodenwand twee in het zwart geklede mensen. Mijn grootouders.

Oma Judith commandeerde mij uit de armen van Elisa. Zei tegen mijn vader: „Adam, de kamer van deze jonge-

dame is op de tweede verdieping, wijs haar de weg. Die ken je zeker nog wel.” Zij schudde wat aan mij, zodat ik gemakkelijker te dragen was en stapte binnen in de huiskamer. Grootvader Gideon volgde wat bedeesd, naar zijn gewoonte. Ik heb grootvader Gideon in zijn huis altijd bedeesd gezien. Oma ging met mij bij het vuur zitten, pelde mij uit m'n kleren, terwijl zij almaar in mijn ogen keek. Ik begon te huilen, want oma's ogen waren hard, vijandig, onderzoekend. Grootvader Gideon zei schuchter: „Is dat wel goed Judith, dat kijken?” Oma streek over mijn haren en keek mij niet meer aan. Ik blikte rond in de kamer. Ik herinner me nu niet meer wat ik toen zag. Uiteindelijk bleef ik kijken naar grootvader Gideon. Hij glimlachte, dat zag ik aan zijn zachte tintelende grijze ogen, want zijn mond was verborgen onder een witte snor en een Henri IV baardje. Maar ik bleef angstig, vooral toen grootvader mij een wijsvinger toestak om mee te spelen. Teleurgesteld liet hij zijn vinger zakken.

Mijn vader trad binnen. Nam plaats naast grootvader. Zei: „Dat is het dan moeder.”

„Ja, dat is het dan. Het einde van je avontuur. En die slet?” beet zij over mijn hoofd heen mijn vader toe.

„Moeder”, riep mijn vader en stond op. Hij was bleek, zijn lip trilde. Later heb ik hem nooit weer zo gezien. Daarom herinner ik mij die ene keer zo goed. Grootvader trok zacht aan vaders arm, zodat hij weer plaats nam. Hij zei:

„Judith, het verleden is verleden en dit kind werd geboren lang voordat zijn moeder een misstap beging.”

„Ik heb gewaarschuwd, telkens weer. Wij vrouwen weten door intuïtie of een vrouw deugt en die deugde nooit. Dat soort wordt geboren.”

Ik voelde mijn grootmoeder heftig achter mij bewegen en het was alsof ik de woorden sprak, die over mijn hoofd op mijn vader werden afgevuurd.

Vader verborg zijn gezicht in zijn handen, grootvader klopte hem troostend op de rug.

„Je moeder meent het zo niet, Adam. Zij moet dit even kwijt. Wij staan naast je. Daarop kan je vertrouwen.”

Ik werd onrustig. Ik voelde dat mijn kin begon te trillen. Dat ik huilen moest om vader, die daar voor mij zat te wiegen en te snikken met zijn gezicht achter zijn handen. Arme vader, hij was nooit veel met mij bezig, maar hij schreeuwde ook nooit en was altijd vriendelijk en zacht. Ik wilde van oma's schoot glijden naar hem toe, maar zij hield mij stevig vast aan mijn bovenarmen. Ik voelde mij vastgeklonken aan oma.

„Hoe heet hij”? flitste het over mijn hoofd. Het klonk wat schor en gespannen.

„Gideon... naar vader.” Ik zag grootvader stralend naar mijn grootmoeder kijken. Zijn snor bewoog iets, hij moest dus breed geglimlacht hebben. Ik voelde mijn grootmoeder niet meer bewegen, zelfs ademde zij even niet. Grootvader stond op, vlijde zijn hand op mijn haren. Ik zag vlak voor mij zijn zwarte vestknopen, dieren-oogjes. En zijn zware gouden horlogeketting wat bandeloos slingeren. Hij rook naar zwarte pakken.

„Wil je hem bensch”, vroeg grootmoeder. Ik voelde haar trillen. Even vochten hun handen op mijn hoofd, toen duwde zij die van grootvader weg.

„Ja”, zei grootvader zacht.

„Hij is een sheigets. Het bloed van de moeder bepaalt.” Zij klonken hard deze woorden. Haar handen waren als schroeven om mijn bovenarmen. Zij verstootte mij met

haar mond, maar klonk mij vast aan de familie met haar sterke handen.

„Dat weet ik. Al is een christenjongen mijn kleinzoon, dan is en blijft hij toch mijn kleinzoon”, antwoordde grootvader. Zijn stem bleef zacht, maar had nu een besliste ondertoon.

„Hij is besneden”, stamelde mijn vader. En ik zag zijn gezicht nat van tranen. Zijn ogen keken verder weg en op naar de kaarsenkroon.

Toen keerde grootmoeder mij naar zich toe. Dwong mij met haar ogen haar aan te kijken. Ik zag iets wonderlijks. Grootmoeders ogen veranderden. De harde gloed doofde, zonk weg. Maakte plaats voor iets zachts en tintelends. Toen streek ook zij over mijn haren. Ik voelde haar diep zuchten voordat zij zei:

„Zegen hem, Gideon. Hij zal joods worden opgevoed.”

Toen legde grootvader zijn handen op mijn hoofd. En zegende mij...

Ik moet wel even hebben geslapen, want mijn chauffeur tikte mij zachtjes wakker. Ik voelde dat ik een beetje onnozel naar hem keek, maar hij glimlachte. Een tukje kan iedereen overvallen, baas of knecht, waar of niet, lag in die vaderlijke glimlach. Hij wilde mij helpen met uitstappen maar ik weerde hem af.

Mijn huisdeur was reeds geopend. Mijn huishoudster verwachtte mij op haar hoge naaldhakken en benylonde benen. Zij volgde de ritmische demagogie van de mannen der publiciteitsbureaus. Heel haar wezen was opgebouwd uit advertenties. Haar honingblonde haar lag volgens de laatste modelijn en was nog niet bijgeverfd. Haar

figuur was volmaakt en niet uitsluitend geschapen met behulp van gaine of beha. Haar japonnen waren altijd smaakvol, zij moest een onfeilbaar oog hebben voor koopjes in de opruiming en flink hebben overgehouden van het huishoudgeld.

Zij glimlachte ook naar mij. Zij had nog mooie eigen tanden en een frisse mond. Haar ogen waren groengrijs, maar lachten niet. En dat was de reden waarom haar veldtocht om mij te veroveren geen succes had. Maar ik geef toe dat het moeilijk was voor een veertigjarige christin om haar ogen te laten tintelen voor een vijfenzestigjarige ietwat norse joodse man. Zij wilde mij helpen met mijn voorjaarsjas. Ik weerde haar af, hing hem bijzonder lenig op en werkelijk vief betrad ik mijn werkkamer. Ik wilde nog eens tonen dat ik wel vijfenzestig maar nog geen vijftientachtig was. Zij vroeg: „Hoe laat wenst u te lunchen?” Ik keek haar aan. Nu was haar gezicht een stenen masker. Haar voorhoofd stond wat bol en duidde op intelligentie. Haar neus was klein en smal. Haar wangen waren iets ingevallen, zodat de jukbeenderen opvielen. Met deze mond en die groengrijze ogen en dat hoogmoedige over haar gezicht was zij toch wel bijzonder knap. Onwillekeurig glijden mannenblikken over een vrouwengestalte. De mijne deden het ook. Zij volgde mijn dwalende blik en een fleem van een glimlach speelde weer om haar mond. Het was heel zeker dat zij de tijd begrootte die mijn onderwerping nog zou vergen. Ik glimlachte terug, een beetje sardonisch geloof ik, want zij verstarde weer omdat zij zich ontdekt wist.

„Om 1 uur. Heeft nog iemand gebeld?”

„Niemand”.

Het klonk teleurgesteld. Steeds weer stelde ik haar te-

leur. Iedereen die mij zoekt, belt naar mijn kantoor, want men is bang het privé-leven van een rijkaard te storen. Niet uit wellevendheid, maar men vreest mijn ontstemming, die misschien schadelijk kan zijn. Jammer, soms verlang ik oprecht naar een telefonisch binnendringen in de suizende stilte van mijn werkkamer, die uitziet op de grote tuin en het stukje bos er achter. Mijn huishoudster verlangde zo graag te weten wie mij zakelijk omringen. Hoe gaarne wilde zij deze wijde kring kennen. Dit tactisch voordeel ten gunste van haar veldtocht bleef echter onbereikbaar. Zij verliet mijn kamer. Ik keek haar na. Het hoofd wat gebogen, een gebaar van oude heren. Ook van achteren was zij elegant, maar een kleine oneffenheid onder haar strakke japon verried het boord van haar broekje.

Ik sorteerde mijn post, traag en met tegenzin, zoals kinderen treuzelen met hun pap. Er was een grote dienst-enveloppe bij van het ministerie van financiën. Ik nam hem op en wierp hem weer terug. Zoals een kind slaat met zijn lepel in de pap. Baldadig. Maar die gedachte brak mijn tegenzin. Ik lachte in mijzelf en opende vlug de brieven met de stalen opener, een ontmande dolk. Ik kreeg nog meer pret om mijzelf, want ik voelde mij als een haringboer die almaar maatjes opensneed en de ingewanden verwijderde. Er was ook een rouwenveloppe. Als ingewand bevatte hij het doodsbericht over Jan Fock. Mevrouw J. M. Fock-van Schoonhoven gaf kennis van het plotseling overlijden van haar innig beminde echtgenoot Jan Michiel, in de leeftijd van 62 jaar. Geen kinderen en ook geen kleinkinderen betreurden hem. Alleen Johanna Maria zou hem dus gedenken.

Lang tuurde ik naar deze kennisgeving. Ik overpeinsde

dat ergens in Rotterdam een groot en zwaar en vlezig mannenlichaam lag uitgestrekt op koele lakens, de ogen gesloten, de mond opengevallen, een beeld van angstige verbazing. En dat door de huilerige stem van de weduwe een drukker zich ging reppen om een aantal onverschillige mensen hiervan mededeling te kunnen doen. Dat over een paar maanden diezelfde weduwe een steenhouwer een prettige dag zou bezorgen met de bestelling van een grafsteen. En dat over een paar duizend jaar de mogelijkheid bestond dat oudheidkundigen deze steen zouden opdelven en twisten over de tekst. Nederlands uit het tweede millennium. Jan Michiel Fock, mijn innig geliefde echtgenoot.

Ik had geen belangstelling meer voor de andere brieven noch voor de missive van de secretaris-generaal, die slechts aast op mijn geld ten behoeve van de gemeenschap, die mij onverschillig is, omdat ik ook haar onverschillig ben.

Het lijk van Jan Fock was nu in mijn kamer binnengedrongen en had het beeld van mijn verleidelijke huishoudster geheel verjaagd. Jan Fock begon voor mij te herleven. Ik zag hem weer de trap opkomen van mijn huis aan de Westersingel. Toen, in 1947. Nauwelijks was hij boven of zijn daverende vitaliteit vulde mijn portaal. Hij gaf mij een klap op de schouder, een pijnlijke vriendelijkheid die enkele dagen voelbaar bleef.

„Ha, die Levano, leevie nog?” riep hij joviaal Rotterdams.

„Zoals je ziet. Ik geloof niet dat je veel belangstelling zou hebben voor het lijk Levano”, antwoordde ik een beetje zuur.

„Als ik ja zei, kieverde je mij de trap af en gelijk had je.”

Ik nodigde hem binnen. Hij nam opgewekt plaats, wreef voortdurend zijn handen. Keek nieuwsgierig rond. Ik belde mijn huishoudster, de toenmalige. Nummer één van de reeks.

„Wat drink je, Fock?”

„Port, witte port en veel. Zet de fles maar ineens hier, meissie.”

Hij lachte en knipoogde tegen haar en zij beet zich op de lip, omdat ik er bij was. Zij bleef een dametje hoewel zij graag een beetje hetaere had willen zijn.

„Wat kan ik voor je doen, Fock?”

„Levano, die zwervers hebben mijn bankkrediet opgezegd, omdat ik een beetje gesmokkeld heb. Ik moet drie ton aflossen.”

„En je verwacht dat ik die driemaal honderdduizend zomaar voor je ter beschikking heb?”

„Jullie Joden hebben altijd geld”, zei hij goedig.

„Jullie Joden”, herhaalde ik langzaam, „jullie Joden?”

Met die twee woorden wees hij mij de muur aan die opgetrokken is tussen de Nederlander en de Nederlandse Jood. Een vriendelijke muur met oude klimop, met ruime poortjes zonder deuren, maar... een muur.

Jullie Joden! Jullie, dat zijn ulieden van een ander volk. Joden, dat zijn donkere vitale mannen, die begonnen met een sinaasappelkar of een voddendhandel en zomaar opeens na twintig of dertig jaar als rijke duveltjes uit een doos tevoorschijn sprongen.

„Heb ik je beledigd?”, vroeg hij wat ontdaan.

„Fock, lees je wel eens?”

„Nou, niet veel.”

„Doe me dan een genoegen en lees eens het boek „Joden zonder geld” van de Amerikaan Michael Gold.”

Argwanend keek hij mij aan. Ik kon dat begrijpen van iemand die dat boek niet kende. Toen zei hij:

„Je moet niet boos zijn, wij bedoelen er niks mee. Je verslijt mij toch niet voor een anti-semiet?”

„Waarom hijs je de pestvlag als er geen pest aan boord is?” vroeg ik scherp.

„Verrek, begin nou niet met beeldspraak. Als ik je beledigde, nou dan mijn excuses, maar ik begrijp er geen donder van.”

De kloof werd niet overbrugd. Dat kon niet. Sinds begin de 17 eeuw waren er ulieden Joden en Nederlanders. En dat is gebleven.

De hetaere kwam met de port en schaaltes met lokkend lekkers. Zij had gauw een ander japonnetje aange trokken en zich rijziger gemaakt door pumps met hoge hakjes. Zij boog zich lenig om de glazen en de schaaltes neer te zetten op het kloostertafeltje tussen mijn gast en mij. Jan Fock trommelde met zijn zware vingers op zijn stoelleuning. Maar hij bleef een gentleman. Hij streek haar niet over haar billen in mijn bijzijn.

Hij hield niet lang aan. Hij stamde uit een oud koopmansgeslacht en eerbiedigde de spelregels. Enige uren bleef hij bij mij en vertelde van zijn ervaringen in het kamp waarin zij hem als collaborateur hadden gestopt. En nu was hij dood. Al zijn manipulaties in zaken, het traditionele leveren aan de vijand, zijn gevechten met de fiscus, zijn bezoeken aan zijn vriendinnen, waren met één luchtige vingerbeweging uitgewist. Niemand zou zich overmorgen Jan Fock herinneren. Eén mijner doden. Ik zal hem ten goede gedenken.

Inge mijn huishoudster was gisteravond rood van opwinding weggelopen. Maar om half twaalf was zij weer terug. Bekoeld, bedeesd, bekoorlijk.

Ik moet eerlijk bekennen dat ik haar wel erg heb laten schrikken. Of was het meer dan schrikken, een sardonische lust om haar te plagen? Ik wil dat niet analyseren, omdat ik niet te diep in mijzelf wil wroeten.

Zij had knus gedekt voor ons tweeën op de lange, donkere geboenwaste eettafel. Een klein servetje voor ieder en daarop een bord van een moderne pottenbakker en roestvrij bestek. En ieder ook een kandelaar met een brandende kaars, als een voortijdig dodenlicht. Ik moest zitten aan het hoofd, aan een korte kant en zij tegenover mij, zoals dat op Engelse prenten staat afgebeeld. Volgens die Engelse opvatting zaten wij als man en vrouw, maar volgens feodale vastelands begrippen zat zij daar als de minste der meiden. Welke rol wenste zij, die van toekomstige huisvrouw of van de horige boerenmeid?

Ik tuurde lang naar deze tafel voordat ik plaats nam. Toen kwam zij binnen, helemaal haute couture en Elisabeth Arden. Zij keek mij aan, verwachtte een compliment, maar ik zag haar als een hond die opzat voor een koekje.

En ik zag weer eens mijn lege leven. Niets meer over dan een lange geboenwaste tafel. Iedere plaats te mijner beschikking. Iedere plaats. Ik zei: „Dek voor 5 personen bij. Drie aan deze kant, twee daar, tussen ons in.” Zij keek ontsteld en riep: „Vijf gasten? Hebt u vijf gasten uitgenodigd zonder mij te waarschuwen? Er is geen eten voor zoveel mensen. Waarom doet u zo iets?”

Ik antwoordde: „Wie sprak van vijf gasten?”

„Oh”, lispelde ze dom, „oh, ik dacht...”

„Ik sprak van vijf personen. Kijk, mevrouw, vanavond wil ik mijn vijf dierbaarste doden bij mij hebben. Ik wil met hen dineren, maar u moogt er ook bij zijn. Wij beiden op onze vaste plaatsen.”

Zij schrok zichtbaar van het vreemde idee. Haar plaats voor deze avond zou die van lijfeigene zijn aan de tafel van haar heer met zijn familie.

„Wat zegt u nare dingen. Wat doet u eng. Ik word er koud van” en zij huiverde echt als een bang kind. Ik had haar toen wel willen knuffelen, maar de holeman bleef in mijn huid rondscharrelen en waagde zich niet naar buiten. Ik bleef dus het toonbeeld van de koele bizarre patroon.

„Mevrouw, ik ben niet gek. Integendeel. Zeer helder van geest. Zo helder dat ik leven kan met mijn doden. Ik zie ze nu om mij heen.”

Zij draaide langzaam rond. Afgrijzen tekende zich af op haar gezicht. Dat maakte haar onaantrekkelijk en hulpeloos.

„Jesses,” riep zij en voegde zich bij de volksvrouwen. Toen rende zij de kamer uit.

Ik wachtte, een kwartier. Ik belde.

Een doodsbang bleek tweede meisje stond in de kamer. De deur liet zij wijd geopend.

„Waarom kom jij?”

„Juffrouw Inge is uitgegaan,” antwoordde zij bedeesd.

„Zo zo, is juffrouw Inge uitgegaan? Nou meisje, dan zal jij moeten opdienen. Dat zal je onderdehand wel geleerd hebben.”

„Ikke?”

„Ja, jij. En een beetje vlug alsjeblieft. Het wordt er niet lekkerder van.”

„Nee”, zei ze en keek argwanend naar die griezels in de huiskamer waarvoor de huishoudster was gevlucht.

„Kom meisje, ik hoop dat je niet zo opgewonden raakt als juffrouw Inge. Ga je wel eens naar Crooswijk? Naar het graf van je grootouders en van je vader?”

„Ja”, zei ze en retireerde naar de deuropening.

„Nou, wat voel je dan? Zie je dan alleen maar de grafstenen of is het alsof je ze bezoekt? Zondagsbezoek met bloemen.”

„Ja,” zei ze levendig. „Ik gaat op visite, ja, dan zeg ik, dag opoe, dag vader, hoe is’t, rust zachies, zeg ik en dan leg ik me bloemen neer.”

„Beste kind, mijn doden hebben geen graf. Zij zijn vergast en verbrand. Hun as werd verstrooid door de wind. Ik kan ze niet bezoeken, maar hun geesten leven en komen hier, als ik dat vraag.”

„Ja,” zei ze opgelucht. „As ’t zo is, dat vin ik niet eng. As ik in me bed leg en denk aan moeder, dan is ze opeens bij me, dan spreke we met mekaar.”

Ze keek naar de grond. Haar handen op de rug. Zij stond er slank, blond, gezond. Zij heette Johanna, maar wenste uitdrukkelijk Jopie te worden genoemd.

Opeens wierp zij het hoofd in de nek, keek mij hoogmoedig en verlegen aan. Bloosde.

„Juffrouw Inge stelt zich an. Ik zal opdoen.” Zij keerde zich om, stapte weg, lenig met een bepaalde gratie.

Jopie heeft de tafel opnieuw gedekt volgens mijn aanwijzingen. Met zwaar matglanzend damast. Met het Franse porseleinen servies, met de kristallen kandelabers en het familiezilver. In het begin praatte zij veel, ik verbood het niet, maar allengs werd zij stiller, haar ogen peinzend,

haar gezichtje werd intelligenter onder de indruk van al dat kostbare. Zij kwam dicht bij mij staan, haar stem werd vertrouwelijk. Zij voelde zich opgenomen in een complot, zij werd nu het liefje van de hoofdman. Wanneer ik haar een inbraak zou hebben voorgesteld, zou ze medeplichtig zijn geworden en dronken van victorie mijn bed hebben gedeeld. Het moet haar hard gevallen zijn toen mijn huishoudster toch terugkwam, want deze vertrouwelijkheid zou nooit meer terugkeren en zij wist dat juffrouw Inge zou proberen zo spoedig mogelijk iets uit het niets te creëren om haar te kunnen ontslaan, want die asblonde Jopie had Inges prooi besnuffeld en zij wist dat daarvoor geen genade bestond.

...En ik zat aan mijn tafel. Met mijn dierbaarste doden. Aan mijn linkerhand Channah, mijn vrouw. Naast haar Elsje, mijn dochter, rechts van mij Adam en Mordechai, mijn zoons. Dit zijn de belangrijkste mensen uit mijn eerste leven dat loopt tot 1940.

Mijn moeder was er ook. Zij had de oudste rechten. Daarom zat zij aan mijn rechterzijde. Zij was grijs en 70 jaar oud. Al vijftientig jaren was zij zeventig en grijs, want zij stierf toen ik veertig was. Ik was bij haar in haar laatste ogenblikken, maar zij herkende mij niet en dacht dat ik haar man was, Adam mijn vader. Zij keek me aan met haar grijsblauwe ogen en die blik zal ik nooit vergeten. Al haar leed lag in die blik, al haar verdriet dat was opgebouwd uit de lafheid van mijn vader, die gebogen had voor Oma Judiths ijzeren wil, uit haar vlucht voor deze slappe man, uit het harde leven daarna als werkster en naaister. En uit haar trots niets meer te hebben aangenomen van ons familievermogen. Ik heb haar ster-

vende gevonden op een armenbed in de mensenkluwen Parijs, nadat zij zich een leven lang verborgen had voor het huis Levano. Mijn moeder, Annelies, een leven van vrijheid en ontbering. Slechts haar laatste maanden waren omringd door het geld der Levano's. Haar doodshemd was van het duurste linnen. Haar kist van het edelste hout. Op haar graf staat toch het goud der Levano's, een marmeren tombe. En op mij rust de smaad even laf te zijn geweest als mijn vader. Want ik heb mijn moeder niet gezocht in deze stad waarin zij zich verborgen had. Ik heb een half mensenleven gewacht op het bericht van de politie, die langs de weg een stervende vrouw gevonden had. Vijfendertig jaren was zij spoorloos en de recherche doorliep de weg terug in vierentwintig uren. Zonder het goud der Levano's.

Aan mijn linkerkzijde zat Channah, mijn vrouw. Channah is haar Joodse naam, zij wilde soms Anna genoemd worden. Channah, een kwart eeuw leefde zij naast mij. Zij was knap en zij is dat gebleven tot de laatste dag. Ik heb niet van haar gehouden en zij wist het. Zij bleef mij trouw door haar ingeboren kuisheid en haar wijsgerige opvatting, dat het anders te volmaakt zou zijn geweest. Rijk, hoog in aanzien en dan ook nog een minzieke echtgenoot, nee, dat was te veel en daarom was zij tevreden. Met het geld en onze maatschappelijke positie. Ondanks ons gemis aan liefde hebben wij gepaard en wij 'gewonnen' Elsje en Adam en Mordechai. Channah en ik hebben ons getroost met de nuchtere gedachte dat het allergrootste deel der mensheid is verwekt door een gesynchroneerde grandioze drift zonder liefde.

Channah zat dus aan mijn linkerkzijde. Reisvaardig gekleed, zoals zij op die dag in 1943 in de gevangenis kwam

om afscheid van mij te nemen. Het goud der Levano's had haar de toegang verschaft tot mij, die daar zat opgesloten. Zij was kordaat en vastberaden, zij zou onderduiken en daar wachten op de bevrijding die spoedig komen zou. Had niet Radio Oranje gisteren nog in bedekte termen voorgespiegeld dat de invasie slechts een kwestie van uren was? En van Krupp stond toch alleen nog maar de stoep? Ik was zeer bezorgd maar zij glimlachte wat hoogmoedig. Zij en Els hadden goede relaties en zij zouden daar wachten en wij zouden worden bevrijd.

Ik wil niet terugdenken, maar soms moet ik het doen, een soort van zelfpijniging. Ook nu moet ik terugdenken. Hoe zij zelfverzekerd het geld der Levano's had gebruikt om de Teutoon te kopen en de Teutoon had dat geld genomen en verbrast. En toen het hem te gevaarlijk werd en Channah het misschien zonde begon te vinden en dacht bij een andere Teutoon goedkoper te slagen, sloeg hij toe. Het vermogen der Levano's kon haar niet meer redden. Channah, mijn vrouw, Elsje mijn dochter. De Heer heeft gegeven, de Heer heeft genomen. Ik kan de naam des Heren niet loven, want Elsje was jong en onschuldig en vol verlangen naar dat mysterieuze leven.

Adam mijn oudste zoon. Hij zat aan mijn tafel in zijn uniform van luitenant-vlieger. Adam met zijn fijnbesneden onjoodse gezicht, dat hij geërfd moet hebben van een voorvader van mijn moeders kant. Hij was weer zo stil als altijd in mijn nabijheid. Hij had de gewoonte mij aan te kijken, doordringend aan te kijken, alsof hij een antwoord wilde afdwingen. Hij wilde klare wijn over zijn afkomst, want hij had iets vernomen over zijn grootmoeder die nog leefde en een 'goie' was. Hij wilde van mij een verklaring, waarom hij, zoon van een halfjood, be-

sneden werd en naar de Joodse school gestuurd. Hij heeft het mij nimmer gevraagd, hij keek maar. En ik heb nooit geantwoord op die onuitgesproken vraag, want een man wil liever niet ondervraagd worden over een beleid, dat niet helemaal juist is geweest.

En aan mijn dodentafel keek hij weer, terwijl hij plukte aan zijn blond kneveltje. En aan mijn dodentafel heb ik hem nu geantwoord. Ik heb hem gezegd te erkennen dat de mens geen recht heeft zijn nakomeling met een bepaalde erediens te doordrenken, noch hem lichamelijk te tekenen op een leeftijd waarop hij fysiek en geestelijk infantiel is. Adam heeft niets geantwoord, niet ja of nee geknikt.

Hij is blijven kijken, doordringend, plukkend aan zijn kneveltje. Ik heb zijn beschuldigende blik niet kunnen overwinnen. Hij verwachtte meer of hij vond mij een komediant. Adam is gesneuveld. Neergeschoten met zijn kinderspeelgoedvliegtuigje door een grandioos vliegend mechaniek, bestuurd door een op Spanjaarden geoefende Pruis. Er is nergens een graf van mijn Adam. Zo nu en dan zit hij aan mijn dodentafel.

Mordechai, mijn tweede zoon, zou een groot koopman geworden zijn. Niets dan cijfers en geld. Onze familienaam was voor hem als een eeuwenoud regimentsvaandel, waarvoor jonge onervaren rekruten uit oude geschiedenisboekjes popelden om te sneuvelen. Mordechai Levano, hij placht zich met een zeker pathos voor te stellen. Hij werd dan groter, zijn borst vooruit, zijn handdruk ferm, zijn ogen dwingend. Mordechai was een forse knappe jongen en deze trots en deze pathos hoorden wel een beetje bij hem. Reeds als kind liep hij rond in ons bankierskantoor en voelde zich een junior-

partner, een door het Opperwezen uitverkoren toekomstige patroon. Zo'n houding op jonge leeftijd is wel goed. Broodheer zijn begint bij broodheer spelen.

Mordechai is geliquideerd. Een zakelijk woord voor doodslag. De Teutoon greep hem in een van de laatste dagen van de oorlog en schoot hem ter plaatse neer als vergelding voor het leven van een andere Teutoon, die in een bordeel was doodgebleven. De Pruis geep mijn zoon Mordechai, zoals een boer graait onder zijn angstige kippen en er een de nek omdraait voor zijn zondagspot. Wanneer ik een poelierswinkel voorbij ga, moet ik soms denken aan Mordechai. Dan leef ik weken lang vegetarisch.

Zo zat ik dan weer te zamen met mijn doden. Aan mijn tafel, gedekt met mijn kostbaarheden. Ik belde het asblonde kind en zij serveerde mij een bord kokende groentesoep. Stil verliet zij de kamer. Ik geloof dat zij op haar tenen liep.

„Eet smakelijk,” zei ik tot mijn doden.

Zij antwoordden: „Eet smakelijk, vader”.

„Heb je het druk gehad?” vroeg Channah.

„Ja, er worden veel rekeningen afgesloten. De rijke Joden vertrekken naar Zwitserland of Amerika.”

„Waarom?” vroeg Adam. „Zijn ze zo bang voor oorlog? Het zal wel loslopen nu ze in München tot een akkoord gekomen zijn.”

„Hitler durft niet,” pochte Mordechai. „Waarmee moet hij vechten? Met die schreeuwers van de S.A.?”

„Waarom gaan wij niet, vader?” vroeg Els, „naar Amerika, het is hier zo eng.”

„En alles hier in de steek laten?” bitste Channah. „Ons

mooie huis, het is pas opnieuw geverfd en je vaders zaken? Moeten wij soms opnieuw beginnen tussen die keiharde Amerikanen?"

Ik zweeg en lepelde mijn soep.

„Geld is niet alles, kinderen,” zei mijn moeder. „Ik ben ook opnieuw begonnen in een vreemd land. Als naaister op een mansarde, wat later op een atelier tussen rumoerige meisjes. Ik verdiende mijn brood en ik dacht niet terug aan de weelde die ik gekend had als de jonge mevrouw Levano.” Zij hoorden haar niet, want alleen ik kan de stem van mijn moeder horen.

Ik lepelde mijn soep. Zoals in die angstige dagen voor de fatale september van 1939. Ik lepelde toen ook mijn soep iedere dag en sloot de rekeningen van de rijke Joden, die naar Amerika vluchtten. En ik stoorde mij aan Channah die zo gehecht was aan haar huis en de antieke notehouten porseleinkast. En nu te midden van mijn doden kwam weer het zelfverwijt. Ik ben toen geen man geweest, geen kerel van beslissingen. Ik heb mij al te graag gestoord aan mijn vrouw en haar angst voor het verlies van onze welstand. Ik ben gebleven, ik was een Jood met geld. Ik ben een Jood met geld en doden geworden.

Na een uur heb ik gebeld. Weer kwam Jopie. Mijn bord was nog half vol. „Lust u niet meer? Wat zonde, dat kostelijke eten,” zei ze spontaan verwijtend. Haar kinderjaren waren karig en goedkoop voedsel geweest.

„Je hoeft verder niets meer op te dienen.”

„Moet... moet het allemaal worden weggedaan?” Er was een begin van volkswoede in haar stem. Ik haalde mijn schouders op.

„Ben u nou echt wel helemaal goed? En die doden, zijn

die nou geweest?" vroeg zij bezorgd en ik zag dat zij huiverde terwijl zij rondkeek.

„Zij zijn geweest.”

Ik moet treurig naar haar hebben gekeken, want zij deed een stap naar mij toe en even hield zij haar armen op alsof zij mij omarmen en troosten wilde. Maar zij beheerste zich, natuurlijk beheerste zij zich. Want zij is jong. Zij heeft een jonge speelse vrijer. Een oude magere saterkop kon haar jeugdig moederinstinct niet overwinnen.

Gisteravond kwam mijn vriend mr. Alphonse de Villeneuve voor onze wekelijkse partij schaak. Hij is even zestig jaar, wat dor zoals ik, maar slank en elegant. Zijn ogen zijn lichtblauw, zijn neus is lang en dun en daaronder draagt hij een witte puntige knevel. Zijn hoofdhaar is dik en zilverwit met diepe inhammen boven het hoge intelligente voorhoofd. Een paar jaar geleden vergezelde hij mij naar een antiquair, waar ik een ivoren beeldje kocht. Jongensachtig speels zette hij een oude helm op. Toen keek hij mij aan. Ik schrok, maar verborg dat achter een welwillende glimlach. Daar stond een condottiere. Wie was herboren in Alphonse de Villeneuve? Een vazal van Lodewijk XI of een kapitein van Jeanne d'Arc of was hij een Brit die een Bretonse nam? Of was hij een jeugdige wolkoopman, die zijn hart verpand had in Rouen of Rijsel aan de ogen van een Française? Het heeft lang geduurd voordat ik de levende Alphonse de Villeneuve weer terugzag.

Zoals altijd stapte hij handenwrijvend bij mij binnen en keek nieuwsgierig rond op zoek naar nieuwe dingen, want hij kent mijn zwak, het kopen van antiek.

Voor Channah's notehouten porseleinkast, die ik na de oorlog verwoed heb opgespoord, bleef hij staan. Begierig drukte hij zijn voorhoofd tegen de ruiten en zijn blauwe Kelten-ogen zochten. Zij vonden het miniatuurtje.

„Ah,” riep hij, „aha, waar heb je dat opgeduikeld?”

„Bij een beginnening in de Spiegelstraat. Hij vroeg niet veel. Ik heb niet met hem gemarchandeerd en betaald wat hij vroeg. Toen ik de winkel verliet, was hij stuurs. Hij dacht hét stuk van zijn leven veel te goedkoop te hebben verkocht. Maar het is niet veel waard. Het is alleen curieus.”

Alphonse de Villeneuve opende de kast en nam het miniatuurtje ter hand. Hij keek lang naar de baardige oude Poolse rabbijn, die jammerde met open mond over een oude wetsrol. Zijn gezicht was ten dele verborgen door zijn gebedsdoek.

„Dat is voorbij,” zei ik.

„Werkelijk? Zijn er nergens meer zulke oude wijzen, die treuren om het verlies van tempel en land?” vroeg Alphonse.

„Misschien zijn er nog. Wie weet. Wij joden zijn een hardnekkig volk.”

Hij lachte en legde het miniatuurtje voorzichtig op zijn plaats. Ik sloot de kast en vervolgde:

„Voorbij. Er is weer een staat. Er is weer land. En een tempel kunnen zij ook bouwen. Dat is goedkoper dan een vliegdekschip.”

Hij nam plaats. Hield zijn ellebogen gesteund op de armleuning van zijn bergère, de toppen van zijn vingers tegen elkander.

„Is het wel zo eenvoudig, Gideon,” vroeg hij.

„In mijn ogen wel. Wat heeft een jonge Israëli nu nog aan de staat van Herodes, aan de tempel die Titus verwoestte?”

„De herinnering,” antwoordde hij ernstig. „De herinnering, die de bron was van het verlangen. Het verlangen werd een daad en de daad schiep het nieuwe Israël.”

Ik keek hem lange tijd aan. In zijn ogen vonkte het nu vrolijk.

„Nou?” vroeg hij.

„Een christen zionist is een dubbele zionist,” zei ik.

„Geef mij een sigaar en mijn Bourgogne”, beval hij mild, schoof wat naar voren en overzag het schaakbord.

Wij rookten en wij speelden. Ik verloor. Ik verlies bijna altijd tegen deze klaar denkende Kelt.

Nadat hij vertrokken was, bleef ik nog wat zitten bij de open tuindeuren. Het was al donker. Het sombere silhouet van de boomgroep in de tuin stak af tegen de nachtblauwe hemel, soms ritselde of kraakte er iets. Nooit is er rust in de schepping, dag en nacht getuigt zij van zich zelf.

Ik dacht terug aan het uur waarop ik Alphonse de Villeneuve voor het eerst ontmoette. Ik kwam uit het gebouw van het Rode Kruis. Daar had ik vernomen waar en wanneer de Teutoon mijn vrouw en dochter had omgebracht met blauwzuurgas. Ik stond op de stoep en ik zag het. Ik zag Channah en Elsje met uitpuilende ogen en hijgend van benauwdheid. Ik wankelde, het werd zwart voor mijn ogen. Ik zal nooit weten waarom ik toen niet sterven mocht.

Alphonse de Villeneuve ving mij op, toen ik achterover stortte. Hij bleef gehurkt bij mij zitten en toen ik

bijkwam, zag ik voor het eerst zijn lichtblauwe ogen. Zij waren mild en het flitste toen als eerste gedachte bij mij op dat ik jarenlang geen acht had geslagen op mensenogen. Hoe lang had ik slechts gekeken naar de gezichten, de neuzen, de monden. Of had ik steeds in gebogen houding naar de grond gestaard?

Hij liet mij naar huis vervoeren en bleef bij mij totdat de dokter was geweest. Daarna kwam hij iedere dag tijdens mijn ziekte. Hij bleef nooit lang, zodat ik steeds naar zijn komst verlangde. Hij was mijn vriend geworden, een vriendschap voor het hele leven.

Thea was vandaag jarig. Thea past bijna niet meer als naam bij de struise Theodora Smeets, die vijfenveertig werd. Toen ik haar leerde kennen, was zij dertig en ik, de hopeloos eenzame onderduiker, zwichtte voor haar blonde weelde en haar klassieke figuur. Zij werd mijn maîtresse en het verdroot haar kennelijk dat in de loop der jaren mijn knechtschap der minne ten einde liep en zij van maîtresse een dienaar werd.

Ik dankte haar mijn leven. Zij liet mij dit altijd voelen zolang wij elkander ontmoetten. En sinds wij uit elkander zijn gegaan, heeft zij haar menslievende daad tot iets goddelijks verheven. Misschien wordt het nog eens de bron van haar haat tegen de ondankbare Jood Gideon Levano.

Ik kwam dus met mijn bloemen en mijn cadeau. Rode rozen, vijfenveertig. Maar zij deed er maar vijfendertig in de vaas, die later uitdagend op het dressoir stond. Zo maakte zij zich tien jaar jonger voor de kamer vol bezoekers, die mijn Thea op haar verjaardagen verzamelde.

Mijn cadeau deed haar stralen. Een platina armband,

bezet met briljanten, doet iedere vrouw stralen. Zij kustte mij onder mijn witte kneveltje, want dat vond zij opwindend. Ik moet bekennen dat het mij ook iets deed, want ook ik was vijftien jaar ouder geworden en het is een heel ding voor een vijfenzestigjarige om nog aantrekkelijk te zijn in de ogen van een jongere vurige vrouw. Daarna kwam het.

„Mijn lieve drenkeling,” fluisterde zij.

Ik sloeg mijn armen om haar middel. Mijn handen rustten op haar gevulde heup.

„Mijn forse strohalm,” fluisterde ik terug.

Zij werd niet boos. Jarig zijn en vijfenveertig rozen en een platina armband lieten zich niet weggibbelen. En zij stak haar arm onder de mijne en zo bracht zij mij op naar de kamer vol visite. Men keek naar ons. Naar mijn redster vol vergeving, omdat ik toch nog wel een frisse aristocratische oude heer was. In hun blik naar mij was echter de eis dat ik goed beseffen moest welke prijs uit de loterij ik getrokken had. Een knappe, blonde, struise christin, financieel onafhankelijk, met eigen home, die zeer zeker nog wel wat jongers en ook rijk had kunnen vinden. Dat kijken duurde maar even hoewel voldoende lang. Zij waren er ook tevreden mee dat onze verloving zo lang duurde. Dat was familietraditie en het paste bij hun temperament. Voor niets ter wereld had Thea gewild dat zij de waarheid kenden. Dat wij vriend en vriendin waren.

De middagvisite verebde. Ik dineerde met Thea en haar familie. Het moeilijkste deel van de dag. Noch de groothandelsgevechten der zwagers, noch de ziekenhuisavonturen van haar zusters konden mij in vuur en vlam zetten. Na de avondvloed van een uitgelezen ge-

zelschap kwam toch ook weer het uur onzer gemeenschap, waaraan een komedie voorafging. Ik nam te midden van haar sibbe afscheid van mijn Thea. Ik liep een eind mee met haar oudste zuster en zwager, ik had beweerd zo graag nog even te wandelen voor het slapen gaan. Dit echtpaar bezat geen auto. Deze weelde bestond niet voor een inspecteur der belastingen. Die eenvoud hield zijn strijdlust op peil en versterkte zijn wantrouwen tegen de opgeschroefde onkostenrekeningen, zeer ten profijte van de schatkist.

Langs een kleine omweg teruggekeerd, kon ik zo binnenstappen, want Thea had de buitendeur op een kier gelaten. Ik vond dat niet zo prettig, het gaf mij het gevoel de 19de-eeuwse galant van een keukenmeid te zijn, die schielijk naar binnen glipte op een door mevrouw verboden uur. Misschien was ik niet beter dan zo'n vrijer.

Thea wachtte mij op in het halletje, waar een klein kristallen kroontje brandde. Zij wierp zich op mij en kustte mij innig. De rozen en de armband waren nog lang niet uitgewerkt. Zij trok mij speels mee naar de huiskamer, die zij blijkbaar grondig gelucht had, want de tabakswalm was geheel verdwenen en het was er steenkoud.

Zij drukte mij energiek in de grote bergère bij de open haard, die zomers gevuld was met elektrisch verlichte glazen kolen, een meesterwerk van kitsch en techniek. Soms kon Thea, die een zeer goede smaak had, wel eens foutief kiezen, maar daarvan was zij met geen mogelijkheid te overtuigen.

Toen reed zij het theemeubel binnen. Daarop was een uitgebreid koud souper geëtaleerd. De hele avond had

Thea steeds nieuwe lekkernijen laten presenteren door een paar jonge nichtjes. Een snoepmarathon, blijkbaar ook traditie in deze familie, want niemand protesteerde en nu opnieuw dit rollend koude buffet. Ik beheerste mijn schrik en nam mij voor mijn best te doen. Wij aten en wij dronken samen een halve fles champagne. Thea was hartelijk en gul, maar deze fles Veuve Cliquot moest zij hebben afgekeken van een Franse film.

Het was één uur in de nacht toen wij het gelag opbraken. Het was gewoonte geworden, dat ik het eerst naar bed ging in de ruime logeerkamer. Ik wachtte dus op mijn rug liggend, het Italiaanse bedlampje aan.

Toen kwam Thea in een witte peignoir, die haar gestalte scherp omlijnde. Zij stond bij mijn bed en keek op mij neer. Het zachte licht van het bedlampje maakte haar jeugdiger en zeer bekoorlijk en zij wist het. Langzaam ontknoopte zij haar peignoir en steeds naar mij kijkend, liet zij hem van de schouders glijden. Zij was naakt. De manier waarop zij haar lichaam soepel wendde, was gracieus en bestudeerd. Argeloos was mijn Thea niet meer, al jaren niet. Maar hoewel ik mij volkomen bewust was van dit mengsel van genegenheid, overgave en sterallure, bezweek ik. Zoals altijd.

Mijn huishoudster Inge was de volgende dag des duivels. Het paste een vijfenzestigjarige bankier niet om 's nachts niet thuis te komen en bij zijn vriendin te logeren. Nota bene zonder haar daarvan telefonisch in kennis te hebben gesteld. Ik kon mij voorstellen dat zij niet geslapen had en dat zij het losbandige tafereel van ons samenzijn op haar slaapkamermuur getekend had gezien. Toen ik thuiskwam, liep zij in een boogje om mij heen. Zij snoof.

Ik had opgemerkt dat zij dat in het voorjaar ook deed als onze kater van zijn omzwervingen terugkeerde. Ik vroeg daarom gepikeerd:

„Bent u verkouden, juffrouw Inge?”

„Ik ruik de satan,” beet ze mij toe, het hoofd in de nek.

„Welke overheidsdienst moeten wij tegen hem te hulp roepen, juffrouw Inge, de politie of de brandweer?”

„Hoe durft u te spotten, meneer Levano. De hele nacht heb ik voor het raam gezeten. Telkens als ik een auto in de verte hoorde, dacht ik, goddank dat is-ie, gelukkig geen ongeluk en als die auto dan weer voorbij zoefde, kwam weer die angst terug, die doffe stomme zorg om u. En u... u hebt de nacht doorgefluïd. U, u!”

Zij barstte in snikken uit en pikte als een vogel met haar rechter wijsvinger naar mijn revers. Ik keek. Daar hing een kleffe rode bol voorover, zoals Jan Klaasen over de rand van een poppenkast. Een geknakte rode roos, een van Thea's jaren, die zij nachts, terwijl ik snurkte, boordevol liefde in mijn knoopsgat had gestoken. Ik voelde mij als een verlopen boulevardier, zo gestapt uit een tekening van Toulouse-Lautrec, zelfs zo'n ouderwetse koetsiers hoge hoed dacht ik op mijn hoofd te voelen. In deze gemoedstoestand reageerde ik zeer uit de hoogte:

„Juffrouw Inge, ik verbied u zich te bemoeien met mijn privé-leven.”

Mijn antwoord maakte haar razend. Elke bekoorlijkheid verdween van haar gezicht.

„U bent niet waard dat iemand zich om u bekommert. Blijf dan eenzaam en zwerf bij nacht en ontij langs 'sHeren wegen. Doe maar, er zijn slanke sirenen genoeg die

op uw geld toezwemmen. Uw leeftijd kan ze niks schelen, als het maar wat opbrengt.”

Mijn huishoudster gebruikte alle ingrediënten. Beeldspraak uit oude verhalen, een snuffje Opperwezen en vooral de langbenige meisjes die een beetje belangstelling verkopen aan oude mannen.

„Juffrouw Inge, wilt u wel eens ophouden!”

„Gooi me er maar uit, kan me niks schelen. Maar ik heb u tenminste gewaarschuwd. Zo iets doet men niet op uw leeftijd en als u ziek wordt, wat dan? Wie moet er blijven om u te verplegen? Ik... ik, want u hebt niemand meer, niemand... anders dan mij.”

Zij sloeg de handen voor de ogen en draaide zich snikkend om. Vluchtte naar boven. Het was echt, zij hield van mij. Maar hoe had zij mij gehavend met haar liefdesverklaring. Ik was dus een oude man, met zijn ene been reeds in het ziekenhuis voor de eindafrekening. Maar vooral, ik had niemand meer. Geen vrouw, geen kind, geen broer, geen zuster. Was haar genegenheid zo groot, dat zij mij niemand gunde, of waren haar kreten over mijn eenzaamheid haat of onbarmhartige overwinningsroes? Ook deze vrouw was niet ridderlijk, zij zou mijn dienst niet verlaten. 's Avonds kwam zij met een deemoedig, behuild gezicht vragen of ik nog wensen had, want zij wilde gaan slapen. Ik had geen wensen en mijn korte 'nee' was niet mis te verstaan. Zij fluisterde welterusten en slenterde naar boven met de stille hoop dat de faun Gideon Levano haar op de trap zou nasluipen, omarmen en troosten. Deze hoop moest vervliegen, want de faun Gideon Levano was een uitgebluste faun en had aan zijn Thea meer dan genoeg.

Ik had mij zorgvuldig gekleed om boer Poenenye en zijn vrouw te bezoeken. Boer Poenenye is net als Thea een van mijn levensredders, want bij hem was ik geruime tijd ondergedoken. Dat ik mij voor dit jaarlijkse bezoek bijzonder zorgvuldig kleeedde, had twee redenen. In de ogen van de boerin was ik de rijke bankier die hen, eenvoudige boeren, vereerde door in vol ornaat verjaardag te komen viëren. Kijk eens burens, dat zijn nu onze vrienden. Boer Poenenye dacht er anders over. Ik vereerde hem niet met mijn komst, maar ik deed slechts zoals hij het van mij verwachtte. Ik moest als dankbare geredde met mijn beste spullen aan eens per jaar voor hem verschijnen om hem geluk te wensen en zijn groeiende welvaart te zien. Kwam ik in mijn dagelijkse kleding dan zou ik mij boven hem verheven hebben.

Mijn huishoudster hielp mij in mijn dunne zomerjas. Bij zulke feestelijke uittochten stond zij daarop. Zij bleef even achter mij en streek iets glad op mijn rug en schouders. Het kon geen plooi zijn, want mijn kleermaker werkt perfect en duur, dus had zij er plezier in mij even aan te raken, argeloos gediensig, maar toch aanraken. Toen kwam zij voor mij staan, bekeek mij van top tot teen en daarna wat bedeesd in de ogen. Haar blik was oprecht. Zij was trots op me. Ik hief haar kinnetje op met mijn rechterhand en glimlachte haar toe. Fout natuurlijk. Met een ruk wendde zij haar hoofd af en liet een traan langs haar wang rollen.

„Niet doen,” zei ze zacht en stampte even met haar voet. Zij bedoelde dat ik er mee door moest gaan, maar ik gehoorzaamde omdat boer Poenenye wachtte. Tot mijn geluk. Er zijn van die onbenullige dingen in het leven, die op het juiste moment een kapitale fout verhinderen.

„Dineert u thuis?” vroeg zij spijtig achter mijn rug, terwijl ik in het deurgat stond.

„Nee, juffrouw Inge, ik zal Breugheliaans trachten te genieten van een varkenskotelet met een randje vet, bloemige aardappelen en zanderige andijvie. Zorgt u dat er maagzout in huis is? Ik ben wel voor middernacht thuis, dat wel.”

Iets te hard sloot zij de huisdeur achter mijn gladgestreken rug.

De tocht naar boer Poenenye heb ik langzaam gereden, het dak van mijn auto opengeschoven. Kees verbrak zijn zwijgzaamheid tweemaal om te getuigen van zijn opwinding over deze uitzonderlijk mooie zomerochtend en de heerlijke rust van het polderland. En beide keren heb ik tamelijk uitbundig met hem meebeleefd. Het was inderdaad een opwekkende troost dat de stadsmens liever blijft krioelen tussen zijn stenen en het platteland met rust laat. Wij zagen de verre horizon met de massale stapelwolken in de lichtblauwe hemel, hier en daar nog een gedoemde molen, torenspitsen boven lage dorpsbebouwing, nog ontsnapt aan de begeerte van de hoogbouwheren.

Enige malen liet ik stilhouden en stapte uit om een paar honderd meter te lopen, maar als een loerend monster sloop de auto achter mij aan en verzwoeg mij, om mij enkele kilometers verder weer los te laten. Een spelletje van kat en muis.

Langzaam reden wij de oprijlaan van boer Poenenyes state op en volgens traditie stond hij wijdbeens voor zijn drempel. Ik had opgemerkt dat hij dat graag deed en het stellig gelezen moest hebben in een boerenroman. Nadat ik mij met gebogen hoofd uit mijn auto had gewron-

gen, strekte ik mijn rug en liep langzaam op mijn gastheer toe. Wij drukten elkander de hand zoals dat in boerenromans is gecodeerd.

„Den goeiendag,” zei ik volgens deze stijl „en gefeliciteerd.”

„Den goeiendag,” antwoordde hij, terwijl hij mijn verjaarscadeau aanpakte en wat verlegen haastig in zijn binnenzak liet verdwijnen.

„Kom d'r in, kom d'r in,” zei hij, „de vrouw heit de koffie bruun,” en inderdaad rook ik een ouderwetse koffiëur, toen ik de woonkeuken betrad.

De boerin kwam stralend op mij toe. Wreef nog even vlug haar hand langs haar bonte schort en toen zij een stoel voor mij aanschoof, wreef zij nog even met dat schort over de zitting. Toen pas zei ze:

„Kijk, kijk, onze Gideon Levano, hij is het toch weer niet vergeten.”

„Nee moeder Poenenye, dat vergeten we nooit.”

„Neeë... nooit,” gromde boer Poenenye achter mij.

Wij namen plaats en keken naar de boerin, die bedrijvig deed met een stomende waterketel. Daarna schonk zij koffie uit een antieke koffiëpot met een kraantje in grote witte mokken. Zwijgend keken wij toe hoe zij met veel suiker en volle room de mokken afvulde en dikke plakken Deventer koek met boter zalfde. Toen zij zat hieven wij onze mokken en knikten elkander toe over het groenige meertje en dronken. De koffie was heet en goed.

„Weet Gideon Levano het nog?” vroeg de boerin en haar ogen lachten en zij bloosde. Ik knikte. Ik wist het nog. Maar al te goed. En ieder jaar herinnerde zij mij er aan.

...het was in 1944 en ik was pas enkele maanden ondergedoken bij deze mensen. Wij zaten toen ook zo op zijn verjaardag, maar het was avond. Omstreeks 10 uur. Midden op tafel brandde een kaars in een blaker, onze schaduwen vielen op de muur en het zwarte verduisteringspapier voor de ramen leek de afsluiting van een grand-guignolbühne. Opeens hoorden wij in de verte zacht gezoem, dat vlug aanzwol. Ongerust keek de boerin mij aan. Boer Poenenye staarde naar de kaarsevlam, geheel gespannen, de gelaatstrekken strak, de mond een streep. Een geus.

„Klaas, de Pruisen,” riep de boerin.

Hij sprong op. De kreet van zijn vrouw was de bevestiging van zijn vermoeden. Ik was ook opgesprongen. Ik voelde dat mijn gezicht net zo strak en gespannen stond als dat van mijn gastheer.

„Dat is het einde, Poenenye,” zei ik gelaten en herinnerde mij de dagen van mijn gevangenschap. Zo’n tweede behandeling zou ik niet overleven dacht ik, het uithoudingsvermogen van een gemarteld mens ver onderschattend.

Meer auto’s draaiden het erf op. Wij hoorden het stampen van zware laarzen. Wij voelden het omsingelen van de boerenwoning. Toen kwam de verwachte zware dreun op de deur.

„Aufmachen.”

Boer Poenenye keek zijn vrouw aan. Zij commandeerde op gedempte toon: „Hou ze aan de praat, Poenenye.” Hij knikte. De boerin greep mij bij de hand. „Kom” en ze trok me mee door de donkere kille mooie kamer naar hun slaapvertrek. Snel stak zij een waxinelichtje aan en zonder plichtplegingen ontkleedde zij zich

tot op haar hemd. In een ommezien lag zij in bed. Toen wenkte zij mij en zei gesmoord:

„In die kast staat een koffertje. Vlug, pak het.”

Ik reageerde snel, stond een beetje onbenullig met een antieke citybag in mijn hand. Weer sprak zij gesmoord:

„Hier, ga zitten bij mijn bed, dokter Levano.”

Ik begreep haar. En glimlachte. En zat bij haar bed. Wij hoorden boer Poenenye twisten met de Teutonen. Wij hoorden: „Maul halten. Weg da.”

Dat was het teken voor boerin Poenenye. Zij trok haar knieën op en begon te kreunen en te steunen. De deur werd open geworpen. Een Feldwebel van de Feldgendarmerie stond uitdagend in het deurgat. Een nostalgie naar Wallenstein hing in de vorm van een zilveren plaat aan kettingen over zijn borst.

„Was ist denn los hier?” schreeuwde hij.

Boerin Poenenye steunde en kreunde ontzettend en liet haar hoofd heen en weer rollen over het kussen. Toen moest ik in actie komen. Ik riep: „Ziet u dat niet? Bent u door de oorlog zo afgestompt, dat u niet meer weet wat geboorte is?”

„Mensch,” riep hij dreigend. Hij verstond blijkbaar goed Nederlands.

„Herr Doktor, bitte,” zei ik ijzig.

„Ach so, Herr Doktor. Entschuldigen Sie. Die Hebamme?”

„Ist unterwegs. Danke.”

Ik trof de goede Duitse toon. Hij sloeg zijn hakken tegen elkaar, salueerde, draaide zich om en verliet krijghaftig de kamer. Maar wij hoorden toch dat zij, hoewel snel, het gehele huis doorzochten.

Boerin Poenenye bleef kreunen totdat wij de auto's de weg hoorden opdraaien...

Ik knikte nogmaals. Nog steeds keek de boerin mij lachend aan. Ik zei:

„Gideon Levano weet het nog”.

„Was u bang?” vroeg de boerin.

„Nee, ik had al berust.”

„Zij kwamen om Engelse piloten,” herhaalde boer Poenenye zijn jaarlijkse mededeling. „Ze hebben me een paar flinke meppen gegeven. Een met een geweerkolf op mijn voet.”

„Hij loopt er nog steeds wat mank van,” zei de boerin en begon de kommen opnieuw vol te schenken. Boer Poenenye keek mij aan en zei:

„Zo iets hadden wij mannen nooit kunnen bedenken.”

„Nee,” beaamde ik, „nee, dat hadden wij niet.”

Zo iets kan alleen een vrouw die bevreesd is, want vanaf het moment dat ik bij hen onderdook, was de boerin bang. Alleen de Bijbel hield haar op en daarom gehoorzaamde zij haar man. Tot die avond sprak zij nooit veel tegen mij, maar in haar gedachten was zij de hele dag met mij bezig en repeteerde zij wel honderdmaal wat gebeuren moest als de Pruisen zouden komen.

„Het was toch nog een fatsoenlijke mof,” opperde ik.

„Jawel... jawel... alleen bij het vertrek gaf hij mij ook nog een klap in het gezicht,” zei boer Poenenye. Hij zuchtte diep. Zijn grijze ogen onder de borstelige wenkbrauwen werden hard. Hij vergat op dat moment wat er geschreven staat over de linker en de rechter wang.

Na het middagmaal leidde boer Poenenye mij rond door zijn stal, zijn schuren, over zijn erf en een paar wei-

landen. Opeens legde hij zijn hand op mijn schouder en keek mij ernstig wantrouwend aan. Hij zei:

„Gideon Levano, vond je het niet vreemd wat de boerin toen heeft gedaan?”

„Nee, het was menselijk.”

„Jaaaa... maar zo... in haar hemd... op haar rug met... met...”

„Het was vrouwelijk, maar diep menselijk,” snauwde ik hem toe.

Hij zweeg. Keek over zijn land naar de horizon. Zijn kaken omklemden zo fors zijn tabakspijp dat die er van bibberde. Ik voelde zijn woelende jaloersheid, die na vijftien jaren nog net zo hevig kon opvlammen. Zijn nu nog knappe welgevormde vrouw in haar korte hemd voor een vreemdeling, op haar rug met opgetrokken knieën... Hij gromde. Zwijgend wandelden wij terug naar de hoeve. Kort daarop kwam mijn auto voor de terugreis. Bij het afscheid was zijn handdruk weer hartelijk en welgemeend. De boerin glimlachte en haar ogen straalden nog steeds toen zij mij ferm de hand drukte, het hoofd wat achterover gebogen, terwijl zij mij aankeek. Was dat toch de reden geweest voor een tikkeltje jaloersheid bij boer Poenenye?

Ik was tijdig terug. Mijn huishoudster was uit en zou 's avonds pas laat terugkomen. Dit werd mij meegegeeld door Carolien, het eerste meisje. Als de kat van honk is... zijn de muizen ook van honk. Ik besloot in de stad een avondboterham te eten en liet mij naar Den Haag rijden. Tot mijn grote verrassing en genoegen ontmoette ik mijn vriend Alphonse de Villeneuve.

„Gideon Levano,” zei hij, „ik ben er trots op een

Joodse vriend te hebben” en hij drukte mij warm de hand.
„Zo zo,” mompelde ik. Al lagen er vijftien jaar tussen het pariaschap met een geel hoonteken en deze verheffing op het schild, dit moest toch wel heel langzaam verwerkt worden.

„Ja,” herhaalde hij en gaf mij een klap op de schouders, „wat een volk, die Israëli’s. Ik heb net een film gezien, tjonge tjonge... weg met de Moos en Bram moppen. Gideon, morgenochtend bespreek ik plaats bij de El-Al naar Jeruzalem. Met Kerstmis pelgrim ik naar Bethlehem.” Zijn ogen vonkten van opwinding, nerveus puntte hij zijn knevel. Ik pakte hem onder de oksel en troonde hem mee.

„Kom Alphonse, ik heb trek in een goed glas wijn en een koud schoteltje, je bent mijn gast omdat ik je vriend ben.”

„Eten? Nu? Terwijl ze in de kibboets gewapend op wacht staan tegen de fedayeen van Nasser?”

„Maar zij eten ook, Alphonse, en goed. Anders zijn zij niets waard tegen Tyrus en Damascus en Edom en Egypte.”

Hij gromde goedmoedig en liep gedwee met mij mee. Want Alphonse is vatbaar voor logische redenering en gezellen bij een hapje en een glas. Toen wij in het restaurant zaten en ondanks de fedayeen zorgvuldig een menu hadden gekozen, begon hij weer.

„Gideon, waarom ga jij niet naar Israël?”

„Wat moeten ze daar beginnen met een grijsaard van vijfenzestig jaar? Kan men op die leeftijd nog een stoere boer worden?”

„Je neemt je geld toch mee? Dat kunnen ze daar best gebruiken.”

„Dat weet ik maar al te goed.”

Hij schudde nijdig zijn hoofd. „Egoïst,” schold hij, „in jouw plaats was ik al lang straatarm.”

„Alphonse, zij hebben meer aan verstandige Joden, die hun kapitaal bij elkaar houden, het in heel de wereld laten werken en van de opbrengst een deel afstaan. Dat is ouderwets kapitalistisch, maar het is oergezond.”

„Met jouw methode blijven ze bedelaars,” zei hij, terwijl hij driftig aan zijn snee Frans brood pulkte.

„Luister nou eens, Hugenoot, al lang voor koning Saul leefden er Joden buiten Kanaän. Zij stuurden regelmatig hun bijdrage voor de tempel, maakten soms een bedevaart naar Jeruzalem. Deze joden zaten op de juiste plaatsen. Er was daar handel, er werd daar verdiend en van die verdiensten zonden zij naar dat kleine land. Maar zij stuurden ook berichten. Over stemmingen, over politieke en militaire verhoudingen, kortom zij brachten de wereld naar Kanaän. Zo is het nu nog. Zo moet het blijven. Wij joden buiten Israël zijn de navelstreng met Moeder Aarde. En als het nodig is kunnen wij iets proberen te doen bij de grote mogendheden. Israël is maar klein, een dwergstaat met een bevolking van een kleine wereldstad.”

„Dus jij voelt je als een soort middeleeuwse hofjood?”

„Ja, want misschien is Israël het grootste getto uit onze geschiedenis.”

Wij zwegen, wij hadden alles gezegd. De kelner kwam en serveerde. Alphonse hief zijn glas Liebfraumilch:

„Op de gezondheid van Israël, de geboortegrond van onze Heiland,” zei hij enthousiast.

„Met Liebfraumilch drinken op Israël?” vroeg ik, terwijl ik ook mijn glas ophief.

Hij dronk en verslikte zich, omdat hij in de lach schoot.

„Jij... jij met je venijnige spitsvondigheden,” riep hij vermengd met kuchen. „Liebfraumilch is maar een naam, meer niet, de wijn is van God.”

„Dan danken wij God voor Israël en deze wijn,” antwoordde ik.

Wij dronken ad fundum en spraken niet meer over Israël.

Toen ik thuiskwam na deze genoeglijke kletsavond was mijn huis in diepe rust. Slechts het kristallen kroontje in de hall brandde. Ik heb dat nooit bevolen, maar mijn huispersoneel behoedt op kiese manier zijn bejaarde patroon voor een fatale val in het donker. Als ik de drempel liet verwijderen, behoefde het licht niet te branden, maar ik wil hun menslievendheid niet doorkruisen, zo iets kan onaangename reacties in het onderbewustzijn opwoelen. Dus blijven de drempel en het licht.

Ik opende de tochtdeur, keek op naar de elektrische kaarsen en een diepe melancholie overviel mij. Ik dacht terug, terwijl ik staren bleef, zittend op de grote Chinese kamferkist. Toen kwam Channah... naast mij.

...Ik was weer de vijftientigjarige bruidegom naast mijn twintigjarige bruid. Wij kwamen thuis van de uitbundige bruiloft, die op bevel van oma Judith door grootvader Gideon was aangericht.

Wij betraden de hall. Twee gevluchten uit een woelige en uitbundige menigte, die feest vierde omdat twee jonge mensen voortaan samen zouden slapen. Ook in het oerwoud doet men zo.

Channah sloeg haar sluier terug en staarde naar de

kristallen kroon. Onbeweeglijk. Ik stond achter haar. Waaraan dacht zij? Aan haar huis, haar toegewijde ouders? Haar onbezorgde jeugd met goede scholen, danspartijtjes, theater, concerten? Dacht zij aan de allermenselijkste zorgen, die nu komen zouden? Een man, kinderen? Ziekten? Ouder worden?

Ik legde mijn handen op haar schouders, een onbewust gebaar van bescherming. Ik voelde haar trillen onder mijn handen en ik schrok.

„Channah,” zei ik en keerde haar naar mij toe. Zij gehoorzaamde onrustig, het hoofd terzijde. Maar ik zag de tranen.

„Channah, wat is er?”

„Niets.”

„Waarom huil je, Channah?”

„Om niets.”

Ik wilde haar kussen, want zij was mooi en jong en ik, gezonde begerige man, verlangde naar haar.

Met een ruk bevrijdde ze zich en draaide zich om. Staarde weer naar dat fatale kristallen kroontje.

Gejaagd dwong ik mijn gedachten om de weg terug te zien. Ik trachtte mij al haar vriendjes voor de geest te roepen, om te ontdekken of er soms een was die zij liever had gewild dan mij. Ik vond er een. Joab Da Fonseca.

„Ik begrijp het, Channah,” fluisterde ik.

Wild keerde zij zich weer om. Een beetje ontzet keek ze mij aan:

„Wat?” vroeg ze heftig.

„Joab Da Fonseca.”

Zij vatte mijn handen en legde ze op haar schouders. Ze trilde nog steeds. Toen rukte ze wild haar sluier af, woelde jachtig door haar volle zwarte haar. En het viel

over mijn handen, bedekte haar rug tot over haar middel.
„Zal ik ze afknippen? Een bandeau dragen?” vroeg ze.

Haar ogen waren vastbesloten, haar gelaatstrekken strak, de welgevormde lippen ferm gesloten.

„Knip je daarmee het verleden weg, Channah? Verdwijnt daarmee Joab Da Fonseca?”

„Is het niet genoeg voor een Joodse man, dat een vrouw door haar vlechten te offeren, afscheid neemt van haar jeugd, haar ijdelheid? Moet ze haar ziel meeoferen?”

„Ja,” zei ik, „ja. Wanneer onze grootmoeders alleen hun haar offerden om een symbolisch gebaar te maken, dan was dat zonder zin. Maar ik, een Jood van deze eeuw, wil je ongeschonden schoonheid. En je ongeschonden ziel.”

Zij duwde mij zachtjes van zich af. En zij nam plaats op de Chinese kamferkist. Ik ging naast haar zitten, pakte haar hand. Toen zaten wij daar en staarden beiden naar het kroontje. Langzaam voelde ik haar hand toeknippen tot een vertrouwelijke greep. Een hand die hulp zocht.

„Ik zal je trouw zijn, Gideon,” fluisterde zij.

„Daaraan twijfel ik niet, Channah. Jodinnen zijn trouw en kuis van aard.”

„Ik wil bewust trouw zijn, Gideon.”

„Wees trouw uit genegenheid, Channah.”

„Oh God,” snikte zij.

Ik stond op. Ik stond te staren in een hoek. Ik stond geslagen en gewond. Langzaam rees zij op, griste de sluier van de grond, wiste haar ogen af. Strekte haar rug. Ordende heur haren met een behaagziek gebaar. Keek naar mij glimlachend, treurig glimlachend.

„Kom,” fluisterde zij.

Ik bewoog niet. Mijn ogen brandden, maar mijn verlangen was bijna machtiger dan mijn verwonde liefde.

„Kom... en vergeef mij, Gideon. Ik zal niets vragen over jouw verleden.” Ik antwoordde niet. Met gebogen hoofd besteede zij de trap. Alleen.

Ik bleef in de hall. Zat uren op de kamferkist. Totdat iets in mij wegsmolt. Totdat iets in mij zei: vergeef. Begin een huwelijk niet met een scheiding.

Toen ging ik de trap op, ontkleedde mij geruisloos in het donker. Strekte mij tussen de koele lakens en voelde mij ontspannen. Ik weet niet hoe lang ik geslapen had toen haar warme lichaam zich tegen mij aanvlijde en mij dwong haar te omarmen.

„Vergeef het, vergeet het,” hijgde zij in mijn oor.

Mijn omhelzing was mijn antwoord, haar overgave haar verzekering van onvoorwaardelijke trouw...

Ik stond op. Mijn melancholie was voorbij. Veertig jaren scheidden mij van mijn huwelijksnacht. Dwaas om weemoedig te zijn, om terug te verlangen naar het voorbij, met het onherroepelijke doodvonnis voor ogen.

Ik besteede de trap naar de slaapverdieping. En opeens had ik het gevoel dat een deur zacht werd gesloten. Had iemand mij beloerd terwijl ik daar beneden op die kamferkist zat? Die iemand kon alleen mijn huishoudster zijn. Mijn herinneringen vervlogen als gemorste ether en de kilte der verdamping was om mij heen.

De portier van Gideon Levano & Zonen, de bankiersfirma waarover ik als enige firmant regeer, stapte uit zijn grote 17de-eeuwse kinderstoel in de hall om naar het bordes te snellen en mij te begroeten. Deze ceremonie is

een groot deel van zijn broodwinning, want mijn cliënten vinden zonder zijn hulp de weg naar de loketten. De rest van die broodwinning moet het verhinderen van een bankoverval zijn. Ik heb echter in zijn paraatheid weinig vertrouwen, hij is niet getraind en ongewapend. Ik zie meer in een ruime verzekering en deze is dus gesloten.

Hij greep mijn documentenkoffertje en ging mij voor naar mijn werkkamer. Hij doet dat gewichtig en plechtig sinds de dag dat ik dit paleis van marmer, smeedijzeren hekken en rubbervloeren opende, aan het hoofd van een groep opdringende genodigden, die wegens dit feit honderden flessen sherry en port op mijn kosten leegdronken en in tien minuten een koud buffet leeg graaiden.

Hij legde mijn koffertje op mijn schrijftafel, boog en trok zich terug. Vooral dat buigen maakte hem onuitstaanbaar, maar hij leert het niet af ondanks mijn herhaalde verzoeken.

Na hem verscheen mijn secretaresse. Zij was klein, mollig en vrolijk en uitzonderlijk intelligent. Zij wist dat en hield zich bescheiden, maar in haar familiekring leidde zij mijn bedrijf. Zoals altijd verwonderde het mij dat haar 'goede morgen mijnheer Levano', na veertien jaar nog steeds zo opgewekt klonk. Zij hoefde zo opgewekt niet te doen, ik zou haar toch niet ontslaan. Zij was veel te handig en te makkelijk voor mijn verslijtende geheugen.

„Morgen, juffrouw Enny.” Zij glimlachte en dan was zij bekoorlijk. Zij glimlachte omdat ik 'Enny' zei, in plaats van 'mejuffrouw Karsten'.

De woorden 'mejuffrouw Karsten' waren een uiting van mijn slechte humeur, waar zij niet tegenop kon en dan stiekem liep te huilen.

„Morgen, mijnheer Levano, een rustige nacht gehad?”

„Ja, juffrouw Enny, een te rustige nacht.”

Ik meende dat zij bloosde en ook dat stond haar goed. Zij legde een patiencespel dossiers voor mij neer. Ik sloeg ze alle even open en sloot ze verveeld. Dat heb ik mijn leven lang gedaan, om ze later na een diepe zucht weer te openen en gewetensvol door te werken. Ik flaneer liever, geld zet mij niet in vuur en vlam, omdat ik er nooit gebrek aan heb gehad. Misschien een gevaarlijke karaktertrek voor een bankman, maar als ik mijn kassiers totaal onberoerd de honderdduizenden zie tellen, vind ik mijzelf normaal.

„De agenda, juffrouw Karsten.”

Mijn secretaresse werd wat nerveuzer in haar bewegingen. Mijn mejuffrouw Karsten was voor haar het sein dat ik aanmerkingen zou maken op de stroom en de soort bezoekers, door wie zij zich had laten overdonderen.

Zij reikte mij de agenda. Om tien uur zou de polonaise worden geopend door een team van drie heren.

„Wat willen die?”

„Weet ik niet, meneer Levano,” was haar schuldbevaste antwoord.

„Waardoor heb je je laten inpalmen?”

„Overrompelen is hier beter,” zei ze met wroeging.

„Clark Gable of Marlon Brando?”

„Marlon Brando” en zij glimlachte weer, opnieuw blozend.

„En de twee secondanten?”

„Een vader van een weeshuis en een killer”! en ik wist dat haar analyse weer zuiver was geweest.

„Doel?”

„Machines voor het Midden-Oosten.”

Opeens had ik weer belangstelling voor mijn beroep. Ik keek haar aan, onderzoekend en peinzend.

„Machines voor het Midden-Oosten, dat ken ik.”

„Ik ook” en zij lachte, waardoor ze zelfs aantrekkelijk werd. Sommige vrouwen moeten een levenspartner gevonden hebben alleen door haar manier van lachen.

Zij verliet mijn kantoor en liet mij alleen met de ingrediënten van mijn dagelijks brood. Dossiers en een agenda. En twee telefoons.

Precies tien uur voltooide zij de ceremonie, door mij drie namen toe te roepen en Marlon Brando, de weeshuisvader en de killer aan mijn conferentietafel te plaatsen. Ik voorzag de heren van tabak en wachtte te midden van de eerste drie rookwolken, die langzaam naar mij toegedreven waren. Ten afweer stak ik een sigaret op.

„Wat kan ik voor u doen, heren,” vroeg ik op de beroepsservicetoon.

Marlon Brando toonde zijn gaven, maar zijn ogen lachten niet. Toen vertelde hij mij een verhaal over grote machine-orders, die het driemanschap in het Midden-Oosten had geplaatst. De betaling door de kopers zou tegen accreditief geschieden, zodra de orderbevestigingen van de leverende fabrieken zouden worden voorgelegd. De moeilijkheid was dat de fabrikanten deze bevestigingen slechts wilden afgeven tegen garantie van een bekende bank. En of Gideon Levano & Zonen nu maar enzovoorts enzovoorts.

Ik rook de zwendel. Ik antwoordde dat Gideon Levano & Zonen zich zouden beraden. Daarop wierp de weeshuisvader bundels brieven van Midden-Oostenfirma's voor mijn ogen en de killer wees met zijn onaan-

genome wijsvinger naar bijzonderheden, waarop ik vooral letten moest. Ik schoof de Mohammeds, de Ibns en de Abassen hoffelijk terzijde en herhaalde nogmaals dat Gideon Levano & Zonen zich ernstig beraden zouden en binnen enkele dagen beslissen.

Tactvol kwam Enny Karsten mij er aan herinneren, dat de heren van de volgende conferentie waren gearriveerd. Wat overhaast stond het driemanschap op, zij wilden verder niet storen en de weeshuisvader drukte mij langzaam de hand en op het hart dat het hier niet slechts een zaak betrof, maar óók een weldaad van het Westen aan de onontwikkelde gebieden. Hiermede verspeelde hij het beetje sympathie dat hij met zijn weesvadersgezicht bij mij had opgewekt.

Nadat mijn secretaresse de heren hoffelijk en vakkundig had helpen vertrekken, kwam zij terug. Zij vond mij opgeruimd een sigaar roken.

„En...?” vroeg zij vol spanning.

„Ik heb Gideon Levano & Zonen laten aantreden om zich te beraden.”

Zij lachte en snoot van plezier haar neusje. Want zij kent Gideon Levano & Zonen. Als alle voorvaderen in vergadering worden bijeengeroepen, is een transactie onherroepelijk afgewezen.

„Zwendel?” vroeg zij verder.

„Erger, valse brieven. Ook valse briefhoofden. En met onze garantie worden wapens gekocht. Wapens tegen Israël.”

„Echt waar?” was haar verbaasde vraag.

Ik knikte ernstig en trok zwaar aan mijn sigaar.

„Ouwe grijze wolf,” zei ze eerbiedig. Dit was haar hoogste lof. Die dag stond ik bij haar ver boven pari ge-

waardeerd. Zij verliet mijn kantoor om mij even te laten uitrusten, want er was geen volgende conferentie. Zij had zo haar eigen manier om mij te verlossen van een te lange bespreking.

Ik nam plaats bij het venster. Keek over de Blaak, die aan de overzijde weer de polder is van de heren van Bulgerstein.

Langzaam doemde de oude Blaak voor mij op. Rechts het postkantoor dwars op het Beursplein, dat onze kunstzinnige 19de-eeuwse grootvaders in het water hadden geworpen en op die manier de prachtige stadskern verwoestten. Hunnen leven onder alle volken, te allen tijde. Aan de overzijde de beurtschepen met de wapperende vaantjes, met hun steven tegen de kaden gedrukt, als een rij biggen tegen de buik van moeder zeug. Dan de bomen, de huizen, het drukke verkeer er voor, de trams, de sleperskarren. En heel klein de werklustige bevolking en de flaneurs, op jacht naar knappe welwillende vrouwen en meisjes. Naar links de vismarkt met aan haar steiger de Vlaardingers, die opgestoomd waren door de Leuvehaven en daarnaast de tientallen handkarren met de visvrouwen, gekleed in zwarte rokken en witte jakken, sommige oudjes nog met een witte kap om de haren en de jongere met een zwarte wollen omslagdoek. Het was een schilderachtig brok leven, maar het stonk naar ontbindende vis en carbol.

Voorbij, reeds vóór de tweede wereldoorlog. Nimmer komt het hart van Rotterdam terug.

Zadkine is een ziener...

Ik keerde mijn rug naar het venster en sloot mijn ogen. Zo kon ik een kleiner beeld zien. Het stamhuis van Gideon Levano & Zonen. De eerste Gideon in deze

geweldige havenstad, die dan eindelijk Amsterdam overwonnen had door haar nietsontziende werkdrijf, haar gebrek aan traditie, haar bekoorlijke lelijkheid, haar ene schouwburg en haar talrijke café-chantants, koffiehuisen en proeflokalen.

...De eerste Gideon stond in mijn werkkamer. Hij voelde zich thuis, want het interieur is 18de-eeuws. Hij nam plaats achter mijn bureau, een Louis XV model. Glimlachend hield hij zijn lorgnon ter ooghoogte en keek mij olijk aan. Met zijn plumpe linkerhand streek hij over de kanten jabot, die opbolde over zijn rijk geborduurde vest. Zijn driekantig steekje hield hij op. Ik glimlachte ook, omdat zijn zwarte ogen met de zware wenkbrauwen zo contrasteerden met zijn witte staartpruikje en het rood van zijn grote dikke neus toch behoorlijk door het blanketsel schemerde.

„Wat wil je, Gideon, mijn achter-achterkleinzoon? Of moet het driemaal achter zijn? Ik ben de tel een beetje kwijt. Mijn nazaten hebben volgens Abrahams slagzin gehandeld en zich zeer vermenigvuldigd. Zeer. Maar goed, m'n jongen, vertel eens waarom je glimlacht? Om m'n tenue? Kijk, de Levano's zijn geen ashkenaziem, wij zijn levensblijde mensen uit landen van zon en blauwe hemel. Wij stammen niet uit de sombere Litouwse wouden, wij kennen de verbeteren en starre onverdraagzaamheid niet, noch de zelfkastijding door strenge wetteksten. Wij houden niet van de kaftan, de zware leren modderlaarzen, de drukkende warme bontmuts. Kijk!”

Met een elegant sprongetje stond hij naast het bureau, een wit gekousd been gracieus voor het andere, een arm

terzijde, de hand steunend op een lange wandelstok. Weer keek hij door zijn lorgnon.

„Nah... Gideon? Ben ik een goi of niet?”

„Ja, voorvader, uitgezonderd uw neus en manier van spreken.”

„Wat is neus en wat is spraak?” zei hij, zich opwindend.

„Mag ik voor m'n achter-achter-achterkleinzoon ons zelf zijn? En neus, wat is neus? De meeste van onze pakhuisknechten hebben onmogelijke steekneuzen, blauw van de jenever. De mijne is fors, een beetje rond en rood. En wat is spraak? Op de beurs spreek ik net zo mooi Frans als ieder, dat wil zeggen, net zo onverstaanbaar voor een Fransman. En thuis, dat is ook bij jou, gebruik ik graag een jiddisch woord. Wij kennen van die uitdrukkingen die een situatie haarscherp tekenen.”

Ik knikte om hem plezier te doen, keek kritisch naar zijn dikke benen. Hij zag het.

„Ik heb tenminste dikke benen”, zei hij. „Die van de burgemeester zijn dun en krom.”

„Voorvader, wat kan ik voor u doen? Tot nu toe lijkt mij ons gesprek vrij nutteloos.”

„Jongen, de meeste gesprekken zijn nutteloos, vooral de meest ernstige. Kletsen is veel belangrijker, dat purgeert de geest.”

Hij wandelde naar de staande klok. Bekeek kritisch de wijzerplaat met de wiegende scheepjes. Toen haalde hij omslachtig zijn kogelronde horloge tevoorschijn, liet het liggen op zijn vlakke hand, de kostbare châtelaine geheel uitgerold. Hij vergeleek zijn tijd met die van mijn klok.

„Die klok, Gideon, is nep. Valse antiek,” zei hij.

„Wat vertelt u me nou, voorvader? Vals? En het is nog wel een erfstuk van mijn grootvader?”

„Wist je grootvader veel. Hij kocht het van een meester-vervalser.”

„Goed dan, voorvader, intussen is-ie toch antiek geworden,” zei ik boos.

„Een goochem antwoord, een heel goochem antwoord. Je had rebbe moeten worden.” Hij knikte heftig en tevreden. Hij wandelde parmantig door mijn werk-kamer en bekeek alles aandachtig.

„En?” vroeg ik.

„Hier en daar echt. Maar het is tenminste heel.”

Nauwlettend bekeek hij mijn Perzisch tapijt, schuifelde even met de voet.

„Gideon, wat een gijn. Mijn kleed ligt in jouw kamer. Hoe kom je aan mijn kleed?”

„Heb ik gekocht op een kunstveiling.”

„Hoeveel?”, vroeg hij scherp en keek mij doordringend aan zonder lorgnon.

„f 3500,— + 20% veilingkosten.”

„Ai, ai, wat een gannowiem. Twee goudguldens heb ik betaald aan de kapitein, die het meebracht uit Smyrna en jij, weet je veel, betaalt maar alles wat dat geteisem vraagt.”

„Het was een veiling en het geld devalueert voortdurend.”

„Dat woord ken ik niet. Bedoel je soms munt-snoeiing?”

„Dat klinkt een beetje cru, voorvader.”

„Klinkt! Neem jij die valsemunters maar in bescherming. Klinkt! Wat een wereld. Hoe kan men daarin leven zonder zekerheid?”

Ik werd wat ongeduldig en vroeg nu geïrriteerd:

„Wat kan ik nou voor u doen?”

„Wat je voor me kunt doen? Dat is een gotspe. Vraag liever wat ik voor jou kan doen,” bitste hij terug.

„U voor mij?”

„Ja, ik voor jou. Kijk eens jongen, dat leven van jou is niets. Heeft een knappe vrouw als maîtresse, heeft een enkele vriend, nah... vriend!! Heeft geen enkel doel, misschien geen enkele interesse. Je leeft als een beest. Zo maar, voor niets. Je had net zo goed een stier kunnen zijn, grazend in een weide, een stapje vooruit, een plukje gras, een stapje terug, een plukje gras. Zo nu en dan stom in de verte staren, weer een plukje gras, nah Gideon.”

„Er zit een beetje waarheid in uw toespraak,” zei ik.

„Een beetje.” Hij maakte zich kwaad. „Een beetje, nee, DE waarheid. Een mens moet zich de sappel maken in zijn leven, driftig werken, de boel opjuinen, dan leeft-ie pas.”

„En de uitkomst, voorvader?”

„Uitkomst, uitkomst? Wat heb je daarmee te maken? Er is geen uitkomst. Er is alleen maar het einde van het bestaan op aarde.”

„Als dat zo is, kan ik net zo goed mijn tijd verdoen,” opperde ik.

Hij keek mij ernstig aan en zei:

„Jij hebt geen gevoel.”

Ik boog het hoofd. Vaag beseftte ik de waarheid van zijn woorden. Was dat de oorzaak van mijn eenzaamheid? Geen gevoel?

„Dan is mijn gevoel vergast, samen met Channah en de kinderen,” fluisterde ik.

„Waarom wil je ontsnappen, Gideon? Je had van kindsbeen af maar weinig gevoel. Dat is niet jouw

schuld. Oma Judith was niet meer dan een plichtsgetrouwe dragonder, en niet zo geschikt om gevoel te helpen ontwikkelen bij een moederloos kind. Het beetje dat jij had, sliep in naast Channah. Zoek een doel in je leven. Misschien ontwaakt het weer."

"Uw woorden kloppen niet. Er is geen uitkomst. Waartoe dient dan gevoel?"

"Met de uitkomst heb je niets te maken. Je kreeg een aantal jaren toebedeeld om hier te zijn. De jaren moeten zijn aangekleed met vreugde en leed, met humor en ernst, met werken en weldoen. Zo moet een mens zijn, het bakje met bitter en zoet van de Seidertafel."

"Wijs me een doel, voorvader."

"Joab Da Fonseca."

"Mijn vijand."

"Je medemens. Joab Da Fonseca. Joab Da Fonseca. Joab Da Fonseca."

Hij tikte met zijn spitse vinger op mijn schouder...

Toen ik mijn ogen opsloeg, stond Enny Karsten voor mij. Zij keek verwonderd naar mij en aan de stand van haar rechterhand zag ik dat zij die haastig had teruggetrokken.

"Ik heb u wakker gemaakt geloof ik," zei ze. "Uw koffie wordt helemaal koud en er zijn nu werkelijk bezoekers."

Zij wees naar het kleine notehouten tafeltje, waarop het Sèvres koffiecompletje stond. Ik zuchtte diep.

"Schenk maar in, Enny." Zij maakte mijn koffie gereed, reikte mij het kopje. Ik streek vermoeid over mijn voorhoofd, want voorvader Gideon was nog niet teruggekeerd naar mijn micro-archief. Enny Karsten hief

even haar armen. Even hetzelfde gebaar als bij Jopie, het tweede meisje, even dat begin van een moederlijke troost. Maar ook zij liet onmiddellijk bedeesd haar armen zakken. Lief en impulsief kunnen vrouwen zijn, ook voor een oude grijze wolf. Lief, impulsief en schroomvallig.

's Avonds kwam Alphonse de Villeneuve. Hij was opgewekt, zoals altijd, en genoot van de thee en de vele petit-glacés, die hij met zijn slanke vingers in zijn mond stak. Ik moest glimlachen, want ik dacht aan mijn kindjaren. Op weg naar school bleef ik altijd geboeid staan kijken hoe een bakker zijn broden in de oven schoof.

„Waarom glimlach je, Gideon?”

„Om niets.”

„Je jukt,” zei hij verstoord en stelde wat driftig de stukken van ons schaakspel op. Ik antwoordde niet, soms is het beter niet te antwoorden ter wille van een vriendschap.

„Wit opent,” zei hij gebiedend.

Ik was wit en gehoorzaamde. Wij speelden. Hij won en dat herstelde zijn opgewektheid. Ook het tweede spel won hij gemakkelijk. Ik was er niet bij. Hij leunde achterover, terwijl ik onze avondwijn inschonk. Toen nam hij zijn glas, hield het ter ooghoogte en liet de rode bordeaux flonkeren. Hij kneep één oog dicht en bekeek mij doordringend met het andere over zijn glas heen. Ik glimlachte, want ik dacht aan de lorgnon van mijn voorvader Gideon.

„Wat mankeert jou vanavond?” vroeg hij.

„Alphonse, vertel mij eens, waardoor ontstaat gevoel?”

„Aha, wat lees je?” Daarmee begon hij zijn instructie.

„Niets de laatste tijd, alleen kranten en een paar opinie-weekbladen.”

„Tijdverspilling. Een krant is nog iets. Het naakte bericht. Maar een opinieblad is niets. Een vent heeft een bittertafelmening, die kleedt hij aan met een hoop vreemde woorden en tienduizenden drinken deze geestelijke azijn en verslijten hem voor nectar.”

„En als ze nou niet weten hoe nectar smaakt?”

„Dan verdienen ze onder te gaan, aangevoerd door die azijnman. Medicijnmannetjes in het oerwoud en onze azijnmannen zijn uit hetzelfde hout gesneden. En nu je vraag, waardoor ontstaat gevoel. Naar mijn mening uit belangstelling. Ja, dat is de bron. Als jij nu bij voorbeeld belangstelling had voor Israël, dan kreeg je er ook gevoel voor. Langzaam aan zou je via je gevoel tot laaiend enthousiasme komen en...” Ik onderbrak: „Alphonse, dit Israël is mij te stoffelijk. Mijn vraag betreft de geest.”

„Dat maakt niets uit. Je gevoel ontstaat alleen door belangstelling, of het nu stoffelijke dingen of zaken van de geest zijn.”

Hij schonk onze glazen vol. Hij schoof nu een flink blokje kaas onder zijn witte knevel. Friemelde nerveus met zijn slanke vingers om het vette weg te wrijven.

„Hoe kom je tot die vraag?” De instructie ging dus voort.

„Mijn voorvader Gideon Levano was bij mij.”

„Hè, wat zeg je nou? Hier?”

„Nee, op mijn kantoor, in een sluimerdroom.”

„Oh,” en er verdween weer een blokje kaas in zijn mond.

„Gideon Levano, je bent rijp voor de psychiater of

rijp voor Israël, ja rijp voor Israël. Je rijkdom heeft je hersens aangetast en de beste remedie is, alles weg te schenken en opnieuw te beginnen met de spade en het geweer, dáár."

„Kom Alphonse, als een mens droomt, is dat toch niet het begin van een overspanning? Dan zou de hele wereld naar de psychiater moeten en naar wie moeten de psychiaters?"

„Hmm, het ligt er maar aan wat je droomt. Wat zei je voorvader?"

„Hij zei: 'Gideon, je hebt geen gevoel. Zoek een doel in je leven.' Hetzelfde wat jij daarnet betoogde."

„Prachtig, je hebt een grootse voorvader, en wat zei hij nog meer? Meestal zijn verschijnende voorvaders nogal gedecideerd in hun opdrachten."

„Hoe weet jij dat, Alphonse?"

„Ervaring. Doet er niet toe." Driftig dronk hij zijn glas leeg.

„Mijn voorvader noemde mij een naam. Joab Da Fonseca."

„Wat is er met die Joab Da Fonseca? Een prachtige bijbelse naam. Joab, ah, ik wou dat ze mij zo gedoopt hadden," zei hij met vervoering.

„Joab Da Fonseca is de kleinzoon van mijn grootvaders compagnon. Hij heeft mijn meisje Channah het hof gemaakt op zo'n manier, dat mijn vrouw Channah hem nimmer vergat. Zo is mijn huwelijk bedorven en daardoor is mijn gevoel gestorven. Ik weet alleen dat hij leeft. Hoe? Daarom heb ik mij nooit bekommerd. Maar een paar dagen geleden moest ik plotseling aan hem en aan Channah denken."

Alphonse de Villeneuve rees op en begon door de

kamer te drementen, zwaar trekkend aan zijn sigaar en steeds uit en in zijn tabakswolken stappend.

„Gideon, het Opperwezen is groots,” zei hij eindelijk. „In één droom wijst hij je fouten aan en toont je de remedie. Zoek die Joab Da Fonseca. Wat je verder doen moet, zal je geopenbaard worden.”

„Vier eeuwen bijbel,” zei ik scherp.

„Ja, vier eeuwen Hugenoot en ik voel mij gelukkig. Een kleine omheinde gedachtenwereld en daar middenin God op Zijn troon. Ik voel me vlak bij Hem. Al mijn moeilijkheden kan ik Hem voorleggen. Hij wenkt mij naderbij en geeft mij antwoord en jij? Dooit buiten de omheining over de schemerige modder van de derde dag. Dwaalt door het Niets, het eeuwige Niets. Wij, de Villeneuves, zijn gezegend met een sterk geloof, daarom wonen wij in de Hof van Eden.”

Hij maakte heftige gebaren met zijn rechterhand, zodat de askegel van zijn sigaar op de grond plofte.

„Dat ben jij,” zei hij en wees naar de as, het niets op de grond.

Ik sloot mijn ogen. Dacht scherp na over zijn woorden, maar ik kon met de beste wil zijn omheining niet zien noch het Opperwezen, gezellig zittend op Zijn troon en luisterend naar de problemen van Alphonse de Villeneuve. Ik moet hebben geglimlacht, want hij riep mij toe:

„Wacht maar, spotter, zodra je Joab Da Fonseca hebt gezien zal de Engel des Heren je halen en binnen brengen in de omheining.”

Hij kwam naar mij toe en reikte mij de hand. De avond was om. Ik bleef alleen. Met mijn personeel en het Niets.

Wanneer een man een maitresse heeft, zeurt hij bij haar zijn leed en zijn moeilijkheden uit. Bij zijn wettige echtgenote heeft hij meestal geen kans, want zij draait zich om en gaat nadrukkelijk slapen, mompelend:

„Ik ben zo moe vanavond, het was ook zo’n ellendig drukke dag en dat gepraat van jou kan ik echt niet hebben.”

De weduwnaar ging dus naar zijn Thea.

Zij was verheugd mij te zien en zoende mij overvloedig volgens haar gewoonte. En oprecht, want ik had niets meegebracht. Geen bloemetje, geen bonbonnetje. Daarna zei ze:

„Ik heb niets bijzonders voor het diner. Ik wist niet, dat je komen zou. Waarom belde je niet even?”

„Hindert niet. Wij gaan ergens eten.”

„Moment,” riep zij. „Even wat anders aantrekken. Ik ben er zo.”

Dat moment werd drie kwartier en toen gebruikte ze nog een kwartier om te controleren of alle deuren en ramen en de hoofdkraan van het gas gesloten waren. Daarna nog vijf minuten voor wat poeder, lippenstift en om haar hoedje koket op te zetten.

Ze kwam dicht naast mij zitten op de achterbank van de taxi, nam mijn hand en fluisterde mij toe:

„Ik ben zo nerveus vandaag, echt vervelend, ik moet alsmaar denken.”

Ik antwoordde niet, want ik voorzag dat niet zij, maar ik vandaag de klagmuur zou zijn.

Langzaam bestudeerde zij de spijskaart, zei:

„Ik weet echt niet wat ik nemen zal. Het is allemaal zo lekker. Kies jij maar.”

Ik koos, maar zij veranderde het driemaal en ik wist

dat zij straks haar schotel met de mijne zou ruilen. Toen zuchtte zij diep, nipte aan haar aperitief en keek gezellig rond.

„Naar je zin?” vroeg ik.

„Ja, maar het wil toch maar niet weg.”

„Wat?”

„Tony.”

„Ah,” zei ik en plukte wat aan mijn kneveltje. „Ah... is hij er weer?” Zij keek mij vernietigend aan.

Ik was niet in een stemming om Antonius Smeets, gesneuveldalsoorlogsvliegerofficier, eerbiedig te gedenken.

„Gideon, je houdt niet echt van me. Als je werkelijk om me gaf, zou je ook eerbied hebben voor een held, een gevallen held. Mijn held.”

„Ik heb niet de eer gehad de held Antonius Smeets te kennen. Ik kan hem dus ook niet met vochtige ogen gedenken. Bovendien weet ik niet of hij gesneuveld is als een held en hij sliep misschien net.”

Thea liet haar ogen fonkelen. Dat stond haar goed en ik moest er om glimlachen. Zij beet mij toe:

„Geen grein gevoel heb je. Geen grein! Wat zie ik eigenlijk in je?”

Geen grein gevoel, dat kwam goed uit. Er was dus een kans om met mijn problemen te komen voordraven.

„Daarover wilde ik het nu juist eens hebben, Thea. Een voorvader van mij en Alphonse de Villeneuve zijn er ook over aan het zeuren geweest en nu begin jij ook.”

„Ik zeuren? Ik?!”

Zij was nu echt boos. Haar ogen fonkelden niet meer.

„Jij ook. Driemaal in de afgelopen week is mij verweten, dat ik geen gevoel heb. Nu wil ik uitzoeken of dat waar is en bovendien, wat is gevoel?”

„Dat je wilt weten wat gevoel is, bewijst al dat je het niet hebt. Gevoel voel je, dat kan je niet naar je toe redeneren.”

„Zó gesteld, heb ik inderdaad geen gevoel, maar wat heb ik dan daarvoor in de plaats?”

Ze keek me onderzoekend aan, maar ik zag diep in haar ogen, dat ze mij geen antwoord kon geven, daarvoor waren Thea's hersens te ongeïnfuseerd. Tot haar geluk kwam de ober en zijn leerling om een kleine show op te voeren met de grapefruitcocktail voor Thea en de toostjes met gerookte zalm voor mij.

Antonius Smeets drong weer op en perste tranen uit Thea's ogen. Een grote rolde langs haar neusje en zij dacht dat hij onderdook in haar grapefruit. Bliksemsnel ruilde zij haar glas met mijn toostjes en begon te knabbelen.

Ik begon aan de pompelmoes. Had de traan zich toch vermengd met de welvaart van Israël, dan hinderde mij dat niet, ik zou haar verdriet drinken, een poëtisch gevoel voor een minnaar. En misschien zou het een elixer worden om mijn verdwenen gevoel op te wekken.

„Hij was dapper,” snikte zij beheerst.

„En groot en fors. Met medailles tot onder zijn oksels,” beet ik haar toe.

„Ja, ja. Net zo groot als jij. Maar niet zo mager en hij had medailles. Wat heb jij gedaan in de oorlog. Nou?”

„Alleen maar geleden. Een beetje gevangenis. Een tikje foltering. Een reeks kleine vluchten met een paar S.D.-ers op mijn hielen. Niets bijzonders. Oh ja, zo tussendoor verloor ik vrouw en kinderen. Wat moest een Jood anders doen in deze oorlog dan vrouw en kinderen verliezen?”

Zij staarde in haar glas. Echt verdrietig.

„Ik heb je toch geholpen,” fluisterde zij en pakte mijn hand, die speelde met een mesje.

„Dat heb je en met groot gevaar en dat zal ik nooit vergeten.”

„Meen je dat echt, heel echt?” Zij keek mij vol verwachting aan.

„Echt, heel echt,” bevestigde ik mat.

„Dan heb je gevoel,” zei ze „en waarom die Alphonse er over zeurt begrijp ik niet en van die voorvader, wat was dat eigenlijk?”

„Ik zat te suffen in mijn kantoor. Toen droomde ik. Een Gideon uit ons geslacht liep in mijn kamer rond en zei me dat.”

„Oh, wat enig. Hoe zag hij er uit? Leek hij op jou?”

„Nee.”

„Gek hè, opeens zo’n voorvader voor je ogen. Zijn jullie een oud geslacht?”

„Net zo oud als het jouwe. Waar begint een geslacht, Thea. Ik denk op een willekeurig tijdstip. Opeens duikt er een man op, die iets meer doet dan een ander. Zijn nazaten grijpen hem vast, verheffen hem op hun schild en dáár begint dan hun geslacht. Wij kwamen uit Portugal, vandaar verjaagd door Ferdinand en Isabella.”

„Wie waren dat?” vroeg ze vol belangstelling.

„Een koningspaar in Spanje. Psychopathen met godsdienstwaan. Middeleeuwse gangsters, die wat krap zaten en de Joodse vermogens verbeurd verklaarden. Godsdienst en geld zijn gezworen kameraden. Maar enfin, wij belandden in Antwerpen en wij hadden betrekkelijke rust tot zo omstreeks 1600. Toen Antwerpen definitief voor de Noordnederlanders verloren was,

vluchtten wij naar Rotterdam. Daar hadden wij bijna drie en een halve eeuw vrede. Tot er weer een psychopaat de macht veroverde.”

„Arme jullie,” zei ze geroerd en greep weer mijn hand, die ze snel losliet, omdat de ober zich opmaakte om de hoofdschotel te serveren.

„Vertel mij van Tony,” zei ik.

Er kwamen weer tranen in haar ogen. Van dankbaarheid denk ik.

„Meen je dat nu heus echt?” vroeg zij.

Ik knikte. Een beetje vermoeid, maar dat merkte zij niet of wilde het niet zien. Opgewekt vertelde zij mij van Antonius Smeets. Hoe zij hem had leren kennen op een familiefeestje. Een jonge ambitieuze verkoper van werktuigmachines, bestemd om in de staf te worden opgenomen. Hij was reserveofficier-vlieger en steeg op als een goed vaderlander tegen de mannen van Goering. In een speelgoedmachientje, zoals mijn zoon Adam. Hij vocht en wist zijn ‘kist’ naar Frankrijk te brengen. Van daar naar Engeland. Opnieuw getraind, goed getraind en toen begon zijn odyssee. Bommen op het Ruhrgebied, bommen op Hamburg, bommen op Berlijn, bommen op Leipzig en als slot D-day, hoewel men niet precies wist wanneer Antonius gesneuveld was. Een verhaal uit duizenden, zoals het mijne en dat van tienduizenden vliegers en miljoenen Joden. In een tijd van massaproductie zijn ook de verhalen massaproducten.

„En misschien,” fluisterde Thea, „misschien lagen wij net in elkaars armen toen hij sneuvelde. Dat... dat... is het Gideon. Dat maakte mij zo treurig en zo nerveus.”

Ik voelde mij driftig worden. Een warme drift. Een beetje verbaasd volgde ik het proces zich ontwikkelen,

ergens in mijn hoofd, mijn ruggegraat, mijn hielen. Ik had dus wel gevoel, al was het dan nog alleen maar gekwetste eigenliefde. Ik antwoordde een beetje gesmoord:

„Wat zeg je daar, Thea? Dus ik was de ondergedoken profiteur, die de vrouw van een held in zijn bed trok, terwijl hij op de trans stond?”

„Nee, nee,” riep zij geschrokken. Blijkbaar stonden mijn ogen wat onheilspellend.

„Jawel, jawel, maar weet jij wel zeker, meisje, of jouw Antonius niet juist op dat moment dronken met twee chauffeuses in bed lag of met de vrouw van een held, die ergens in Afrika ook met een vreemde vrouw sliep?”

Thea hilde weer. De tranen vielen ongehinderd op het vuile bord, waarop de poularde à la bonne femme gelegen had. Toen keek ze mij hulpeloos aan. Soms was Thea niet ouder dan tien jaar en bovendien zag ze nu een grimmige oude heer. Een oude grijze wolf. Deze benaming van Enny Karsten schoot mij te binnen. Wat zou zij van dit gesprek hebben gemaakt? Zou ik haar morgen eens betrekken in deze rel, die de eerste Gideon begonnen was? Ik glimlachte om deze gedachte.

„Oh,” zei ze geschrokken. „Zijn jullie zo?”

„Ja, vooral in oorlogstijd.”

Thea bleef mij aankijken, maar ze zag mij niet. Wel Antonius Smeets met die twee dronken chauffeuses, wel al haar gemobiliseerde familieleden te bed met gemobiliseerde telefoonmeisjes en typistes.

Ik nam aan, dat zij geschokt en aangenaam gekitteld was, omdat in vele vrouwen de non en de slet vreedzaam naast elkander leven. En om beurten dienst doen.

De borden werden verwisseld. Het ijs voor Thea neer-

gezet als een kostbaar werkstuk. Mijn koffie spoelde het laatste greintje woede terug naar mijn onderbewustzijn.

Ik heb Thea thuisgebracht en ben niet bij haar gebleven. Zij drong niet aan, want wij beiden voelden, dat ondanks de herstelde harmonie, het lijk van Antonius Smeets ons bed zou hebben gedeeld. Tussen ons in.

„Zoek Joab Da Fonseca”, zei ik tegen mijn schrijfslavin Enny Karsten.

„Wie is deze bijbelse Portugees,” vroeg zij opgewekt, haar stenobloc dubbelgevouwen in een hand. Met de andere richtte zij haar ballpen als een kleine speer.

„De kleinzoon van mijn grootvaders compagnon.”

„Heeft u een paar gegevens?”

„Een paar? Ik vermoed, dat hij nog leeft. Meer weet ik niet. Zoek hem, juffrouw Karsten.”

Ze keek mij aan. Geen Enny, geen juffrouw Enny. Juffrouw Karsten, het was dus bittere ernst.

„Hoe lang heb ik tijd?” vroeg ze, terwijl ze haar ballpen ongeduldig tussen duim en wijsvinger liet wapperen.

„Laat eens kijken, acht dagen lijkt me redelijk.”

„Okay boss,” imiteerde ze een gangsterliefje uit een Amerikaanse film.

Toen keerde ze zich om, banjerde als een cowgirl naar de deur, keerde even haar gezicht naar mij toe, zij kauwde heftig, ook op zijn Amerikaans. Zei: „Bye G.L.” en sloot de deur achter zich.

Die kleine Enny. Zij miste iets. Daarom roofde zij de allures van een gangstermeisje uit een film. Of zij hiermee een man zou vangen, betwijfelde ik. Want een man is vlug over zijn verliefdheid heen en vindt dan een vrouw met kunsten alleen nog maar vervelend.

Binnen acht dagen zou ik alles weten over Joab Da Fonseca.

Een diepe kuil, op de bodem puin en verkoold hout. Daartussen groeiden lang gras en brandnetels. Hier en daar een vuile krant en uitwerpselen van honden en dronkaards.

In deze kuil aan de Boompjes van Rotterdam stond eens de synagoge der Joden.

„Ah...,” gromde Alphonse de Villeneuve. „Ah... de Hunnen,” en hij stampte boos met zijn opgerolde paraplu op de betontegels van het trottoir.

„Hoeveel christenkerken hebben zij tegelijkertijd opgeruimd, Alphonse, en het Opperwezen is niet tussenbeide gekomen,” zei ik en beschouwde van terzijde zijn strenge profiel.

Hij leunde met beide handen op zijn paraplu en stond daardoor wat gebogen. Hij staarde over het puinveld.

„Je stelt vreemde vragen aan een godsdienstig man,” antwoordde hij, „maar Gods molens malen langzaam. Kijk wat van hun land en hun hoogmoed over is. Nu!”

„Te veel,” zei ik.

Hij draaide zich naar mij om. Keek me lang en verbaasd aan, voordat hij zei:

„Wraakzuchtige Jood! Leeft dan altijd nog in je: Oog om oog, tand om tand?”

„Dat leeft ook in niet-Joden. Waarom kwam het Opperwezen niet direct tussenbeide en waarom liet hij de bommenwerpers niet met motorpech in de weilanden dalen? En de piloten huilend van schuldbesef uitstappen?” vroeg ik spottend. Hij rekte zijn hals en stapte boos weg. Met lange passen. Ik hield hem bij, want wij

hebben even lange benen. Zo nu en dan keek hij naar mij, als naar een vreemde hond, die meedraaft.

„Waar oefen je voor,” riep ik hem toe, want ik raakte wat buiten adem. Ten slotte moet autorijden worden betaald met iets van de gezondheid. Alphonse antwoordde niet, maar aan het heftig opdraaien van zijn witte snor constateerde ik, dat hij zijn lachen bedwong. Hij is driftig, maar nooit lang boos. Hij stormde over de Glas-haven, door de Posthoornsteeg, stak met levensgevaar de Blaak over, beende door de Keizerstraat die eigenlijk nog slechts een pad is, wrong ons beiden door de volte van de Hoogstraat en eindelijk belandden wij voor de rust van de zwaargewonde St. Laurens.

Het was niet moeilijk er vlak bij te komen, want wij grijze oude heren zullen wel lid zijn van een of andere commissie en vast en zeker hoofdamttenaren op inspectie. Dus mompelde men een groet en liet ons ongemoeid. Alphonse greep mij bij een arm, rukte er wild aan. Zei:

„Kijk op, goddeloze.” Ik keek op.

„Wat zie je?” en hij richtte zijn paraplu als een telescoop naar de hemel.

„Ik zie een gerestaureerd middenschip. En ik zie een toren, zo ongeveer halverwege hersteld en dan zie ik nog voor tien of vijftien jaar werk.”

„Juist. Misschien nog twintig jaar werk. Gideon Levano, je zag godsdienst. Steentje voor steentje wordt gehouwen, opgetast, gemetseld. Met de handen, met deze paar honderd vierkante centimeter, waaraan vijf vingers, wordt het werk van de antikrist uit het geheugen gewist, wordt deze kerk in al haar majesteit herbouwd. Dezelfde mens, die gruwelijk vernietigen kan, herstelt

ootmoedig. Wast zijn zonden weg met het zweet van zijn arbeid. De tempel des Heren zal herrijzen, ook in Jeruzalem.”

Ik gaf geen antwoord. Alphonse de Villeneuve heeft zo zijn eigen manier om zijn misnoegen kenbaar te maken. Ik begreep dat hij de Joden van Rotterdam niet vergeven kon, dat zij hun oude synagoge niet hadden herbouwd op dezelfde plaats en in dezelfde stijl. Dat zij een modern complex zalen hadden opgetrokken in een stadsdeel buiten de oude stadsgrachten, al waren die dan reeds jaren en jarenlang gedempt en boulevard.

Hij stak met zijn paraplu in een verpulverde steen, het ding viel uiteen.

„Zo vergaat het een volk, dat zijn traditie verbreekt.”

„Gaan wij, Rotterdamse Joden, uitsterven, omdat wij in de Paetsstraat bidden, in plaats van aan de Boompjes?” vroeg ik.

Hij deed alsof hij mij niet hoorde en vervolgde zijn preek:

„De geest van generaties. De woorden van de vaders en de zonen. Van de vrouwen en de dochters, die zich gehecht hebben aan de muren en de balken, blijven ter plaatse, huizen in de puinhoop en als de mens het omhulsel heeft hersteld, hechten zij zich weer vast en blijven bij hun kinderen. Wat leeft er daar in jullie nieuwe synagoge? Slechts het heden, slechts het heden. Het niets!”

Ik staarde naar het gerestaureerde middenschip. Toen liep ik er heen en trad binnen in de kerk en in die kerk zag ik de oude synagoge aan de Boompjes.

...Ik liep weer door het nauwe steegje met grootvader Gideon. Ik struikelde weer over het donkere trapje en

hield mij krampachtig vast aan zijn stevige slanke hand. Ik stond naast hem, een meter hoog, met een tallith om en een zwart kapje op het achterhoofd. En ik bad mee met de menigte, mompelde soms met luide uitbarstingen, terwijl mijn wijsvinger gleed langs de vreemde Hebreeuwse karakters. En ik keek weer angstig naar de hechal, waarvoor het College der Kohanim stond, de gezichten verhuuld door de gebedsdoeken, de handen zegenend over de menigte, wijs- en middenvinger te zamen, dan de spreiding, en de ringvinger en pink weer te zamen. En ik hoorde hun zegenspreuk.

En ik zag mijzelf weer als bar-mitswo. Ik las een stukje uit de Thora, dat ik aanwees, letter voor letter, met de zilveren wijzer en ik viel bijna van het trapje van de bima, toen ik moest gaan naar de opperrabbijn, om door hem te worden gezegend. En hij zegende mij. Met zachte handen op mijn hoofd, met vriendelijke donkere ogen en een glimlach toch nog zichtbaar, ondanks zijn lange witte baard.

En ik keek weer op naar de vrouwengalerij, waar een elfjarig meisje zat, mijn eerste liefde, die mijn vrouw niet werd...

Ik opende mijn ogen. Nu zag ik de koele geweldige majesteit van deze christenkerk. Koel en ijl, een andere godsdienst.

Alphonse de Villeneuve tikte mij op de schouder. Vroeg:

„Heb je het verleden gezien? En ook de verdwenen schakel?”

„Ja... en ook de eenzaamheid. De wurgende eenzaamheid.”

„Keer terug tot de God van Israël. Hij zal je eenzaamheid wegnemen. Want er is geen eenzaamheid te midden van zijn kudde.”

Ik keek mijn vriend lange tijd aan. Antwoordde:

„Alphonse, ik had je nog eens willen vragen, wat is gevoel? Ik zal dat niet doen. Want je zult mij niet kunnen antwoorden.”

Verbaasd staaarde hij mij aan. Toen werd zijn gezicht boos en daarna verlegen. Hij had mij niet begrepen.

„Laten wij naar buiten gaan, Alphonse, terug in het heden, dat veerschip tussen vroeger en de dood.”

Wij verlieten de kerk. Gaven elkander de hand. En wij gingen, beiden in tegengestelde richting.

Mijn huishoudster had op een avond haar uiterlijk nog wat meer gepolijst dan anders. Toen zij mij kwam verzoeken om te komen eten, geurde zij naar een zacht parfum, aangenaam en prikkelend. Dat was iets nieuws, er moest dus wat bijzonders op til zijn. Zij at met kleine hapjes en hanteerde mes en vork alsof zij een demonstratie gaf. Het avondmaal was uitgebreider dan anders. Ook had zij rode Bourgogne op tafel gezet, wat mij zeer verwonderde. Ik drink meestal geen wijn als er geen gasten zijn. Bij het nagerecht verschillende soorten kaas en daardoor werd ik nog nieuwsgieriger. Ik begon te vragen.

„Is er iets bijzonders, juffrouw Inge, dat u zo uitbundig optafelt?”

„Niets,” zei ze. Een dergelijk antwoord verborg iets.

Ik vervolgde dus mijn verhoor.

„Bent u jarig?”

„Dat was ik. Drie maanden geleden. Herinnert u zich dat niet meer?”

„Ja, ja,” zei ik haastig. „Ik herinner het mij. Hebt u een hoofdprijs in de voetbaltoto of in een of andere liefdadigheidsloterij? Die zijn zo talrijk geworden als de sterren aan de hemel.”

„Ik gok nooit.”

„Altijd zeker van u zelf?”

„U bedoelt?”

„Iemand die nooit eens gokt, is naar mijn mening altijd zeker van zichzelf. Heeft u zich soms verloofd?”

In de roos, want zij bloosde. En keek op haar bord. Zij zweeg. Ik vervolgde:

„Kan ik u feliciteren? Wanneer moet uw opvolgster hier zijn?”

„Oh nee, zo ver is het nog lang niet. Ik ken hem net.”

„Een hele verrassing en een grote verandering,” zei ik en dronk langzaam de rest van mijn wijn.

„Ik weet nog helemaal niet of ik het wel zal doen,” zei ze heftig.

„Dus u bent nog niet verliefd?”

„Hij wel,” zei ze fel en vol behagen.

„Dat is dan een stevig fundament,” constateerde ik weer en omdat ik niet meer drinken wilde, gleed ik wat onderuit, mijn benen vooruitgestrekt, mijn handen in mijn zakken.

„Ja, als een man niet werft, is het begin al niks,” zei ze.

Dat had ze uit een Duits boek... als een man niet werft. Ik werd een beetje kregel door haar antwoorden en eerlijk gezegd ook door iets in mijn innerlijk. Was ik een beetje jaloers op die man? Waarom? Ik had toch honderdmaal de kans gehad die man te zijn? Vreemd. Een

man is een oerdier. Als hij ziet, dat een knappe vrouw naar een ander gaat, wordt hij jaloers, al heeft hij met beiden niets te maken. Ik ondervroeg verder:

„Verdient hij zijn brood?”

„Niet zo goed als u” en er klonk spijt in haar stem.

„Wij kunnen niet allemaal bankier zijn en dan, mijn inkomen berust op oud familievermogen. Dat komt niet zoveel meer voor. Wat is zijn beroep?”

Zij waardeerde blijkbaar toch mijn belangstelling en ontgooide. Zij liet iets varen van haar etalagepoppenhouding en leunde nu met haar ellebogen op tafel en steunde het hoofd met de handen. Haar slanke vingers woelden wat in het krullende honingblonde haar, bij de oren. Zij keek mij rechtuit aan met haar groengrijze ogen en weer constateerde ik dat die koud waren.

„Hij is ingenieur, scheepsbouw.”

„Vijftig?” en ik leunde nog iets meer onderuit.

We zaten er nu werkelijk bij als man en vrouw. Zij knikte. Antwoorde triomfantelijk:

„Achtenveertig en knap en een klein beetje grijzende slapen, en aardig. Oh, hij kan zo gezellig vertellen. Hij heeft de hele wereld rondgezworven, geloof ik.”

„Gezond?”

Dat was te veel. Daar had ik niets mee te maken. Zij gaf het juiste antwoord. Zij antwoordde niet. Zij stond op, slank, lenig, pakte de fruitschaal van de serveerwagen en zette hem op tafel vlak voor mij. Zei hoogmoedig:

„Ik geloof dat het beter is dat ik naar mijn kamer ga, meneer Levano. Wilt u mij verontschuldigen?”

Ook uit een boek of uit een toneelstuk. Maar zij deed het zo goed, dat het mij ruw maakte, een vreemde reactie.

„Nee, ga zitten. U blijft tot na de koffie en misschien komt er straks bezoek en ik wil dat u daar bij bent.”

Geschrokken en opeens bedeesd ging zij zitten. Staarde mij verbaasd aan en tot mijn grote genoegen zag ik dat haar ogen niet meer koud waren.

„Zo u wilt,” lispelde zij en schoof aarzelend de fruitschaal in mijn richting. Zij keek toe hoe ik een appel begon te schillen.

„Waarom ga je trouwen, heb je het niet meer naar je zin?”

Zij was blijkbaar verrast door mijn tutoyeren. Ik had het nog nooit gedaan in de vijf jaren dat zij mijn huishoudster was. Ik zelf was er ook door verbaasd en porde diep in mijn binnenste op zoek naar het Freudiaanse roersel, dat mij zo iets geleverd had.

„Nou, dat wil een vrouw toch, al is ze nog zo oud. Een eigen bedoening, eigen meubeltjes, kinderen... maar daarvoor is het nu te laat.”

„Wie weet. Even veertig. Niets onmogelijks,” zei ik vrolijk.

Waarom vrolijk? vroeg een ander Freudiaans iets in mij en daarom werd ik weer, zoals gewoonlijk, een beetje somber.

„Nee, nee meneer Levano, een man van tegen de vijftig moet geen kinderen meer krijgen. Dat wordt niks. Zij kunnen niets meer verdragen, spelen niet meer mee. En later in de vlegeljaren kunnen zij de jongens niet meer aan. Nee, nee, geen kinderen. Maar wij kunnen zo saampjes nog wel twintig, dertig jaar genieten van het leven. Wat reizen, een prettig huis, een uitje op z'n tijd en vooral, weg die eenzaamheid. Dat is ook zijn reden om te trouwen. Ouwe vrijgezel is ook niks.”

Dat was het. Tegenover mij zat dus een even eenzame als ik. Twee eenzamen in één huis. Misschien meer dan twee, als de keukenmeid en de kamermeisjes ook eenzaam waren. Een groepje eenzamen te zamen, het was om te glimlachen.

„Is hij je eerste liefde?”

„Oh nee.” Zij lachte en wierp daarbij het hoofd achterover. Blijkbaar schoten vele en aangename herinneringen pijlsnel door haar hoofd, want zij kirde een beetje en toen ze mij aankeek, hadden haar ogen een beetje wel lustige uitdrukking. Het stond haar wel.

„Was het een cavalcade?” vroeg ik.

Zij rees op. Boos. Ik was weer te scherp geweest. Een knauw. Ik dacht aan Enny Karstens woorden. Een wolf, een knauwende oude wolf.

Hautain en zwijgend serveerde zij mijn koffie en schonk voorzichtig de juiste hoeveelheid cognac in het kelkglas. Hautain en beheerst, ik weet zeker dat het niet van nature was, maar zij had het zich perfect aangeleerd. Ik zweeg nu ook, nors. Zij vroeg geen verlof meer om de kamer te mogen verlaten. Zij ging als vanzelfsprekend en ditmaal beval ik haar niet te blijven. Zij was volkomen in haar recht.

Ik dronk mijn koffie. Ik dronk cognac. Hoeveel weet ik niet. Ik bleef zitten. Nog meer onderuit gezakt, de benen nog meer vooruit gestrekt, de handen in de zakken. Ik keek rond in mijn eetkamer. Naar de zachtgele damasten gordijnen, die de glazen wand naar mijn tuin afdekken. Naar het palissander dressoir. Naar het bijna witte behang met daartegen de Breitner. Naar de marmeren schouw, waarop de empire-pendule onder haar stoep. Ik keek naar al het kostbare in deze kamer. De

stilte leek suizend, maar allengs werd het tikken van de pendule harder, heviger, heftiger! Het bonste in mijn hoofd als hamerslagen, dat kwam van de drank waaraan ik niet gewend was. Dronken was ik niet, wel beneveld. Ik schonk weer cognac in, mijn hand trilde, onzeker zette ik de fles neer. En staarde naar de gordijnen.

...Els, mijn dochter, verscheen er op. Zo duidelijk als op een filmdoek. Els, als elfjarig meisje, in haar nachtjapon. Haar kastanjebruine vlechten vielen over haar schouders tot haar middel. Haar haren waren precies in het midden gescheiden en accentueerden het mooie, wat bolle voorhoofd. Haar donkere ogen straalden, want zij kwam ons goedenacht kussen en de volgende morgen zou zij twaalf worden, een heerlijke dag met veel bezoek en leuke geschenken.

Ik rees op en moest mij vastgrijpen aan de tafel, want ik was onvast ter been.

„Niet doen vader, drink toch niet zo. Dat deed je nooit,” zei ze verwijtend.

„Kind.”

„Ik weet het, vader. Je bent zo eenzaam, zo ontzettend eenzaam. Ach, kon ik maar bij je komen. Waarom deed God dit, vader, waren wij het derde en vierde geslacht? Wij hebben God niet gehaat vader. U niet, moeder niet, ook de jongens niet en ik ook niet. U was niet orthodox maar u hield toch vast aan de hoogtijdagen. Wij deden niemand kwaad, u gaf ieder het zijne. Er was geen bedrog of slechte handel in het huis Gideon Levano & Zonen. Dat God ons wegnam is Zijn recht, vader, maar waarom zo?”

Zij greep naar haar keel. Tranen welden op in haar

ogen. Toen strekte zij haar arm naar mij uit.

„Het was zo vreselijk, vader, zo vreselijk... in naakte weerloze troepen dreven zij ons op met geweerkolven, honden, zweepen. En God kwam niet tussenbeide. Hij heeft mijn gebed niet willen verhoren om moeder te redden, waarom niet? Er was toch geen arglist in dat gebed?”

„Je was de onschuld zelve, mijn kind. Met al mijn ervaring en mijn levenswijsheid sta ik even hulpeloos als jij. Vragend, almaar vragend. En er is geen antwoord.”

„Waren er te veel van ons, vader?”

„Misschien wel. Misschien dunde God Zijn volk uit. Snoeide Hij, zoals onze tuinman de appelboom, en ieder jaar kwamen er meer vruchten aan.”

„Als dat het is, vader, dan ben ik gedood ter wille van andere jonge mensen. Vreemd dat jeugd voor jeugd moet sterven. Maar dan heb ik er vrede mee, huil niet, vader.”

„Laat mij begaan, m'n kind. Sinds vijftien jaar heb ik niet gehuild. Ik heb geen gevoel, Els, zegt men. Is dit huilen gevoel?”

„Ik weet het niet, vader. Ik heb zo kort geleefd...”

Het beeld van mijn dochter was verdwenen. De klok hoorde ik niet meer, de stilte was intens, maar niet angstwekkend. Het licht viel over de meubels en al het kostbare en er was geen kilte in de kamer.

De deur werd geopend. In een floers zag ik Inge, mijn huishoudster. Met snelle lenige stappen was zij bij mij. Nam mijn hoofd in haar handen en keek diep in mijn ogen. En ik zag de hare, menselijk, vrouwelijk, openhartig, angstig.

„Mijn hemel, wat is er, meneer Levano, wat is er?”

Ik poogde op te staan. Het lukte eindelijk, maar ik wankelde. Toen leunde ik op het tafelblad en keek haar aan.

„Dronken. Ordinair bezopen als een matroos.”

Ik waggelde naar de deur. Zij schoot toe en ondersteunde mij. Ik vond het prettig, want zij was fris en verzorgd en rook nog aangenaam naar dat parfum. Ik sloeg mijn arm om haar schouders en voelde de koele, warme, zachte huid onder haar japonnetje. Het leven.

Als de deksteen van een grafkelder, zo lag de groengrijze dossiermap op de glazen beschermplaat van mijn schrijftafel. Het dossier Joab Da Fonseca. Enny Karsten had het daar gedeponneerd. Uit bescheidenheid had zij het mij niet aangeboden, maar die bescheidenheid was in wezen grote zelfingenomenheid. Zij, Enny Karsten, bescheiden meisje, verlangde niet meer dan de haar opgedragen taak goed te volbrengen. Daarvoor werd zij immers betaald. Niets bijzonders dus. Hier lag het dossier. Klaar.

Maar wanneer ik het zou openslaan en geboeid lezen, dan zou Enny Karsten er uit oprijzen. Zij, de eerste secretaresse van de enige firmant van Gideon Levano & Zonen, had een dossier samengesteld, zoals geen ander het zou hebben gekund... vanzelfsprekend uitstekend. Zij hoefde zich niet te kleineren door het aan te bieden. Het lag voor haar patroon, geheel af. Hij hoefde het alleen maar te zien en te lezen. Ik sloeg het dossier op. Het eerste stuk was de onkostennota. Een flink bedrag; om het te rechtvaardigen stond er alles op. Hotels en avondthee, tot sigaretten en een nieuwe ballpen toe.

Enny Karsten was doodeerlijk en haar patroon moest dat goed beseffen. Ook de plaats van de nota was juist gekozen. Voorin vervaagt hij door de vertelling die volgt. Achterin voelt men zich snel bekocht, als het verhaal niet zo spannend is.

Het tweede stuk. Afschrift van de geboorteakte van Joab Da Fonseca, geboren 4 februari 1896 te Rotterdam. Vader: Josua Da Fonseca, moeder: Tamar Morpurgo.

Het derde stuk. Een afschrift van zijn inentingsbewijs. Waar had zij dat 'pokkenbriefje' opgeduikeld?

Vierde stuk. Een uitnodiging van Josua Da Fonseca en zijn echtgenote aan ene meneer Hackou om het Bar-Mitswofeest van hun zoon Joab te komen meevieren. Een stapeltje onbelangrijke papieren, waarin het onbelangrijke leven van een jongeman tot 1914 werd getekend. Daarna werd het belangwekkender, totdat ik stuitte op een brief.

Liefste,

Morgen is de dag. De familietucht dwingt me, ik moet vaders ondergang helpen voorkomen. Vergeet mij niet, Joab, maar laat mij getrouw en in vrede mevrouw Levano zijn. Vaarwel. Ik zoen je op mijn plekje, je rechterslaap.

Je Channah.

Ik sprong op. Waarom sprong ik op? Na veertig jaar? Na vijfentwintig jaar huwelijk en vijftien jaar na Channah's dood en misschien ook van Joab? Na veertig jaar te lezen, dat Channah een mariage de raison sloot, dat met het goud der Levano's voor mij een bruid was gekocht. Hoe had grootmoeder Judith dit bekonkeld? Zo subtiel, dat misschien iedereen het wist, behalve ik, die

zich toen hoofdpersoon waande. En grootvader Gideon, deze door en door fatsoenlijke bankman, wat zou hij gevoeld hebben, toen hij de oude Lissauer weer hielp met een vaktechnisch niet verantwoord krediet?

Ik nam weer plaats en staarde voor mij uit. Dit was de nuchtere waarheid, nooit ben ik de eerste geweest in Channah's gedachten, ondanks dat zij mij trouw was tot in de dood.

Ik bladerde weer verder, niet meer geïnteresseerd in de mens Joab Da Fonseca, zonder medelijden of ontroering voor zijn helletocht naar Westerbork en Maidanek. Ik bladerde verder. Zocht de slotstukken van het dossier. Het laatste blad. Joab Da Fonseca leefde. In Amsterdam, arm, geestelijk gestoord. Zijn adres was de laatste regel boven de handtekening, waarmee Enny Karsten haar speurwerk had afgesloten. Een oude instructie van het huis Gideon Levano & Zonen, dat alle rapporten voluit ondertekend moesten zijn.

Ik sloot mijn ogen. Ik haalde Joab Da Fonseca terug uit het verre verleden. Hoe hij flaneerde over de Blaak. Een rijzige kerel met ravenzwart haar en donkere borende ogen, met een geestige mond en een sprankelende humor en nu... geestelijk gestoord. Ik opende mijn ogen weer en bladerde opnieuw in het dossier. Las nogmaals en nogmaals de brief van Channah, de tragedie van drie mensenlevens. Was dit de oorzaak, dat Enny Karsten het dossier maar stilletjes had neergelegd en waren mijn theorieën van daarnet alleen maar psychologische kwakzalverijen? Bescheidenheid of grote zelfingenomenheid? Kolder! Die kleine secretaresse had een fijn gevoel en tact. Maar hoe had zij het klaar gespeeld om die brief te vinden? Een hele stad platgebrand, tiendui-

zenden Joodse huisarchieven als oud papier opgedoekt, en die ene, die openrijtende brief had zij gevonden. En deze haar patroon niet bespaard. Waarom?

Ik moet wel heel lang op mijn bureauschel hebben gedrukt, want de sex-bomb, die tijdelijk mijn secretaresse was, kwam werkelijk geschrokken binnensnellen, één hand voor de mond, één hand op haar boezem. Ik gaf haar geen tijd om te vragen.

„Enny Karsten, onmiddellijk hier komen.”

„Zij heeft vandaag verlof van de personeelschef.”

„Halen!”

„Ja maar, wij weten toch niet waar ze is.”

„Halen!!”

Ik ben in jaren niet zo driftig geweest. Door een vuistslag barstte de glasplaat van mijn schrijfbureau, ik merkte dat pas toen de sex-bomb mijn kantoor was uitgevlucht.

Ineengedoken met woelende gedachten en zo nu en dan lichte hartkloppingen heb ik gewacht. Na twintig minuten was ze er reeds. Met behulp van twee taxiritten. Niets was er meer in haar van het meisje, dat Amerikaanse secretaresse speelde. Zij wachtte gelaten. Ik bekeek haar. Een wel verzorgde, goed betaalde secretaresse, die wist wat ze waard was, ondanks een vleem van angst op haar gezichtje. Ik zei:

„Die brief... een stunt. En een messteek. Waarom?”

„Zijn vrouw drong zo aan,” antwoordde zij zacht.

„Zijn vrouw? Leeft zijn vrouw ook nog? Reina Lopez Suasso? Leeft zij?”

„Ja. Beiden leven, maar hoe.” Zij zei het met afkeer in haar stem en zij wendde even en vol walging het gezicht terzij.

Ik bladerde weer tot het laatste stuk van het dossier. Las hardop het adres van Joab Da Fonseca.

„Wat is dat voor een buurt?”

Nu barstte het bij Enny Karsten los op dezelfde afgebeten toon als de mijne .

„Een steeg in de hoerenhoek. Een demon van een huis, een donkere, steile, wrakke trap naar een tweede verdieping. En daar op die achterkamer kreperen zij. Een raam op een binnenplaats met twee meter zicht op een vuilgrijze muur. In de 17de eeuw moet dat al een lugubere steeg zijn geweest. En die mensen... God!!”

Ze sloeg de handen voor de ogen en schudde intens treurig haar hoofd.

„Waarom nam je die brief op in het dossier?” onder-vroeg ik.

„Mevrouw vroeg mij waarom ik kwam en door wie ik was gestuurd. Toen ze uw naam hoorde, sprak ze lange tijd niet. Daarna sprong ze op, scharrelde in een hoek, in een kast. Ze gaf me die brief en zei...”

Enny Karsten zweeg. Staarde naar buiten. Haar ogen waren omfloerst en nerveus wreef zij met haar samengeknepen zakdoekje langs haar neus.

„Wat zei mevrouw Da Fonseca?”

„Zeg hem, tot slot van rekening. Hij is bankier. Dat zal hij begrijpen.”

„Heb je toen die brief gelezen?”

„Ja.”

„Dus bewust?”

„Ja. Ik ben een vrouw. Ik kon het begrijpen.”

„Verdwij.”

Weer golfde mijn drift omhoog. Ze keek me door-dringend aan. Een reeks aandoeningen trok over haar

gezicht. De laatste waren afkeer en angst. Ik rees op en liep op haar toe en greep haar bij de schouders.

„Waarom kijk je zo?”

„De wolf!”

Ze rukte mijn handen van haar schouders. Keerde zich om en vluchtte mijn kamer uit. De deur liet ze achter zich open.

Ik ben aan het dolen geraakt door deze nieuwe stad, die geen eigen gezicht meer heeft, die River Town kan heten of Puerto del Maas of onverschillig welke naam kan dragen, en die geen Rotterdam meer is. Alleen het Schielandhuis en de St. Laurens herbergen nog de zielen van honderdduizenden uit eeuwen en eeuwen.

Ik zat op een bank bij het beeld van Zadkine. Ik keek er naar op, naar dat wanstaltige bonk brons met het verwrongen smoel in doodsnood en haat, dat opengereten lijf, die afwerende beschuldigende handen naar de bommenwerpers en God de Almachtige, de Heer der heerscharen... „Ik zal u wegdoen van voor Mijn Aangezicht”. Dat beeld is mijn stad en mijn leven.

Ik liep over de Glashaven, waar het stamhuis stond is water; ik liep langs de Boompjes, waar de synagoge stond is nog steeds de kuil met de hondendrek en de bezoedelde kranten. Ik liep langs de Willemskade met de vervallen huizen der verjaagde patriciërs, uiterlijk nog als vroeger, maar toch deed het denken aan de afgehakte arm van een lijk.

Ik belandde op de Parklaan. De huizen zijn de huizen, maar binnen werken de massa's, eten hun brood uit plastic zakjes. Hier woonden de havenkoningen bij hun broodwinning, de rivier. Nu zijn het de sterfkamers van

een groot rijk, dat zich zelf dodelijk verminkte, verwekelijkt door snoep en sigaretten, auto's en radiostraatmuzanten. En de ethiek van huilerige minister-presidenten.

Ik zag mijn huis. Geroofd door de Teutoon, geheeld door een naoorlogse parodie op een rechtbank, niet terug bevochten door mij, die te veel geld bezit.

Lange tijd heb ik naar de gevel gestaard. Ook mijn huis krioelde van brave huisvaders, broeierige jongens en hettige meisjes. In de mooiste kamer huisde de streber, zijn glanzende auto stond voor mijn deur.

Ik liet mijn geest los...

...Ik betrad de stoep, doorliep de marmeren hall met de kostbare betimmering. Daar was het kamermeisje en zij hing mijn jas en hoed in de garderobe. Ik toefde even voor de notehouten klok. De scheepjes boven de wijzerplaat dansten en slingerden onder de volle maan en de sterren. Ik trok mijn horloge en vergeleek de tijden. Ik liep voor.

Daar was Channah in zwart zijden robe met een brede witte kraag, want het was vrijdagavond. Zij boog haar hoofd en ik kustte haar waar de rechte haarscheiding begon. Ik zag weer meer grijze haren dan verleden week.

Ik trad onze woonkamer binnen. Alles was gereed voor de sabbat, die nog geduld werd in mijn huis om der wille van Channah, want mijn geest was liberaal, een stadium voor het atheïsme.

Ik zag haar de kaarsen in twee zilveren kandelaars ontsteken. Toen zegde zij haar gebed, de handen wuifden zacht en sierlijk het licht naar zich toe.

Channah, kuis naar de aard der Jodinnen en bijna nog vroom.

Channah, mijn trouwe huisvrouw, met diep in haar hart de genegenheid voor Joab Da Fonseca...

Mijn geest snelde terug uit dit huis, waar ik goed had geleefd. Goed, maar met een barst en een kleine ontbrekende scherf in het bord mijns levens, dat zo vol en zo leeg is geweest. En mijn geest nestelde zich weer in dit wat dorre rijzige lichaam, dat zijn wandeling hervatte door het park, naar de Westzeedijk, door het bijna vol gebouwde land van Hoboken, naar het oude Beursplein. En hier onder die paar gespaarde bomen en naast dat oude gietijzeren fonteintje, met wat mussen voor mijn voeten, zocht ik de rust en het verleden van Rotterdam. Ik vond ze niet.

Een man in wurgende eenzaamheid zoekt een vrouw. Ik ging naar Thea, mijn maîtresse, al mijn Niets meeevoerende. Ik was zo gehaast, dat ik de lift nam naar de eerste etage, waar haar flat was. Ik belde, want ik had geen sleutel, hoewel Thea die meermalen had aangeboden. Er werd niet opengedaan. Teleurgesteld daalde ik langzaam de trap af, in onredelijke gedachten. Waarom was zij er niet? Zij behoorde thuis te zijn. Ik kon toch komen? Onzin, Thea kon kwalijk alle dagen zitten wachten of ik soms zin had haar te bezoeken. Zij moest er zijn als ik kwam... onzin... het is een vrije onafhankelijke vrouw... Ik wil dat ze er is... waanzin, ze is geen lijfeigene. Waarom is ze niet thuis? Het is toch bijna avond? Soms weer naar familie, die eeuwige vervelende sibbe, die aan elkander klit. Wees redelijk Levano, wat heeft zij anders?

Alleen maar die dooie Antonius en jou, die ook niet zo bijzonder amusant is. Zij wil wel eens een bioscoopje of een etentje buiten. Zij is gezellig en meestal opgeruimd. Waarom misgun je haar dat? Ik heb haar nodig, nu... zij had er moeten zijn!

Ik liep wat haastig over de Coolsingel, betrapte mijzelf er op dat ik in de cafés en restaurants loerde. Ik keek ook in de winkels of ik haar soms zag. Na een uur was ik bijna zo wanhopig als een kind, ik de oude, ervaren, voor velen ongenaakbare Gideon Levano. Ik stapte ergens binnen, waar verklede mannen Hongaarse muziek speelden. Ik zat aan een tafeltje, alleen. Ik keek maar rond naar al die mensen, al die paren, al die kleine gezelschappjes die praatten en dikwijls lachten. Er waren ook eenlingen, zoals ik, maar meestal kwam een vrouw naar hun tafeltje en zij leken gelukkig, man en vrouw of verloofde, of vriend en vriendin.

Ik stond op en liep naar buiten. Ik wilde naar het station gaan, met de trein naar Den Haag, dan naar Wasse naar naar mijn huis. En Alphonse de Villeneuve was nog steeds op reis.

Toen zag ik Thea. Zij wandelde in de verte. Ik haastte mij om haar in te halen. Hoe dichterbij ik naderde, hoe groter mijn verlangen werd. Nog even bleef ik achter haar lopen. Beschouwde haar forse figuur in het modieuze tailleurtje, keek naar haar stevige, welgevormde benen boven de naaldhakjes, waarop zij vastberaden voortstapte, naar het fiere hoofdje met dat modieuze hoedje. Toen haalde ik haar in en zuchtte diep. Ze keek terzijde en glimlachte opgewekt. Ik stak mijn arm onder de hare en drukte haar wat tegen mij aan.

„Wat heb je?” zei ze olijk.

Ik antwoordde niet. Ze vervolgde:

„Is het weer mis?”

Ik knikte zwijgend.

„Kom, we gaan naar huis” en ze drukte vertrouwelijk mijn hand.

Wij gingen naar haar huis en ik probeerde gelukkig te zijn.

De volgende morgen was ik tijdig op mijn kantoor. Ik belde om Enny Karsten, maar de sex-bomb verscheen.

„Waar is juffrouw Karsten?”

„Weg, meneer Levano.”

„Weg?”

„Ja, meneer Levano. De personeelschef heeft mij aangewezen als uw secretaresse.”

„Stuur hem bij me.”

Ze verliet mijn kantoor. Een beetje heupwiegend, met een elegant gebaartje schikte zij de haren van haar Bardot-kapsel. Ik mocht haar niet.

De personeelschef kwam onderdanig binnen. Duitse mentaliteit. Knipmeste voor zijn patroon en probeerde een verwaande halfgod te zijn voor zijn ondergeschikten. Ik bekeek hem met tegenzin.

„Wat is er met mejuffrouw Karsten?”

„Zij is niet teruggekomen na haar onderbroken snipperdag. Ze heeft geschreven dat ze zich niet meer in dienst beschouwde en voor de dagen dat ze deze maand heeft gewerkt geen betaling verlangde. Als u wilt zal ik haar laten dwingen door het arbeidsbureau om terug...”

Ik onderbrak hem:

„Geen onzin alsjeblieft. Ik respecteer nog steeds de

vrije keuze van arbeid, ondanks die krankzinnige mof-fenwet. Die riekt naar slavernij.”

„Zo u wilt” zei hij en boog even.

„Zend haar een cheque voor een half jaar salaris en betaal haar deze onkostennota.”

Nerveus zocht ik in het dossier Da Fonseca. Wilde de nota er uit scheuren, maar ik bedacht me en schreef het bedrag op een kladje. Vervolgde:

„Die knappe juffrouw wil ik niet als secretaresse. Stuur me een andere.”

„Zij is zeer intelligent en representatief.”

„Ik wil geen filmster om me heen. Zoek een bultje of een horrelvoet, kan me niet schelen... een bekwame machine,” snauwde ik.

„Zo u wilt” zei hij weer en boog ook weer, maar dieper.

„U kunt gaan” en hij ging.

Dus die kleine Enny had karakter. Een kundige, intelligente, opgeruimde vrouw had ik weggesnauwd. Hoe kon ik haar terughalen? Lang peinsde ik over haar en over het dossier-Da Fonseca. Ik besloot mijn gezicht te verliezen en haar te vragen terug te komen. Ik verlangde naar Enny Karsten.

Zij had gezegd, een demon van een huis. Het was de waarheid. Een uitgeleefd krot, meermalen verbouwd, maar het had zijn laat-vijftiende-eeuwse structuur behouden. De buitendeur stond open. Misschien was die in honderd jaar niet meer gesloten geweest. De deurpost was laag, de middeleeuwse mens was klein. Ik liep het donkere, tamelijk diepe portaal in en stond voor de trap. Die rees omhoog, als een ladder naar de galg. Voorzichtig begon ik de bestijging, want het waren

korendragertreedjes en bovendien uitgesleten en vermolmd. En al klimmende stelde ik me de vraag hoeveel mensen deze trap hadden gebruikt en hoe het mogelijk was dat een stadsbestuur zo iets nog duldde; honderden keuren en verordeningen hadden de hebzucht van de eigenaars en de luiheid der ambtenaren niet kunnen overmeesteren.

Ik belandde op een klein portaalje, een tweede trap dwong mij verder te klimmen. Ik keek weer omhoog. Het was alsof die trap leefde. Een luguber monster. Hoeveel mensen zou hij hebben opgezogen in de loop van vijf eeuwen en hoevelen weer uitgeworpen, dood of met verminkte ziel of beladen met misdaad en ontucht? In dit huis kon geen vreugde geleefd hebben, langs deze trappen was alleen ellende gevloeid. Een demon, die ook Enny Karsten had aangeraakt.

Ik stond op het portaalje van de tweede verdieping. Verder kon ik niet stijgen in dit middeleeuwse huisje. Ik klopte op de deur. Behoedzaam werd zij krakend geopend, een oog in een reep vale huid gluurde mij aan. Lang. Er zijn momenten in het leven, dat de mens een flits ziet van een andere wereld. Die zag ik nu, de wereld van Jeroen Bosch.

Ik verzamelde mijn moed. Dat was geen gemeenplaats, ik wilde mij niet laten omhullen, verstikken door de vreselijke sfeer in dat huis, die de handen klam maakte en de zintuigen bedwelmde. Ik verzamelde inderdaad mijn moed. En het was of ik daarna opeens gepantserd stond. Zo moet de middeleeuwer de duivel geweerde hebben.

„Doe open, Reina Da Fonseca. Ik ben Gideon Levano.”

Langzaam opende zij de deur, trad op zij.

„Ik heb je verwacht, na het bezoek van dat meisje.”

„Mijn secretaresse.”

„Of je maitresse. Ook een zorg. Wat wil je, Levano?”

„Je man zien en jullie helpen, nu ik dit gezien heb.”

„Wij hebben geen hulp nodig. Wie Maidanek en Bergen-Belsen heeft overleefd, heeft zelfs God niet meer nodig.”

Ik trad binnen. Daar was het venster en de twee meter zicht op de grauwe muur van de binnenplaats. Ik keek op, daar waren de houten balken, de middeleeuwen. Ik keek naar de grond, zag de brede planken, de middeleeuwen. Ik keek naar het meubilair, versleten Biedermeier, bijeen gescharreld op het Waterlooplein.

„Als je niet bang bent voor mijn luizen, ga dan zitten,” zei ze sarcastisch. Ik nam een stoel, een mahoniehouten ding met rood-pluchebekleding. Ik kon niet nalaten weer rond te kijken. Zij vervolgde:

„Je raakt nooit uitgekeken hier, Levano, want ieder ding wat je bekijkt wordt een film. Die tafel hier, dan denk je opeens aan de tafel van een van mijn voorvaders, die magister in de wijsbegeerte was aan de universiteit van Salamanca, een geleerd man en vermogend. Lopez Suasso, van Salamanca naar een krot in de rosse buurt van Amsterdam. En jij komt ons weer verheffen, wat een sprookje.”

Zij lachte opeens op een verschrikkelijke manier. Reina Da Fonseca-Lopes. Suasso was ergens ook waanzinnig.

„Waar is je man Joab?”

Zij werd nu ernstig. Er was niets meer te bespeuren van het dwaze van daarnet.

„Gideon... of moet ik zeggen, meneer Levano?”

Ik maakte een afwerend gebaar. Zij ging voor mij staan. Ze had geen figuur meer, een ingezakte oude vrouw, zij boog iets voorover, de handen in de zij. Ze vervolgde:

„Goed Gideon, wat wil je van hem? Genoegdoening? Na veertig jaar soms een duel? Twee Spaanse hildago's op de vuist om een vrouw, die al jaren dood is? Die, als ze nog leefde, even verlept en afgeleefd zou zijn als ik. Herinner je je me nog, Gideon? Herken je nog Reina Lopez Suasso, slank, donker, met een licht matgele glanzende huid, een fijne gebogen neus, prachtige wenkbrauwen en een mond als een roos, zo was ik toch Gideon?”

Ik keek haar aan. Het vonkte even in die oude ogen, één moment was daarin de jeugd.

„Wil je een bejaard man de les lezen, Reina?” vroeg ik bits.

„Nee. Vergeef het me, Gideon, ik heb zelfs verleerd een gesprek te voeren.”

Zij keerde haar gezicht naar het venster. Dit treurige profiel zal ik nimmer vergeten.

„Reina, waarom gaf je die brief aan mijn secretaresse?”

„Ik wilde dat je zou weten, wat ik geleden heb. Tot Maidanek.”

„Channah is mij trouw geweest.”

„Dat weet ik. Joab heeft mij niet met haar bedrogen. Al die jaren heb ik naast hem geleefd, maar niet als zijn vrouw.”

„Waarom zijn jullie niet gescheiden Reina, in de twintigste eeuw is dat niet zo uitzonderlijk meer?”

„Ik was vroom. Wás vroom. Tot Maidanek... die

vreselijke naam... Gideon... die naam... die naam. Die naam tolt maar rond in mijn hoofd tot mijn dood... tot mijn dood."

Zij sloeg de handen voor de ogen. Wiegde heen en weer in niet te stuiten smart en opstand. Toen keek ze mij aan. In de schemer van deze kamer zag ik de vale vlek van haar gezicht, nat van tranen, de oude ogen gloeiden. Ze drukte haar vuisten tegen de slapen. Snel volgden de woorden:

„Ik heb het Opperwezen vervloekt, ik heb het Opperwezen ontkend. Er is geen God... ik heb dat uitgeschreeuwd... daar in Maidanek, daar tegen de zon, tegen de wolken, tegen het blauw van de hemel. Maar er is wél een God! Hij liet mij niet sterven. Hij liet Joab leven. De hachelijkste momenten gleden wij door, soepel bijna, luchthartig. Links en rechts, voor ons en achter ons, vielen de mensen bij honderdduizenden en wij... Joab en ik, wandelden door het Gehenna en vonden elkander terug. Waarom Gideon, waarom?"

Zij strekte haar handen naar mij uit alsof ze mijn antwoord daarop wilde wegen. Ik zweeg, ieder antwoord zou te licht bevonden zijn. Ze hinkte wat radeloos rond de tafel, maar opeens herleefde er iets van de oude Reina Da Fonseca, de gulle vrouw uit een geslacht dat gastvrijheid als een hoge plicht had beschouwd. Ze opende de deur van het vervallen mahonie buffet, pakte een fruitschaal en plaatste die op tafel. Er op lagen vier kleine appeltjes. Ze pakte een oud mes, een theeschotel-tje en een papieren servetje en zette het voor mij op tafel.

„Eet wat Gideon, misschien komt er nog eens een tijd, dat ik beter kan uitpakken," zei ze mat. Ze keek nauwlettend toe of ik van haar armoede zou aannemen.

Ik nam een appel, schilde en at en stelde haar niet te-leur. Het deed haar kennelijk goed, want zij knikte mij een paar keer toe. Toen ik gegeten had, zei ik:

„Laat me nu Joab begroeten.”

Ze werd op slag weer vijandig. Ging voor een deur in de hoek staan, ineengezakt, vermoeid, maar moedig.

„Wat wil je toch van Joab? Over die brief?”

„Reina, die brief was een engel. Ik heb hem uitgetrokken. Hij doet geen pijn meer.”

„Heb je hem verscheurd?” vroeg zij gretig.

„Nee. Het is de enige brief van mijn vrouw, die behouden bleef. Al de andere zijn... ja, waar zijn ze? Weggesleept met alles wat wij hadden, ons archief, onze gebedenboeken, onze correspondentie, alles in zakken gestopt en naar de voddenkoopman. En de papiermolen in. Formulieren van gemaakt, Reina. Vorderingsbevelen, bijzondere ausweisen, orderbrieven voor de collaborateurs, doodvonnissen voor de verzetslieden. Die brief, het enige handschrift van Channah, is niet meer dan een aandenken, de laatste schakel tussen een geest en een mens.”

„De laatste schakel... ook tussen Joab en haar en die schakel heb ik verbroken” zei ze tevreden.

„Reina, er is nooit iets geweest in haar huwelijk. Ik weet het zeker.”

„Hun hele leven waren zij bij elkander, al zagen zij elkander bijna nooit. Als ik in een jeugdige opwelling Joab aanhaalde, in de hoop dat het voorbij zou zijn, dan voelde ik dat hij schrok, dat hij verkilde, dat hij er niet bij was. Oh ja, hij was vriendelijk en geduldig. Luister je, Gideon? Geduldig als zijn vrouw hem een beetje liefkoosde.”

Plotseling keerde zij zich naar mij toe, wees met een felle vinger en riep:

„En zo was het ook bij jou, Gideon.”

Ik boog het hoofd, zag pijlsnel de vele keren dat Chan-nah geduldig was geweest. Reina's lot was ook het mijne. Ik stond op, zei:

„Ik zal niet aandringen, Reina. Kan ik iets voor jullie doen?”

„Nee. Ik heb al gezegd, wij redden onszelf.”

Voordat ik afscheid kon nemen, hoorde ik gestommel en gekreun achter de deur. Reina deed een stap, greep de knop en trachtte de deur dicht te houden, maar haar krachten waren te gering, langzaam ging de deur open. Zij stribbelde eventjes tegen en toen liet zij los.

In het deurgat stond Joab Da Fonseca. Mijn hart klopte enige seconden onrustig. Joab Da Fonseca. Een gebogen, lange man met vol spierwit haar, met diep ingevallen wangen, met verdofte donkere ogen onder zware wenkbrauwen, met een korte grijze baard, een licht gebogen neus, met in de wortel drie diepe groeven.

Dat was er over van de forse Joab Da Fonseca met de glanzende ravenzwarte haren, de man aan wie tientallen vrouwen zich hadden willen wegschenken. Toen keek ik verder, zag zijn kleding... de gestreepte pyjama van de vernietigingskampen en op de linkerborst de gele joden-ster.

„Joab”, gilde Reina en wilde hem tegenhouden.

Hij deed een stap in de kamer en duwde haar met gemak terzijde. Hij was altijd bijzonder sterk geweest en nu blijkbaar nog. Toen schudde hij zijn rechtervuist terwijl hij dreigend naar de zoldering opkeek. Zei ge-smoord:

„Vae Victis”.

Reina antwoordde op indringende toon:

„Ja, ja, Joab. Ze zullen worden gestraft. Niet één zal er gespaard worden. Niet één. Vae Victis. Ja, ja.”

„Wat wil die man?” en hij wees naar mij.

„Niets, niets, Joab. Zo maar een bezoeker, die komt kijken of ons iets ontbreekt.”

„Alles ontbreekt, vertel hem dat. Beschimmeld brood zonder iets, rotte aardappelen, stinkende latrines... en Samuel Präger ligt naast me te sterven... zo maar, man!” En hij boog zich over Reina heen en stak mij dreigend over haar schouders twee vuisten toe. „Zo maar man, in het openbaar ligt-ie te sterven en naast zijn kooi zit Pereira zijn laatste korst op te vreten en Bram van Gelder krabt aan zijn schurft. Ik wil naar huis Reina, bestel een taxi. Reina, direct wil ik naar huis... naar huis... naar huis.”

In zijn laatste woorden lag intens verlangen en in de herhaling het inzicht dat iedere mogelijkheid daartoe voorbij was.

„Wij zijn al thuis, Joab, wij zijn al lang thuis. Zie je dat niet? In het kamp kwam toch niemand vragen of je soms iets nodig had? Ja, lach maar wat Joab... in het kamp komt opeens een rijke meneer... kan ik iets voor u doen meneer Joab Da Fonseca, een nieuw schoon huis, een modieuze garderobe soms? Of een reis naar de Riviera? Nou, malle jongen, en die meneer kwam dat vragen, dus zijn we thuis.”

Hij liet zich langzaam terugdringen naar de kamer, waaruit hij gekomen was. Toen riep hij tegen mij:

„Bedankt meneer, bedankt. U is een waar christen, maar ik kan u helaas uw christendom niet laten belijden,

want wij hebben niets nodig. Wij, Da Fonseca's, zijn rijk... en trots meneer. Maar God zal u een ander aanwijzen. U moet toch goed kunnen doen. Ja, want als u geen goed kunt doen, omdat er geen objecten zijn, dan is het Opperwezen een spelletje met u aan het spelen... maar er zijn er nog genoeg."

Ik herkende in zijn felle aanklacht mr. Joab Da Fonseca, een pleiter die langzaam maar zeker naar voren kwam bij de balie. Ik antwoordde:

„Ik ben blij u in goede welstand te hebben aangetroffen, meneer Da Fonseca. Ik zal dat rapporteren aan mijn opdrachtgevers."

Hij maakte een minzaam wuivend gebaar met zijn rechterhand en riep:

„'t Is goed, 't is goed. Ga nu maar meneer. Wel thuis."

Reina had hem met zachte drang weer in de andere kamer gebracht en sloot de deur achter zich. Ik was alleen. Snel nam ik wat bankbiljetten uit mijn portefeuille en verborg die onder de appeltjes.

Reina kwam spoedig terug. Ik vroeg:

„Heb je hem zo teruggekregen?"

„Nee. In Parijs in 1945 vonden wij elkaar weer. Hij heeft mij eerlijk gezocht, dagenlang heeft hij transport na transport afgewacht en op een dag, ja toen viel ik gelukkig in zijn armen. Maar langzaam is het gekomen, met het wegsmelten van ons laatste bezit, steeg zijn mesjoggaas. Kan een gekke advocaat ooit weer een praktijk opbouwen, Gideon?"

Ik schudde ontkennend het hoofd en wist op dat moment geen antwoord. Langzaam liep ik naar de deur. Ik had gezien en meebeleefd. Ik wilde deze verschrikkelijke

omgeving zo spoedig mogelijk verlaten. Ik reikte haar de hand, vroeg nog even:

„En de kinderen, Reina?”

„Wij hadden geen kinderen, Gideon. Wij zijn gezegend geweest. Wij hadden geen kinderen te betreuren. Ik hoef niet zoals Rachel te wenen over mijn kinderen.”

Op het portaaltje staande, terwijl ik reeds acht treedjes was afgedaald, riep ze:

„Gideon.”

Ik keek omhoog, mijn hoofd wat verdraaid en zij keek naar beneden. Ik was dus nu in de ongunstigste positie om een gesprek te voeren, te meer omdat ik mij goed moest vasthouden aan het touw, dat als trapeleuning diende.

„Gideon,” zei ze indringend. „Ik heb je daarnet voorgelogen. Niet omdat ik vroom was, ben ik niet gescheiden, maar sommige vrouwen laten zich slaan of werken voor een man... zoals die daar verderop in de etalages... Alles mocht hij mij aandoen, alles... alles... Gideon. Daarom ben ik bij hem gebleven. Daarom ben ik nog bij hem. Ik hoop hem te overleven. Pas op met afdalen, die marmeren trappen hier in Salamanca zijn zo glad, zo glad.”

Zij lachte boven mijn hoofd. Schril. Lelijk. Ik voelde dat er nog een grote venijnigheid zou komen. Hij kwam:

„Channah had geen hoerenmentaliteit, zoals ik, Gideon. Maar hoe kunnen hoeren haar pooier liefhebben!”

De deur boven viel in het slot. Ik stond alleen in het donker. Met een plotseling felle jaloezie tegen Joab Da Fonseca, die een vrouw had, welke van hem hield. Ondanks alles.

Ik doolde weer door een stad, maar anders dan in Rotterdam. Daar lag mijn leven en dat van mijn geslacht, hier was slechts de geschiedenis van het volk, waarin wij drie en een halve eeuw geleden werden opgenomen en al dwalende zag ik het verval van een grootmacht, uitgedrukt in gescheurde en door boomstammen geschoorde huizen of op straathoeken resten van patriciërswohnungen. Ik zag miniatuurfirma's samen krioelen in huizen van burgemeesters en schepenen, uitgewoond, uitgeleefd, vertimmerd.

Voorbij was de verovering der wereld. Voorbij was de tijd der stapelmarkten. Voorbij de geldmacht van Amsterdam en het ergste was het uitsterven van de groot-koopliedengeslachten, die hard en ondernemend waren. Voorbij. Tegen de ontluikende werelden van Afrika en Azië, van Australië en Zuid-Amerika, was Amsterdam slechts een vlek. Tegen hun groeiende menigte kan dit volkje niet meer op, voorbij. Ik betrapte mij er op, dat ik ontroerd staarde naar de toren van de Oude Kerk, naar het Raadhuis op de Dam. Eens de ziel van deze stad en voor tien miljoen verkwanseld. Geld, bezit, hebben. Het werd de belijdenis van een volk, dat in zijn gouden tijd een groot gevoel voor kunst en traditie bezat. Waarom deze gedachten? Was het, omdat ik eigenlijk liep te sterven? Was het, omdat ik het gevoel voor eigen tijdperk verloren of nooit bezeten had? Was het nostalgie naar een verteld verleden, naar een wereld van schilderijen? Was het binding met een voorouder, die in mij leefde en weende om een wereld die onderging in mijn tijd? Verleden tijd, nooit zal hij terugkeren, eerder zal een vloed dit land overspoelen.

Ik keerde terug naar Wassenaar. Vroeger dan gewoonlijk was ik thuis. Rusteloos liep ik door mijn tuin, rusteloos drentelde ik in mijn werkkamer. Nam boeken ter hand en plaatste ze weer terug in de schappen.

Ik doorliep mijn woonkamer, mijn ontvangkamer. Bekeek hier en daar een beeldje of een stukje zilver, streek met mijn hand over de kussenkast, tikte in de hall tegen een schilderij, dat een paar millimeter scheef hing. Ik hoorde in de keuken de stemmen van mijn huishoudster en de meisjes. Er werd gelachen.

Ik wilde deelnemen aan dat leven. Keek daarom door een kier naar binnen. Men zweeg. Waarom? Straalde ik iets onheilspellends uit?

Ik bestelde een aperitief om toch vooral van mijn gewone menselijkheid te getuigen tegenover hen en mijzelf.

Inge, mijn huishoudster, serveerde witte port.

„Kom mij wat gezelschap houden,” vroeg ik haar.

Verwonderd keek ze mij aan. Ze was niet gewend dat ik haar uitnodigde. Soms kwam ze schuchter 's avonds eens bij mij zitten. Dan zat ze te lezen, maar ik wist dat haar gedachten er niet bij waren, dat zij gespannen mijn stemming peilde. Ik zei:

„Ik was in Amsterdam.”

Haar verwondering steeg. Nooit vertelde ik waar ik heen ging of wat ik deed.

„Een mooie stad,” antwoordde zij plichtmatig.

„Ja, maar vervallen. Meer en meer wordt ze stukgeramd door het verkeer. Er zal een tijd komen dat de bulldozers zullen moeten doen wat de bommenwerpers Rotterdam aandeden.”

„Dat zal dan zo'n ramp niet zijn. Men moet leven met

zijn tijd." Zij nipte aan haar glas, ik heb haar nooit zien drinken.

„Men moet leven met zijn tijd," sprak ik haar na. „Maar wanneer die tijd geen aanknopingspunten heeft hoe moet men er dan mee leven?"

„Tegen hem aanspringen, hem beetpakken," zei ze en glimlachte.

Ik keek haar opmerkzaam aan. Ze was weer van top tot teen verzorgd en nu ze glimlachte en het even vonkte in haar ogen, was ze bijzonder aantrekkelijk. Peinzend antwoordde ik:

„Dus u bedoelt, dat ik me energiek moet aanpassen."

„Natuurlijk. Hoe zou u de Tijd kunnen dwingen zich aan u aan te passen. Zelfs de meest geharde dictator kon de Tijd niet tegenhouden. Dat is een eigenwijze, die ouwe baas met zijn zeis en zijn lantarentje."

De Tijd was voor mijn huishoudster zichtbaar geworden door de 31-decemberplaatjes in de kranten en weekbladen. De Tijd, dat was die oude heer in toga met zeis en lantaren. Met zo iets visueels kan een mens dus leven.

„Hoe kan ik beginnen met mij aan te passen, juffrouw Inge?"

Zij stond op en nam tot mijn verbazing mijn lege portglas en de blokjes kaas weg. Zij verliet de kamer en kwam snel terug met een glas vruchtessap.

„Voilà," zei ze. „Hier is een contact. Port is ouderwets."

Ik moet wel dom hebben gekeken, want zij lachte mij letterlijk uit, hetgeen me hinderde.

„Een tweede contact," vroeg ik.

„Als u het goed vindt, zal ik morgen televisie laten aanleggen."

Nu is televisie een van mijn vijanden, net als de radio. De radio is het met Channah's hulp toch gelukt bij mij binnen te dringen, maar deze vijand is net zo verzwolgen als de Mongolen door de Chinezen. Mijn radio houdt zich onderdanig aan de regels van mijn wil en mijn huis. Maar televisie? Ik wens de straat niet in mijn huis. Na mijn thuiskomst sluit ik de wereld buiten mijn woning. Ik wil geen avondontspanning, die bestaat uit op filmband vastgelegde ongelukken en rampen. Ik heb een afschuw van de geesteloze komieken en weinig waardering voor de hebzuchtige, snabbelende acteurs, die niet meer tevreden zijn met het applaus van een geestelijke elite en een jaren durende groei naar het meesterschap. Ik weet dat ik ouderwets ben, maar ik kan geen lof hebben voor een kunstenaar, die zich op de top gekomen acht door de herkenning van een taxichauffeur of een naaistertje op straat en de woorden: „Wat was u weer enig gisteravond’.

Ik antwoordde mijn huishoudster:

„Juffrouw Inge, die oude heer in toga kan ik niet toestaan televisie in mijn huis te plaatsen.”

„Het is zijn lantarentje, meneer Levano.”

Ik werd opmerkzaam. Deze kant van mijn huishoudster was nieuw voor mij. Had zij dan toch een geestelijke achtergrond, zelfs humor en was ze dus niet alleen maar gestroomlijnde sex? Mijn belangstelling was gewekt.

„Juffrouw Inge, ik waardeer uw vergelijking, maar waarom doet de Tijd zo vervaarlijk met zijn zeis?”

Ze sloot de ogen en leunde achterover in haar bergère. Met een vlugge beweging streek zij haar rokje zover mogelijk over haar knieën. Waarom? Wilde zij niet, dat ik naar haar benen keek, terwijl ze mijn blik nu niet con-

troleren kon, of wilde zij dat ik er nu juist wel naar keek? Vreemde gedachten voor een oude man, terwijl hij wacht op een wijsgerig antwoord van zijn huishoudster.

„De zeis,” prevelde zij, „de zeis... die is een leugen. De Tijd maakt niets weg.”

„Wat doet hij dan?”

Nu keek ze mij aan. Haar slanke vingers plukkend aan de armleuning.

„Hij zit ergens langs de weg en alles wandelt aan hem voorbij, de mensen met hun herrie en hun heibeltjes.”

„En de dieren en de planten?” vroeg ik.

„Dieren en planten kennen geen Tijd. Daarom heeft de Tijd ook geen macht over hen.”

Ik knikte een paar maal nadenkend, maar kon het niet eens zijn met haar stelling, dat de Tijd geen macht over planten en dieren zou hebben.

„Panta rhei, alles vloeit,” zei ik.

„Latijn?” vroeg zij.

„Grieks. De Grieken zagen alles voorbijvloeien als een rivier. Maar u ziet de Tijd ergens langs de weg zitten. Vertel me eens, wat doet hij, wat zegt hij tegen die mensen met hun heibeltjes?”

Ze lachte opeens wat giechelend en antwoordde:

„Het is net een drukke Italiaanse film, meneer Levano. De Tijd zegt tegen de mensen: Nou, ik heb het gezien, ik heb het gehoord, jullie zijn zo en zo oud en over honderd meter ben je dood.”

„En hoe komen die doden verder? De rij dringt toch steeds op?”

„Die doden zijn niet echt dood. Hun ziel wordt zichtbaar.”

„U gelooft in het eeuwige leven van de ziel?”

„Ja.”

„En u gelooft, dat het hoogtepunt in een mensenleven is, het ogenblik waarop hij Vader Tijd passeert?”

„Ja.”

„En wanneer een mens meer hoogtepunten in zijn leven had?”

„Er is maar één hoogtepunt.” Haar antwoord klonk zeer beslist.

„Had u er een?”

„Ja. Maar dat blijft een geheim.”

„Was u nog jong, toen u Vader Tijd passeerde?” hield ik aan.

Ze rees op. Streek haar rokje glad en keek op mij neer.

„Ik moet naar de keuken, meneer Levano. Het wordt tijd voor het diner.” En zo liet zij mij alleen met vruchtensap en Vader Tijd en haar levensgeheim.

Joab Da Fonseca en zijn vrouw Reina waren geheel uit mijn gedachten verdreven door dit genoeglijke praatje met Inge, mijn huishoudster.

Enny Karsten toonde karakter. Zij stuurde de cheque voor zes maanden salaris terug met een koel briefje, waarin ze mij berichtte dat ze een bijzonder goede baan als een soort supersecretaresse had gevonden. Maar ook zonder die betrekking had ze geen enkele ondersteuning nodig.

Het hinderde mij ergens, dat ik van die kleine trotse Enny niet de beschermende oud-patroon kon zijn. Misschien is dat ouderwets in deze tijd van werkeloosheidsverzekering en volop werk voor de vrouwen.

Streep onder Enny Karsten. Jammer.

Ik belde om mijn secretaresse en verdiepte mij in een

brief. Toen ik opkeek, stond niet de sex-bomb voor mijn bureau, maar een tamelijk jonge vrouw. Ze keek mij een beetje bevreesd aan. „Uw nieuwe secretaresse, meneer Levano,” zei ze met een bijzonder welluidende stem.

„Uw naam?”

„Sara van Colmar.”

„Sara van Colmar? Hoe is uw roepnaam, juffrouw van Colmar?”

„Sara,” zei ze kortaf.

Zij legde blijkbaar opzettelijk haar linkerhand, die het stenobloc vasthield, op haar borst. Ik zag het blauwe nummer van het concentratiekamp op haar onderarm. Ik knikte begrijpend.

„Van Colmar... geen Rotterdamse naam,” zei ik.

„Nee. Wij woonden in Limburg, in Maastricht.”

„Hoe oud bent u?”

„Tweeënveertig.”

„Weduwe?”

„Jawel, tweemaal.”

„Israël?”

„Ja. Mijn tweede man sneuvelde in Jeruzalem, op de dag dat Israël weer een staat werd. Het klinkt melodramatisch, maar het is de waarheid.”

„Wanneer kwam u hier terug?”

„Verleden jaar.”

„Waarom?”

„Wij kennen niet genoeg, vooral niet van het moderne bankwezen.”

„En wij worden er toch nog steeds van verdacht de haute finance te regeren,” zei ik wat geamuseerd.

„Het antisemitisme is achter. Zij zijn pas aan de tijd van de Rothschilds,” antwoordde zij. Ze glimlachte

daarbij en haar wat strenge gezicht werd bekoorlijk.

„Kom, mevrouw Van Colmar. Laten we beginnen,” zei ik en pakte een brief.

„Juffrouw Sara, alstublieft,” vroeg ze.

„Bent U zo gesteld op uw voornaam?”

„Ik ben er trots op Sara te heten en Jodin te zijn.”

Ze keek laatdunkend op mij neer. Ik was in haar ogen iets zwevends, geen Nederlander, maar ook beslist geen Jood.

„U wilt zeker zaterdag vrij zijn?”

„Vanzelfsprekend. Ik had dat al geregeld met de personeelschef, maar zondags ben ik tot uw dienst.”

„Zo, zo, zo,” was alles wat ik zeggen kon. Dus dat was allemaal al geregeld. Mijn personeelschef moest ik hoog nodig eens op het matje roepen.

Ik dicteerde, zij noteerde. En vroeg niets. Deze vanzelfsprekendheid beviel mij niet. Terwijl ik de onredelijkheid beseftte, dat te veel dingen mij de laatste tijd niet bevielen, vroeg ik haar:

„Is er soms iets wat u niet begrijpt? Is alles wat ik u opdroeg abc voor u, mevrouw van Colmar?”

„Oh nee. Een heleboel begrijp ik niet, maar daar kom ik wel achter.”

„Hoe?”

Mijn strenge toon deed haar verbaasd opkijken en weer was er een beetje vrees in haar ogen. Heel diep verborgen leefde nog iets van de gettojodin. Zij keek naar de punt van haar schoentjes, toen ze antwoordde:

„Ik zal links en rechts wel vragen. Een secretaresse van de directie weigert men geen inlichtingen. Of ik zal zelf wel opzoeken. Dat is wel de beste methode,” voegde zij er haastig aan toe.

„Hoe lang wil de werkbij Sara van Colmar honing puren uit de bloem Gideon Levano & Zonen,” vroeg ik scherp. Zij glimlachte.

„Tot ik voldoende heb opgezogen, tenzij voor die tijd m'n vleugels zijn stuk gevlogen, het lot van een werkbij.”

„Betekent onze honing iets voor Israël, mevrouw Van Colmar?”

„Heel veel.”

„En als de Arabier de korf leeg graait?”

„Wee de mens, waarop een boos bijenvolk neerstrijkt.”

Ik keek haar opmerkzaam aan. Haar gezicht stond nu hard. Zij hield nu haar rechterhand met de ballpen tegen de borst. Ringvinger en pink ontbraken. Ik tuurde, zij bleef onbeweeglijk en zwijgend.

„Waar?” vroeg ik.

„Bersheba”.

„Hoe?”

„Ik ben het vergeten.” Het klonk zo afgebeten, alsof ergens een grendel werd voorgeschoven.

Lang keek ik haar recht in de ogen. Zij sloeg de hare niet neer. Ik was de eerste die de blik afwendde naar een brief op mijn schrijftafel. Een circulaire voor de jaarlijkse collectieve Israël-actie. Had zij die neergelegd?

„U kunt beginnen, mevrouw Van Colmar. Om 4 uur verwacht ik deze post ter ondertekening.”

Zij keerde zich om en liep naar de deur. Van achteren leek zij ouder, wat gebogen, wat vermoeid.

Nog steeds was Alphonse de Villeneuve niet terug van zijn vakantiereis. Ik miste hem. Wanneer ik mijn leven ontleedde, zoals ik nu weer eens deed, zittend voor

het venster van mijn kantoor, stelde ik vast, dat er alleen maar vrouwen dicht om mij heen waren.

Thea als hoofdvrouw. Zij was bijna mijn tweede echtgenote. Dan Inge, mijn huishoudster. Wat was Inge eigenlijk? Een bijvrouw, een soort slavin? Zij verzorgde dat deel van mijn leven, dat een bijna tweede echtgenote zou moeten doen en waar Thea geen zin in had.

Dan was er nog Enny Karsten. Al was zij vertrokken, haar geest was nog steeds om mij heen. Haar intelligentie was nog niet vervangen. Ik betrapte mij er op, dat ik bij moeilijke zaken mijzelf afvroeg wat Enny Karsten mij zou hebben aangeraden.

Als vierde was nu opgedoken Sara van Colmar. Sinds een week mijn secretaresse. Ze kwam met rasse schreden naar voren en begon toch te tornen aan de herinnering aan Enny. Sara was meer berekenend dan intelligent. Zij begreep iets niet onmiddellijk, pas na ontleding en overdenking. Daardoor was zij stil en niet vrolijk.

Buiten Alphonse de Villeneuve waren er geen vrienden. Waarmee ik veel verkeerde, waren zakenrelaties, grote kooplieden, die op joviale manier een krediet hoopten los te praten, en kleine zakenmannetjes, die benauwd en onderdanig om een kredietje fleemden.

En mijn levensdoelen. Ik herinnerde mij die niet meer. Misschien had ik ze nooit bewust gehad.

Ik beheerde een bankbedrijf, dat mij veel geld opleverde. Wat deed ik met dat geld? Een deel gebruikte ik om comfortabel te leven. De rest potte ik op. Voor wie? Voor niemand, mijn kinderen zijn er immers niet meer. De spaarpot komt na mijn dood aan liefdadigheidsinstellingen, die tot nu toe alleen maar een naam voor me zijn of vervelende vleierige regenten en regen-

tessen. Ik leefde dus zonder doel, want dat erflaten aan de liefdadigheid zegt me niets.

En mijn leven? Ik was per auto uit Wassenaar naar mijn kantoor gereden, dat was 9.15 uur. De portier heeft zijn capriolen voor mij opgevoerd en Sara van Colmar heeft met haar geschonden hand mijn bevelen genoteerd. Om 10.30 uur was ik daarmee klaar, dronk mijn koffie, die de sex-bomb mij serveerde, omdat Sara nog niet begrepen had dat zij deze ceremonie aan haar onttrekken moest om mij meer te kunnen benaderen. Maar daar zou ze wel achter komen. Ik besloot voorlopig de sex-bomb de ceremonie te laten behouden. Zij was aangenaam voor het oude-mannenoog en ik wilde wel eens zien op welke manier Sara zou trachten haar te verslaan.

Ik zat dus hier om elf uur als de big boss te 'niksen'. Het rode lampje brandde boven de deur van mijn privé-kantoor, het was machtiger dan een lijfwacht. Zo lang het brandt, waagt niemand het binnen te stappen. Ik heb dat lampje niet uitgevonden, dat is geïnstalleerd door de mannen, die het omroep- en alarmsysteem en nog een paar elektronische wonderen in het gebouw hebben aangebracht. Ik geloof, dat zij zeer geschokt zouden zijn geweest als ik de aanleg van dat lampje verboden had. Alle bazen laten rode lampjes branden, anders zijn het geen echte bazen. Een vreemd idee, de bazen en de lichte meisjes gebruiken een zelfde signaal.

Ik nikste die morgen van elf tot twaalf uur, terwijl buiten de illusie rondwaarde, dat ik grote problemen bepeinsde. Enny Karsten wist wel beter, Sara van Colmar was nog niet zo ver, een geruststellende gedachte. Ik deed dus niets als een beetje naar buiten kijken en een goede sigaar roken, terwijl in de gonzende hoofdzaal van

de bank ons dagelijks brood werd bereid. De cliënten kwamen geld brengen of weer terughalen, geld aan ons lenen of van ons lenen. Lenen zij ons, dan krijgen zij als rente een fooi van $\frac{1}{2}\%$, lenen zij van ons, dan persen wij ze $4\frac{1}{2}$ of 5% af plus de kosten, want die geven wij niet cadeau. Wij kopen en verkopen met een allerbeminnelijkste glimlach effecten voor hen en voor beide handeligen bedingen wij commissie. Wij bezorgen assuranties en dat doen wij ook niet uit naastenliefde of als vriendendienst. Ik heb het altijd een geruststellende gedachte gevonden, dat deze handelingen een wereldsysteem vormen en werden uitgevonden in het verre verleden. Door groepjes mannen van alle volken, rassen en kleuren. En dat bijzonder veel Joden doodarm waren. En in dat verre verleden alleen maar boeren en herders.

Het bataljon mannen en vrouwen in dit gebouw werkt feilloos onder aanvoering van procuratiehouders en adjunct-directeuren. Met hen behoef ik mij niet te bemoeien. Dat zou hun jachtig mierenleven maar kunnen verstoren en mijn in hoogheid gezeten majesteit alleen maar kunnen schaden. Ik moet het symbool blijven achter de deur met de rode lamp, de vervaarlijke medicijnman, teruggetrokken in het donkerste van de medicijnmannen hut. Ik moet tegenover mijn sergeants en luitenants wel oppassen, dat ik mijn welwillendheid in toom houd. Kredieten verstrekken aan mij sympathieke lieden is alleen toegestaan als de staf zijn fiat heeft gegeven door een kleine paraaf. Ik heb ervaren dat enkele kredieten, die door mij persoonlijk verleend werden, een strop zijn geworden. Ik verdenk de heren er van dat zij deze kredieten niet voldoende hebben bewaakt en mij op deze manier in m'n hemd hebben gezet.

Mijn sigaar begon bitter te smaken. Het was dus 11.30 uur. Ik wierp hem in de asbak en keek op mijn horloge. Het was inderdaad 11.30 uur. Ik constateerde eentonigheid in mijn leven. Koffie om 11 uur, sigaar, sigaar wordt bitter, 11.30 uur, klok kijken, opstaan, sigaar wegwerpen, decent geeuwen, even met de armen zwaaien, even een beetje uitrekken en klaar voor de rondgang.

11.30 uur. Gideon Levano's rode lampje doofde en hij verscheen op de gang. Er was niemand.

Pan sloop nader, opende de geweldige matglazen deuren naar de gonzende zaal en beschouwde de mieren. De mieren keken op, deden vlug weer gewoon, dat wil zeggen toch een beetje gespannen, want een baas is onberekenbaar. Pan daalde de brede trap naar de zaal af en begon zijn wandeling. Links en rechts groette hij minzaam, als antwoord op het: morgen meneer Levano. Hier en daar rees een sergeant half op uit zijn stoel, boog een beetje en ging ijverig voort met handtekeningen plaatsen, ter meerdere glorie van het huis Gideon Levano & Zonen en ten profijte van de jaarlijkse winst en hun tantièmes. De meisjes keken naar Pan, allen naar hun aard. Zij, die zich verbeeldden een kans te maken, deden het koket vanuit de hoeken van haar ogen, zij, die aan die mogelijkheid nooit hadden gedacht, deden het be-deesd en werkten ijverig voort. Maar in het geheel bezien was het allemaal onschuldig, omdat een bankman niet zo spectaculair is als een filmproducent en ook geen contracten heeft aan te bieden, waardoor een vrouw haar bekoorlijkheden tienmaal levensgroot kan tonen aan het wereldmannendom.

Pan daalde ook af naar de gewelven en was bijzonder vriendelijk voor de mannen van de safeloketten, omdat

hij werkelijk diep begaan was met hun lot, een groot deel van hun leven ondergronds en onder TL-licht te moeten slijten. Ook de kantine en de keuken kregen een beurt, hetgeen het gevoel van eigenwaarde van de serveersters en de koffievrouwen ten goede kwam. Steevast boden zij Pan een kopje koffie aan en hij keurde, zoals een autocratische veldmaarschalk het de 'warme hap' zou doen. De vrouwtjes glunderden, er zou geen gekanker worden geduld, want de grote baas was tevreden.

Om ruim twaalf uur was ik weer in mijn privé-kantoor. De ochtend was voorbij, de geldmaakmachine Gideon Levano & Zonen liep geruisloos. Ik schelde. Sara van Colmar verscheen. Zij hield haar hand weer voor de borst, ik zag weer het nummer van haar gevangenschap. Dat nummer en haar verminkte hand, ik zag ze nu iedere dag en het begon mij te irriteren, maar omdat ik beide brandmerken niet kon wegnemen, moest ik ze aanvaarden of Sara van Colmar uit mijn omgeving verwijderen. Hetgeen ik niet of nog niet wilde doen. Ik vroeg:

„Mevrouw, wat staat mij te wachten voor de lunch?”

„God bewaar.” Het ontviel haar. „Pardon, ik bedoel niets. U hebt een afspraak geaccepteerd met collega's voor een zakenlunch in 'Istanbul'.”

Enny Karsten zou anders hebben gereageerd, ik zou hebben kunnen lachen. Zij zou me hebben gewaarschuwd voor de Hethieten of zo iets. Maar deze Sara, deze oudtestamentische ernst, had niet veel gevoel voor humor. Dus lunch in 'Istanbul'. Ik zuchtte. Gediensstig haalde zij m'n hoed en zomerjas uit de garderobe en hielp mij er in.

„Tot vanmiddag,” zei ik met een zucht.

„Tot vanmiddag,” antwoordde zij.

Ik keek naar haar, zij stond met de handen gevouwen voor haar buik. Zo staan getrouwde vrouwen, wanneer haar man naar zijn werk gaat. Ik geloof, dat mijn vertrek op een vlucht leek.

Gisteravond kwam ik later thuis dan gewoonlijk. Nauwelijks was ik in de hall of Inge liep nerveus op mij toe. Zij fluisterde op toneelmanier, zodat iedereen het kon horen.

„Er zit een oude vrouw binnen en zij wil niet weg. Zij wacht op u.”

„Wie is deze dame, juffrouw Inge?”

„Wil ze niet zeggen. Ik ben blij dat u er bent. Wel een uur hebben wij tegenover elkaar stommetjezitten spelen.”

Inge bleef volks.

Zij stootte de deur voor mij open en trad snel terug, als de helpster van een temmer, die de kooi zal binnestappen. En ik stapte binnen. In de kooi des levens. Want daar, in een grote stoel, zat klein en onaanzienlijk, Reina Da Fonseca.

„Reina, kijk eens aan, wat een verrassing,” zei ik vriendelijk en het verwonderde mij dat ik het oprecht meende.

„Hmmm... verrassing! Gina Lollobrigida zou een verrassing geweest zijn, maar Reina Da Fonseca, een toverkol?”

„Reina,” riep ik, een beetje boosheid voorwendend.

Inge was mij gevolgd in de kooi en wachtte. De dompteur begon te bevelen.

„Juffrouw Inge, mevrouw Da Fonseca wil zich verfrissen en blijft dineren.” Reina keek mij met grote verwonderde ogen aan, protesteerde.

„Niks, helemaal niks. Joab is alleen, ik moet zo gauw

mogelijk terug en van hier naar Amsterdam is minstens 2½ uur.”

„Maak je daarover geen zorgen. Binnen een half uur rijdt mijn chauffeur je terug. Je kunt dus twee uur mijn gast zijn.”

Zij glimlachte en ik zag weer even de jonge Reina Lopez Suasso, de rijke voorname erfdochter.

„Juffrouw Inge, u wilt wel het nodige doen?” Ik wuifde wat nonchalant, mijn huishoudster bekeek mij sprakeloos. Zij had mij altijd gezien met haar wat kleinburgerlijke ogen en niet opgemerkt dat Gideon Levano een afstammeling was van Spaanse adel en een enkele keer nog wel eens commanderen kon op een koele hooghartige toon.

„Jawel, jawel meneer,” zei het volksmeisje Inge Jansen, het ruggetje wat gebogen; een felle blos verjoeg de poeder en maakte haar gezichtje boers.

Reina Da Fonseca hinkte naar de deur, die mijn huishoudster voor haar geopend had en ik zag dat Reina, ondanks haar verval, nog een zekere waardigheid bezat.

Inge verstond haar vak. Waar zij het geleerd had, weet ik niet. Haar hele leven was een mysterie voor mij. Ik hield die gedachte vast en besloot binnenkort eens te beginnen met een onderzoek, want ik geloofde dat er wat verstrooiing in zou schuilen.

In een ommezien brandde overal licht, hoewel zij er anders zo zuinig mee was, dat ik mij er aan ergerde. De twee kamermeisjes verschenen in zwart en wit, een kleurencombinatie die het huishoudelijk personeel sinds enige decennia met afkeer vervult, maar in mijn huis is zwart en wit gala voor de avonden. Zij dekten de tafel met het mooiste linnen, porselein en zilverwerk uit mijn

voorraad en ik was verwonderd dat ik zoveel bezat. Blijkbaar zijn mijn reeks huishoudsters en ikzelf de laatste vijftien jaar bijzonder begerig en koopziek geweest.

Reina bleef lang boven. Toen ze eindelijk weer verscheen, fris gewassen, het volle zilveren haar zeer ordelijk gekamd, bijgewerkt door een lichte make-up, waarvoor Inge haar de middelen had verstrekt, kon ik haar aan een dinertafel ontvangen, die niet onderdeed voor de tijd van de fin-de siècle. Aangenaam verrast bleef zij op de drempel toekijken. Naar het kaarslicht in de kristallen kandelabers, naar het glanzende damast en de flonkering in de kristallen glazen en de dansende lichtjes op het zilverbestek.

„Gideon, wat doe je nou?” riep zij.

„Mevrouw Da Fonseca, ik veronderstelde dat u het prettig zoudt vinden om voor enkele uurtjes twintig jaren zorgen en verdriet te vergeten.”

„Meneer Levano, deze enkele uurtjes zullen gruwelijk mijn twintig jaren zorgen en verdriet onderstrepen.”

Zij zei het streng en keek mij onvervaard aan. Ik wil bekennen, dat ik er een beetje verlegen onder werd en een deuk in mijn autoriteit bespeurde.

„Kom Reina, men mag een mens niet verhinderen goed te doen.”

„Maar wat is dit, Gideon, goedheid of dwaasheid?”

„Het was goedheid, en het is nu blijkbaar dwaasheid geworden. Ik bied je mijn excuses aan.”

Ik voelde mij werkelijk geslagen. Ik kreeg een opwelling om aan het tafelkleed te rukken en het hele geval op de grond te smijten. Ik deed een stap in die richting, in een kort heftig driftje. Maar Reina stond reeds naast mij en legde haar hand op mijn arm.

„Ik ben ondankbaar en een venijnig oud wijf, Gideon. Neem het me niet kwalijk. Twintig jaren, dat is iets.”

Ik keek op haar neer. Zij had het hoofd gebogen en wreef met haar vingers een paar tranen van haar wangen. Mijn drift was voorbij.

„Kom Gideon, ik zal het Joab allemaal vertellen. Hij zal genieten, want hij hield zo van stijl. Kom.”

Ze trok me mee en leidde mij naar mijn plaats.

Wij dineerden. Ook hier toonde Inge haar vakbekwaamheid. Zij kende het verschil tussen avondmaal en diner. Ook stoorde zij ons niet tijdens de maaltijd. Slechts tweemaal zag ik haar. Persoonlijk plaatste zij de hoofdschotel op tafel en serveerde de koffie en cognac.

Toen kwam de tijd van afscheid. Precies twee en een half uur na Reina's komst keek ik omstandig op mijn horloge om mijn gast te waarschuwen. Reina begreep mijn gebaar en stond op. Ik volgde. Ze zei:

„Het is goed, dat je mij er aan herinnert, Gideon. Door ons gepraat was ik Joab vergeten.”

„Mijn auto wacht, Reina. Binnen een goed half uur ben je in Amsterdam.”

Ze keek naar mij op, vanuit haar mishandelde lichaam. Een ondeelbaar ogenblik sloot ik de ogen, vol afschuw voor dit verval. Deze knappe Reina, door het leven gekneed, daarna door de oorlog der psychopathen misvormd en verhard tot dit, deze kreupel.

„Gideon, door de hoffelijkheid der Levano's ben ik er niet toe gekomen je het doel van mijn bezoek te vertellen en ik weet, dat je mij, zonder iets te vragen, zoudt laten gaan.”

Ik glimlachte. Zij kende mij dus nog van vroeger.
Ze vervolgde:

„Maar, Gideon, een dochter uit het huis Lopez Suasso vergeet niet gauw iets.”

Zij opende haar versleten tasje en reikte mij een brief. Hij voelde wat verend aan en daardoor wist ik dat er bankpapier in zat en ik wist ook, dat Reina Da Fonseca-Lopez Suasso mij het geld terugbracht, dat ik op haar fruitschaal had neergelegd.

„Ik zal deze brief vanavond lezen, Reina.”

Spel. Maar spel met allure. Ik beleefde een der weinige ogenblikken, waarop het prettig is tot de Sefardim te behoren.

Zwijgend opende ik de deur naar de hall. Daar stonden mijn huishoudster en het eerste meisje Carolien met Reina's mantel, sjaal en hoed. Ik nam de kleren over, ik wilde Reina persoonlijk helpen. Inge boog even en verliet met Carolien de hall. Ik opende de deur. Buiten in de vallende schemer van de augustusavond stond het glanzend zwarte beest, mijn Cadillac. Hij zou Reina opslokken en met haar wegsuizen.

Reina stond onbeweeglijk. Toen keerde zij zich om. Keek de hall rond en nam alles in zich op. De grote Friese stoeltjesklok met de vonkende koperen gewichten, de antieke gobelinstoel, de commode met de blaker en de tondeldoos, de zesarmige kaarsenkroon, het effen Chinese kleed, de schouw met de vuurkorf en de houtblokken, de tinnen borden en kroezen langs het fries. De blaasbalg, het Venetiaanse spiegeltje. Ik volgde haar blik. Dit alles was ook in het huis geweest van haar vader, de diamantair Lopez Suasso, omdat een voor-naam gemeubelde hall traditie was bij ons Sefardim.

En ik keek weer naar dit in het zwart geklede hoopje mens en ik zag het versleten hoedje, het goedkope

sjaaltje, de kale mantel anno X. De onrechtvaardigheid van dit verschil overviel mij.

Reina Da Fonseca keerde zich weer naar de deur. Deed één stap naar het beest Cadillac. Toen zei ze, na een zucht:

„Ik kan niet. Oh God, Gideon, ik kan niet.”

Het drong onmiddellijk tot mij door. Zij kon niet terug naar de ellende, naar de demon, haar huisje in de vuile buurt, naar Joab de waanzinnige. Een zwaar gevoel van schuld besprong mij. Een nieuwe gewaarwording. Nerveus sloot ik de deur.

„Ik begrijp het, Reina, maak je geen zorgen. Je blijft hier zo lang je wilt, zo lang totdat ik voor jullie heb gezorgd.”

„Jullie?” vroeg ze. Ze huilde nu zachtjes.

„Jullie. Ik heb Joab niets te verwijten. Man noch vrouw kan de natuur iets verwijten. Die is het instrumentarium van het Opperwezen.”

„Wat heb ik gedaan?” snikte zij weer.

„Je deed niets. Er werd iets gedaan. De pion Reina werd verschoven.”

Ik legde mijn arm rond haar schouders en leidde haar terug naar de zitkamer. Zij nam plaats, huilend, klein en verloren in een bergère.

Inge kwam. Zij was zelfs niet verwonderd, toen ik haar vertelde, dat mevrouw Da Fonseca zou blijven logeren. Ik had in haar ogen het stadium van bizarre patroon bereikt, in staat tot de meest dwaze dingen. Maar hij was schatrijk, dat verzoette veel. Zij nodigde Reina uit haar te volgen naar de logeerkamer. Mevrouw zou wel moe zijn, natuurlijk is mevrouw moe, want mevrouw is niet meer zo jong, hè. Ja mevrouw, zo gaat dat,

zeker mevrouw, natuurlijk mevrouw, ik zal achter u lopen, mevrouw. Ja, het is gelukkig geen steile trap, mevrouw. Nee, beneden hebben wij geen slaapkamers, nee mevrouw, hier langs mevrouw. Zo, u bent er al. Zo, ziezo...

Zo moet het wegstervende gefluit van de rattenvanger van Hameln hebben geklonken.

Ik telefoneerde Sara van Colmar en terwijl ik het nummer draaide, dacht ik aan Enny Karsten. Wat nu gebeuren moest, was iets voor haar geweest. Begerig zou zij zich er op hebben gestort, de taak hebben volbracht en vol triomf zich weer hebben gemeld: „Operation Joab, okay boss. What next?”

Ik hoorde haar stem en ik voelde mij eenzaam en verlangde naar haar.

„Sara van Colmar” klonk het militair door de telefoon.

„Mevrouw van Colmar, met Levano.”

„U wenst, meneer Levano?”

„Mevrouw, het is wel buiten diensttijd, maar ik stuur u mijn chauffeur en wagen. Kees zal u een briefje geven met een adres. Daar woont een beetje zwakzinnige heer. Deze moet u naar hier brengen. Kunt u dat verzorgen?”

„Ja, meneer Levano.”

„Het is daar een vreemde buurt, mevrouw. De zogenaamde rosse buurt.”

„Ja, meneer Levano.”

„Laat de chauffeur met u meegaan, als u dat huis binnengaat, mevrouw.”

„Ja, meneer Levano.”

„Wilt u soms nog wat meer hulp?”

„Nee, meneer Levano.”

„Is alles u duidelijk?”

„Ja, meneer Levano.”

„Heus geen assistentie meer nodig? Dat donkere Amsterdam.”

„Ik was een Palmach-meisje, meneer Levano.”

„Oh, tot straks mevrouw Van Colmar.”

„Tot straks, meneer Levano.”

Langzaam legde ik de telefoon op zijn verende knokkels. Opeens wist ik, hoe zij heten moest: IJzeren Sara. Maar terwijl ik naar de deur liep om mijn chauffeur te instrueren en het briefje te overhandigen, dook er een stem in mij op.

Dat is laf Levano. Een jonge vrouw in de nacht te sturen naar donker Amsterdam om in een soort spookhuis een gek op te halen. Als het Oppervezen zich met dit soort dingen bemoeit, dan had hij wel zeer bondig deze zin naar mij laten telexen.

En in plaats van instructies ontving mijn chauffeur alleen het bevel: „Breng mij naar Amsterdam, Kees,” en tegen Inge, naar huishoudstertraditie op de stoep en huiverend in de koele avondlucht, zei ik: „Bel mijn secretaresse: opdracht is geannuleerd”.

Het glanzende zwarte beest Cadillac sidderde licht. Ik was weer op weg naar Joab Da Fonseca.

Alphonse de Villeneuve was teruggekeerd van zijn vakantie-oord. Hij telefoneerde mij en die avond kwam hij om te praten en te schaken. Toen ik hem verwelkomd had in de hall, kon ik niet nalaten te zeggen:

„Met vernieuwde energie in de tredmolen. De stukken staan klaar. De wijn is op temperatuur.”

Hij keek mij zwijgend aan en daarna baste hij:

„Jij bent het leven niet waard, Levano. En het is blijk-

baar onmogelijk je verveling te verdrijven. Daarvoor bestaan niet genoeg middelen.”

Toen hij zat en zijn sigaar had opgestoken, nam ik tegenover hem plaats. Het lage schaaktafeltje tussen ons in. Ik keek hem onderzoekend aan en zei:

„Laten we de middelen eens tellen, waarmee geprobeerd is om mijn verveling te verdrijven.”

„Wat zeg je nou? Wat is dat voor onzin?”

„Je zei daarnet toch dat er niet genoeg dingen in mijn leven waren om mijn verveling te verdrijven?”

„Ja, dat zei ik.”

„Tellen.”

Alphonse leunde achterover in zijn bergère. Hij keek nadenkend naar het plafond terwijl hij kringetjes blies. Een beetje onzeker antwoordde hij:

„Daar gaan we dan. Eén: studie. Gideon Levano kwam niet verder dan een jaar universiteit. Twee: Gideon Levano's hand streelde achtereenvolgens tien meisjes en twee maîtresses.”

Ik interrompeerde geamuseerd:

„Zoals de vingers van een pianist voortijlen over de toetsen van een piano.”

„Ja. Een melodie van vrijages, maar de losse noten zijn ijl en ontroeren niet,” zei hij streng. „Dan komt het huwelijk...”

„Zwijg daarover Alphonse.”

„De kinderen.”

„Zwijg ook daarover, Alphonse.”

„De zaken.”

„Interresseren me niet. Ik ben te rijk.”

„Kunst en letteren.”

„Matig. Mijn huis hangt vol antiek. En boeken, och,

boeken. De mening van meneer of mevrouwtje zus en zo, die gelooft de definitieve wijsheid te hebben gevonden, terwijl zij alleen maar herhalen wat al tienduizenden jaren door iedereen is ervaren. En duizenden keren beter gezegd. Daarom maar heel matig geïnteresseerd."

„Toneel, film, televisie."

„Ik zie te scherp de holle ruimte met de verklede mensjes. Of de valse tanden, die een stem doorlaten, welke zonder gevoel of irriterend huilerig een tekst spuit in de microfoon. En de televisie. Bespaar me dat."

„Ha, dus ook deze nieuwe drieënheid heeft geen genade gevonden in Gideons ogen," zei hij, verheugd door de vlotte voortgang van zijn onderzoek. Hij schoot naar voren in zijn stoel, richtte als een speerpunt de askegel van zijn sigaar naar mij toe en vroeg dreigend en indringend:

„En de godsdienst, meneer Levano?"

„Welke, meneer de Villeneuve? Welke is de godsdienst der godsdiensten? Het neusje van de zalm? De tophit?" vroeg ik, eveneens naar voren schietend en eveneens mijn sigaar richtend als een speer. Wij waren twee kemphanen, oog in oog.

„Tophit? Ben je bedonderd kerel. Ons calvinisme een tophit? 't Is dat ik je ken m'n vriend, maar anders."

„Anders zei je mij de vriendschap op. In ieder geval weet ik nu dat Calvin bij jou het hoogste genoteerd staat. Daar blijft Mozes v  r onder en Mohammed en Boeddha zijn helemaal incourant. Nee m'n waarde hugenoot, ik kan niet warm lopen voor één van deze heren."

„Daar gaat het niet om. Het gaat om God, de Almachtige," riep hij en sprong op. Werkelijk boos drentelde hij op en neer. Ik glimlachte. Hij zag het.

„Je pest me,” riep hij dreigend en stond stil. Nu was hij echt kwaad, want zulke uitdrukkingen gebruikte hij nooit.

„Ben jij God?” vroeg ik koeltjes.

Verbaasd keek hij mij aan, maar zijn woede was tenminste voorbij. Hij ging weer zitten, nam een slokje wijn en deed een heftige trek aan zijn sigaar. De askegel viel op zijn buik. Hij klopte verwoed en de as verstoof. Daarna antwoordde hij:

„Waarom vraag je zo iets? Zo iets godslasterlijks?”

„Vromen, zoals jij, van top tot teen gevuld met genade, voelen zich alsof ze God zelf zijn. Iedere andere mening kwetst hén, niet hun God. Als iemand de zondag niet houdt, zijn ze beledigd, niet hun God. Als iemand vloekt, stoppen ze hun oren toe, niet hun God, en wanneer ik het gezelschap van de heren Mozes en Calvijn niet zoek, pest ik jou, die clandestien op Gods plaatsje is gaan zitten.”

Hij was heel ernstig toen hij zei:

„Het blijkt, dat wij God beiden heel anders zien.”

„Ik geloof het ook. In ieder geval is Hij niet de hele dag om mij heen, zoals bij jou, maar ik vraag nooit iets, jij wel en God is zo hoffelijk om dicht in jouw buurt te blijven om al je gebedjes te verhooren.”

„Vragen wij te veel, bidden wij te veel?” snauwde hij.

„Veel te veel. Laat het Opperwezen met rust. Alleen in allergrootste nood zou je Zijn aandacht mogen vragen, hoewel dat een belediging voor Hem is. Als Hij goedertieren wil zijn, kan Hij dat overal, voor iedereen, voor al het geschapene, op al zijn werelden, op een en hetzelfde ogenblik. Zó machtig is Hij en zulke nietige, bedelende prullen zijn wij. Drink je glas leeg, Alphonse.”

Hij bood me zijn glas afwezig aan. Ik vulde het. Toen hij het weer opnam, trilde zijn hand.

„Als ik niet bedelde om Zijn gunst, was ik een ho-
vaardig mens,” zei hij.

„Nee, je had dan onvoorwaardelijk vertrouwen in het
Oppervezen. Het woord godsdienst kan je rustig ver-
geten. Hij verlangt geen dienst. Blijft dus over God.
Dat ene woord is voldoende. God. Zeg het, herhaal het,
buig het hoofd, gooi alle boekjes met de routinegebedjes
maar in de kachel, laat Mozes en Mohammed en Boeddha
en de heren van hun gevolg maar uit en blijf alleen thuis,
in je tuin en op je werk met God, de Enige.”

Ik had mij eerlijk en heftig opgewonden. Het deed mij
goed. Alphonse staarde mij aan of ik een ruimtemanne-
tje was.

„Dus... dus je bent wel gelovig, je bent godsdienstig,”
riep hij verrukt uit.

„Dienst moet er af, heb ik je gezegd. Kom Alphonse,
mijn hoofd staat niet meer naar schaken. Laten we wat
gaan wandelen, het is een prachtige avond.”

Zwijgend volgde hij mij naar buiten. Wij keken op
naar de sterren in de nachtblauwe oneindigheid en al
kijkende, werden wij steeds nietiger.

„God,” prevelde hij, steeds naar de hemel starende.

„Je bent er Alphonse. God, zonder meneer Mozes en
meneer Augustinus en de heren Luther en Calvijn. God
in Zijn machtige Eentje.”

Wij drukten elkander zwijgend de hand en gingen
uiteen. Hij liep wat gebogen.

De woorden van Alphonse schoten me te binnen, toen
ik de volgende morgen in mijn kantoor zat...

...Gideon Levano's hand streelde achtereenvolgens tien meisjes en twee maîtresses... Een melodie van vrijages, maar de losse noten zijn ijl en ontroeren niet.

Tien meisjes en twee maîtresses. Zij paradeerden voor mijn ogen, toen ik zat te staren in de grauwe oktoberlucht. Naast mijn gemakkelijke stoel stond onder handbereik de ongenietbare soldatenkoffie van Sara van Colmar. Ik besloot haar dat privilege te ontnemen en het nu te geven aan de gezellige moeke van de stafkantine. Goede en veel koffie is haar lust en haar leven en daarop wilde ik voortaan parasiteren.

...Tien meisjes en twee maîtresses. Zij stelden zich op in een rij als goed getrainde showgirls. Zij dansten. Eén, twee, hop! Eén, twee, hop!! En dat beeld moest nu voor mij opduiken, omdat ik eens, op een mooie avond in de schemer, gezeten op het terrasje van mijn tuin, een vertrouwelijke en weemoedige aanvechting kreeg en Alphonse de Villeneuve uitvoerig vertelde van de bronsttijden uit mijn jeugd. Gedeeltelijk tot zijn genoegen, gedeeltelijk tot zijn afgrijzen. En nu had hij mij mijn vertrouwelijkheid van toen ingepeperd.

De namen van de dansende meisjes herinnerde ik mij bijna niet meer. Maar van ieder was er toch nog iets, een knekel. Van de eerste haar wat angstige, onschuldige en toch onderzoekende ogen, die volkomen de blaag Gideon hadden overmeesterd.

Van nummer twee, of was het nummer zes, zag ik weer de benen. Prachtige benen in kunstzijde. Maar waren het die benen wel? Of waren het de chique schoentjes met de Cubaanse hakjes? Hoeveel mannen verbeelden zich verliefd te zijn geworden op een paar benen, terwijl het in werkelijkheid de nylonkousen en de

schoentjes waren? Van nummer vier of nummer acht was het de mond of de neus. Van nummer vijf het vrolijke gebabbel, van nummer negen of was het nummer zeven, de diepe ernstige intelligentie. En van nummer tien, beslist zeker nummer tien, waren het de handen, die smalle handen met de slanke elegante vingers, die het haar vluchtig konden schikken op een bijzonder gracieuze manier.

Tien meisjes, tien vage herinneringen. Tien meisjes, die voor mij nooit oud geworden waren. Al was Hendrika grootmoeder van achttien kleinkinderen, hier in mijn kantoor was ze weer Henny en danste met de anderen. Eén, twee, hop! Eén, twee, hop!! Het nylon-been, het chique schoentje. Eén, twee, hop, één, twee, hop...

Hoeveel leefden er nog? Wie was invalide? Wie vocht tegen een chronische armoede en een luie kerel? Wie betreurde er kinderen? Wie werd geduld bij een kijvende schoondochter of een broeierige schoonzoon? Wie had een blijde levensavond, samen met een welgestelde ploeteraar? Eén, twee, hop. Eén, twee, hop, hoog op dat been, Henny en Ella en Klaartje en Hansje. Hier zit Gideon Levano, de rijke bankierszoon, die zo walgelijk vervelend en kieskeurig kon zijn. Maar ook zo lam-lendig schuchter door oma Judiths opvoedmethode en de bedreigingen door meester Cohen van de joodse school, die met vervoering uitgalmde, dat God alles zag, speciaal vrijende, tastende jongelingen. Troost jezelf meisjes, wat Gideon Levano jullie heeft aangedaan is gewroken. Hij is alleen. Zijn vrouw en kinderen zijn vermoord. Voor wie er in gelooft, is de God der wrake, de God der wrake geweest. Kom, verdwijnt nu met jullie

kantjes en nylon dingetjes, die jullie soms zo vol verwachting hebben vertoond. En die verwachting heb ik dikwijls niet beschaamd, ondanks het Alziend oog. Vaarwel meisjes, het is levensavond.

Ik keerde mijn rug naar het venster en tuurde naar de wat donkere hoek, waaruit voorvader Gideon eens was gestapt. Er kwam nu geen droom, maar ik zag de maîtresses. Als een paar zingende zusjes. The Gideon Sisters. Carla en Sonja. Tussen hun regeringsperioden liggen tien jaar. Carla heerste drie jaren van 1925 tot 1928. Sonja slechts één jaar, van 1938 tot 1939.

Carla leek op Thea, zij werd te veel huismoeder. Daarom brak ik met haar. Een man wil niet getrouwd zijn met zijn maîtresse, als hij haar genomen heeft omdat zijn vrouw te veel huisvrouw is.

En Sonja? Die deed aan politiek. Met het stijgen van de macht van de nazi's, met het aanzwellen van Hitlers stem en zijn hysterie, groeide Sonja's bewondering voor de bende die de Kultur droeg. Sonja sloot zich buiten met twee woorden: 'Jullie Joodjes'.

Ze heeft getracht zich te wreken. Ze heeft mij laten opjagen door het rapalje van de S.D. De som gelds, die ik haar bij ons afscheid schonk, had blijkbaar haar begeerte opgewekt.

Gegroet Carla en Sonja. Hoe maken jullie het?

Carla, je bent nu bijna zestig. Ben je fris oud geworden? Je had altijd een neiging tot slordigheid, maar dat werd overspoeld door de charme van je jeugd. Nu is het anders Carla, frisheid en verzorgd zijn temperen de rimpels. Ik hoop, dat er kinderen en kleinkinderen om je heen zijn Carla, want de eenzaamheid is een helle-vuur...

Sonja, jij bent me onverschillig geworden. Je hebt geluk gehad, dat mijn Spaanse bloed is afgekoeld in de aderen van mijn voorvaders, in de tijd tussen Ferdinand en Isabella en onze komst in de Nederlanden. Ik heb je na de oorlog niet gezocht noch aangeklaagd. Je hebt je deel gevangenisstraf toch gekregen, niet om mij, de Jood Levano, maar om Pieter Wagemaker, de verzetsman, die jij verried omdat je fout speculeerde. Ook jij bent de vijf kruisjes gepasseerd Sonja, je toen al wat scherpe gezichtje moet er nu verbeterd uitzien. Nu, na zoveel jaren, kan ik niet begrijpen, dat je mij zo hebt aangetrokken. En voor jou zal de Joodse bankier uit je jeugd ook iets onwezenlijks geworden zijn. Vreemd Sonja, dat eens een Spaanse Jood en een 'Germanen-Weib' samen hebben geslapen.

Vaarwel Sonja, ik wens je niets kwaads, wij mensen krijgen ongevraagd toch al genoeg. Vaarwel Gideon Sisters. Ik zal niet meer aan jullie denken. Vaarwel, het is levensavond voor ons allen.

De cavalcade van mijn liefjes bracht mij naar Thea, een der volgende dagen. Zij ontving me koel, alsof ik een assurantieman was, die beslist geen afsluiting zou kunnen lospraten.

Terwijl ik op mijn vaste plaats zat en op de koffie wachtte, keek ik rond. Geboeid bleef ik staren naar een bijzonder groot portret van Antonius Smeets, de dode held, dat op het dressoir was geplaatst. De held keek mij flauw glimlachend aan, zijn Zorro-snorretje zwoel onder zijn neus.

„Zo, zo,” zei ik en knikte als het popje van het zendingscintje.

„Wat betekent zo zo?” riep Thea fel, terwijl ze zich omdraaide, de suikerpot als een werpgranaat in de hand.

„Dringt hij op? Is hij opgestaan?” vroeg ik sarcastisch.

Zij neep haar ogen en keek mij onaangenaam aan. De handgranaat bewoog dreigend op en neer.

„Ja... laat, maar niet te laat,” siste zij. „In de tijd dat je mij zo lang alleen liet, ben ik ziende geworden. Hij alleen heeft van mij gehouden. Voor jou was ik alleen maar vlees.”

„En ik voor jou, Thea?”

Zij boog het hoofd. Zij was opeens onzeker.

„Ik... ik weet het niet,” zei ze zacht.

„Taai vlees, niet waar Thea?” vroeg ik minzaam.

„Misschien,” zei ze oprecht.

Ik stond op.

„Ga je weg?” vroeg ze geschrokken.

„Ja. Ik maak plaats voor Antonius Smeets en de nieuwe heer.”

„Waarom zeg je dat?” Zij stampvoette driftig. Het stond haar goed.

„Antonius Smeets is maar camouflage Thea. De nieuwe heer, de kerngezonde, joviale, rijke zakenman, met zijn kudde schaapjes op het droge, wacht op mijn vertrek. Hij heeft aandoenlijke trouwplannen met de knappe weduwe Smeets. En de oerdegelijke Theodora breekt met de sombere, vervelende Gideon, die bovendien nog Jood is en een Jood blijft een Jood.”

Ze hilde en keek naar de grond.

„Het spijt me zo,” fluisterde ze.

„Waarom? Dit is uw leven en dat wordt niet alleen voor de radio opgevoerd.”

„Het had zo mooi kunnen zijn, als je me gevraagd had.”

„Ik heb nooit gevoeld, dat je dat wilde. Er was altijd Antonius en je schroomde wegens ons leeftijdsverschil. In het begin telde dat niet, maar nu, na vijftien jaren? Hoe lang nog? En je zou verpleegster moeten worden, want de tand des tijds begint aan mij te knagen.”

Zij stond met gebogen hoofd voor mij. Ik voelde dat ik van haar hield, maar niet met de hartstocht der jeugd. Maar was dat wel nodig? Ik vijfenzestig en zij vijfenveertig, dan kon slechts het verstand spreken en niet het gevoel.

„Heb je geïnformeerd, Thea?”

„Ja. Op mijn leeftijd.”

Ze keek mij opeens lachend en uitdagend aan. Ze was weer de opgeruimde Thea.

„Hoe oud is hij?”

„Vijftig.”

„Kinderen?”

„Ja, vier. Een dochter al getrouwd.”

„Je zal het druk krijgen, oma.”

Zij bloosde diep en er was schrik in haar ogen. Toen verhardde haar gezicht en er was enige ontroering in haar stem, toen ze zei:

„Ik had ze van jou willen hebben.”

Met deze woorden versloeg ze mij. Als een schooljongen stond ik voor haar, die zo even nog een klein bevreesd meisje was geweest.

„Thea, mag een man kinderen verwekken, als hij nog treurt om zijn vermoorde eerstgeborene?”

„Ik weet het niet, Gideon. Ik weet het niet. Maar mag een man kinderen weigeren aan een gezonde, verlan-

gende vrouw? Moet zij dan berusten en een hoer blijven?"

Haar ogen gloeiden. En oprecht.

„Heb ik je leven dan bedorven, Thea?" vroeg ik onthutst.

„Ja. Er rust een grote schuld op je, Gideon. Nu is het te laat voor mij."

„Waarom heb je mij niet eerder verstoten, Thea?"

„En dan de straat oprennen en gillen: Wie wil me. Wie wil me, want ik wil kinderen!!"

Zij raakte wat buiten zich zelf. Daarom legde ik mijn arm om haar heen. Schokkend van verdriet, leunde zij tegen mij aan en legde haar hoofd op mijn schouder.

„Wij verprutsen de jaren en zien ze niet," zei ik dof.

„Nee. Wij verzwelgen de jaren, gulzig, alsof het niet op kan, maar opeens zijn ze op. Oh God, oh God," hilde zij.

Toen fluisterde ze mij in het oor:

„Blijf Gideon."

Ik dacht lang na, voor ik antwoordde.

„Nee Thea. Morgen heb je spijt. Morgen herinner je je mijn vijfenzestig jaren en dat van die verpleegster en je bekijkt jezelf in de spiegel en je ziet een bloeiende knappe vrouw met nog zoveel te goed. En je gezonde vijftiger rent als een verliefde jongeling de trap op. Nee, nee, stel hem niet teleur en ook zijn kinderen niet."

Ik kuste haar. Zij weerde mij niet af. En de gedachten van enkele dagen terug welden weer op en ik zei:

„Vaarwel meisje, het is levensavond voor Gideon Levano."

Zij viel snikkend in haar bergère.

Ik stond buiten en hilde. Ik kon weer huilen. Dat

was de tweede keer, sinds de verschijning van Elsje, mijn dochter.

Vele van onze dagen zijn bewusteloos. Dan werkt men en eet en drinkt en slaapt. En andere dagen leven.

Toen ik thuis kwam, uitgehuld en niet meer weelklagend over mijn leven, vond ik mijn huis in rep en roer. In de hall werd ik als het ware besprongen door Inge. Zij gilte bijna:

„Ik blijf hier niet... Ik blijf hier niet... onder één dak met een gek. Die wordt nog eens m'n dood... Ik ga naar de politie. Het is allemaal uw schuld... en u trekt er maar uit enne... enne... ik zit met de rotzooi... met een gek en een oud wijf.”

Inge Jansen was weer eens eerlijk het volksmeisje.

Ik wilde juist mijn stelling tegenover haar betrekken, toen boven op de gaanderij rond de hall Reina Da Fonseca zich over de leuning boog. Zij snikte en wenkte mij. Zwijgend besteed ik de trap, keek even naar beneden, naar mijn huishoudster die mij nastarde. De blik van het publiek voor de brandweerman, die iemand gaat redden.

Ik trad binnen in de grote achterkamer aan de tuinkant, die ik Reina en Joab als zitkamer had afgestaan, totdat hun eigen huisje gereed zou zijn. Joab Da Fonseca stond midden in de kamer. Weer in zijn concentratiekamppyjama, de gele Jodenster als een uitdaging en een brandmerk op de linkerborst. Hij bracht met de rechterhand de Hitlergroet, riep:

„Heil Satan, onze Führer, zij van Maidanek, zij van Treblinka, zij van Auschwitz en van Bergen-Belsen groeten u. Mijn Führer, ik meld u de compagnies des

doods. Hier zijn de vernietigers van Gods schepping.”

Ik zei, zo beheerst mogelijk:

„Joab, mijn beste, bezin je. Het is bijna vijftien jaar geleden, toen het Opperwezen de geweldenaar Hitler verdelgde. Sins vijftien jaren ben je weer een vrij man. Er heerst vrede in deze landen, denk eens diep na, Joab, kijk om je heen, kijk in de tuin. Zie de bomen en de bloemen en het gras. Luister naar de vogels. Adem diep de lucht in je longen.”

Ik opende snel de deuren naar het balkon, pakte zijn hand en trok hem mee naar buiten.

„Kijk naar de wolken, Joab. Naar de ondergaande zon. Het is vrede, Joab. Al bijna vijftien jaar is het vrede.”

Hij stond naast mij en keek uit over de tuinen. Reina ging aan de andere kant van hem staan. Hij staarde. Toen pakte hij het ijzeren hekje beet en leunde voorover. Keek naar beneden naar de struiken en de schaarse najaarsbloemen. Met een diepe hese stem begon hij te spreken:

„Mijn volk. Wij, u en ik, wij zijn de vernietigers. Wij mensen zijn de vernietigers van de schepping. God heeft ons het allerlaatst geschapen. Miljoenen jaren later dan de muggen en de grassprietjes. Waarom? Omdat God Zijn werk wil vernietigen en wij zijn Zijn knechten. Dit is onze opdracht. Dood de dieren en vreet ze op, hak de bomen om en verbrand ze, scheur de weilanden, zodat de wind de vruchtbare grond kan verstuiven. Boor de aarde open en verbrand de kolen, verdamp de olie. Vergiftig het water, verpest de lucht, verander de richting der wolken, keer de wind, wijzig de loop der rivieren en jaag de zeeën over de velden. Vernietig al wat leeft.”

Hij keek op naar de hemel en naar de ondergaande zon.

„Het zal branden. Het zal stinken naar geschroeid vlees. Zwarte wolken zullen over de kale, dode aarde zweven. Er zal eenzaamheid zijn, grijs en donker zal het zijn. De eerste dag. Aan ons is de eer, mensen kinderen. Aan ons is door de Schepper de eer gegeven om Zijn schepping te vernietigen. Denk... Denk... Denk. Van de ochtend tot de avond. Wee u, die tracht iets te scheppen, wee u... wee u.”

Ik wees naar een bosje sierlijke berken.

„Joab, kijk naar de zilverwitte stam. Het is een lust voor het oog. Naar de fijne twijgen met de smalle kleine blaadjes. Hoe sierlijk is dat gemaakt. Kijk goed, Joab. En naar die kastanje met zijn blad als een zegenende hand. En daar, Joab, die geweldige beuk, een macht. Dat is leven, Joab. God is leven!”

„Aan die boom hangen lijken, man. Die vent daar heeft aardappelen gestolen uit de keuken en die vent daar gapte een brood en dat wijf daar heeft haar kind verborgen en dat oude mannetje bleef maar bidden en die lange daar met zijn kin op zijn borst droeg een bril. Ik wil niemand zien met een bril. Alle brillen ophangen! Nekschutters aantreden! Zoem, zoem, zoem, zoem. Een, twee, een, twee, een, twee... in rijen van acht, voorwaarts jullie zwarte kogelgaten, voorwaarts regimenten, ik houd van jullie, kogelgaten, legers kogelgaten, lieve legers kogelgaten...stip,stip,stip,stip, een, twee, een,twee!”

Met zijn wijsvinger prikte hij in de lucht op de maat. Iedere prik was een kogelgat, een slachtoffer door een nekschot. In zijn vreselijke waanzin zag hij onafzienbare rijen zwarte kogelgaten.

Ik transpireerde een beetje van ontzetting en een lichte angst. Deze man was reddeloos. Ik keek achter zijn

rug om naar Reina en zij beantwoordde mijn blik. Zo treurig heb ik nimmer een mens zien kijken. Ik pakte Joab zachtjes onder de arm om hem naar binnen te leiden. Hij schrok en riep:

„Nee, nee. Ik wil niet. Ik wil niet. God van Abraham, God van Isaïc, God van Jacob, red mij. Nee, nee, ik wil Reina terugzien, ik wil niet sterven. Laat me los. Ondier, beest, rotmof!”

„Hier ben ik, Joab. Ik ben bij je. Je zult niet sterven. Heus niet. Wij zijn gered, wij zijn weer samen, Joab. Samen met zijn tweetjes, zoals altijd. Kom mee naar binnen in onze eigen kamer. Ik zal wat lekkers voor je koken. Wil je een sigaar roken?”

Reina sprak snel, radeloos van smart en ellende. Ze greep zijn handen en drong zich tegen hem aan. Ze keek naar hem op. Haar gezichtje was nat van tranen.

„Herken mij, Joab. Herken mij. Je eigen Reina! In vrede, bij goede mensen, in vrede, Joab. In vrede.”

Langzaam boog hij het hoofd en keek in haar ogen. Glimlachte.

„Mijn Reina,” fluisterde hij, „mijn eigen Reina.” Hij zuchtte, zijn glimlach werd breder. Hij sloot de ogen en ademde diep. Zei:

„Het is hier goed. Het is hier vrede. Reina-lief ik word koud. Kom, laten wij naar binnen gaan. Ik heb honger Reina. Kom, m’n lief.”

Zij leidde hem naar binnen. Ik sloot de deuren. Hoorde beneden deuren sluiten. Het personeel had begerig meegeluisterd. Ik hoorde ook in de verte deuren sluiten. Nieuwsgierige burens hadden getracht uit te vinden, wat er in die grote villa van Gideon Levano toch gaande was. Mijn huis was getekend.

Rustig en gehoorzaam nam Joab plaats in een gemakkelijke stoel. Hij was volkomen helder, toen hij zei:

„U bent goed voor ons, meneer Levano. Waarom? Ik zal het u nooit kunnen terugbetalen.”

„Joab, je stelt me in staat een mitswe te doen,” antwoordde ik.

Er kwamen zenuwtrekkingen op zijn vervallen gezicht.

„Ja, ja. Ja, ja, een goed woord ‘mitswe’. Ik heb ook dikwijls een mitswe gedaan, daar! Een hap brood of mijn dagrantsoen weggegeven, een doodzieke afgesponst, sheimauth gezegd, sheimauth gezegd... sheimauth gezegd, honderden malen sheimauth gezegd...”

Geschrokken kwam Reina naar hem toe en legde haar armen om zijn schouders.

„Toe Joab, denk er niet meer aan. Denk niet meer aan dat zwarte. Denk aan de zon en de bomen en de bloemen, zoals meneer Levano zei. Toe Joab.”

Hij leek volkomen helder, toen hij mij vroeg:

„Begrijpt u het, meneer Levano? Ik zeg bij een stervende: Hoort Israël, de Eeuwige Uwe God. Ik zei dat bij innig goede mensen, die lagen te sterven daar in die hellen van Maidanek, van Sobibor, van Auschwitz. Ik herinnerde ze aan de Eeuwige, de Enige, de Almachtige en de Almachtige liet ze kreperen, uitgeteerd, bedekt met zweren, doorziekt van t.b.c., opgezwollen door honger-oedeem. Ik deed almaar mitswes. Ik begrijp het niet, ik begrijp het niet. Sjemang Jisroël...”

Er stonden tranen in zijn ogen, zijn lip trilde.

„Joab, ik zou het prettig vinden als je vanavond mijn gast wilde zijn bij het diner,” zei ik. „Je blijft te veel op je kamer.”

Hij glimlachte en wees naar zijn pyjama.

„Zo?” vroeg hij.

„Nee natuurlijk,” zei Reina. „Je trekt je mooie pak aan.”

„Dat doen we,” zei hij en stond op.

„Tot straks, Joab.”

Ik verliet de kamer en daalde langzaam de trap af. Deed ik nu ook een mitswe door deze zwakzinnige, die weer eens een helder ogenblik beleefde, aan mijn tafel te nodigen? En hoe kwam hij aan die kamppyjama? Toen ik hem die nacht had weggehaald, was hij gewoon gekleed geweest. Had Reina, die een paar dagen later hun lijfgoed ophaalde en de demonwoning sloot, die pyjama toch weer meegenomen? Er moest in Reina een groots moedergevoel sluimeren. Haar echtgenoot, haar enig kind, de zoon die zij lief had, mocht een gevaarlijk speelgoed behouden. Met een diepe zucht opende ik mijn werkkamer. En beval Inge te dekken voor het diner. Zij knikte. Beheerst. Maar de blik in haar ogen kondigde aan, dat zij binnenkort vertrekken zou.

Aan Alphonse vertelde ik het geval Joab Da Fonseca. Hij zat goedkeurend te knikken, wijn te drinken en blokjes kaas onder zijn generaalssnor te steken, terwijl ik verslag uitbracht. Daarna opende hij de instructie en begon een scherp kruisverhoor. Toen hij voldoende was ingelicht, stak hij een sigaar op en bleef zwijgen. Na een halve sigaar en een tweede glas wijn vroeg ik een beetje ongeduldig:

„Is het toegestaan een vraag te richten tot de heer rechter-commissaris?”

„Toegestaan.” En met smaak stak hij het zoveelste stukje kaas in zijn mond.

„Ben ik een dwaas geweest?”

„Nee.” Snel bewogen de kauwende kaken en de vingers friemelden weer het vette weg. Zijn vaste en irriterende gewoonte.

„Ik laat naspeuren waar hun geld en goed is gebleven.”

„Uitstekend.” En hij smakte wat luidruchtig.

„Ik laat een huisje voor ze bouwen.”

„Prachtig. Waar?” Eerste slok van het derde glas wijn.

„Hier in Wassenaar.”

„Waarom niet in Israël?” Driftig aftippen van zijn sigarenas.

„Wat moet Israël beginnen met deze twee wrakken?”

Hij schoot naar voren, zijn sigaar stak in zijn mond als een gerichte mitrailleur. Toen blies hij er een grote wolk tabaksrook langs en zei grimmig:

„Israël zal ze piëteitvol verplegen en ze zullen daar rusten in eeuwige aarde.”

„Als ik je goed begrijp, moet ik dat huisje dáár laten bouwen?”

„Niet zo maar een huisje neerzetten, nee, een kleine boerderij op een goed stuk grond.”

„Twee oude mensen, die van boeren niets en niets afweten?”

„Koop ze dan in, in een kibboets of een collectieve boerderij. Misschien is er nog wel een andere vorm. Maar als je iets doet, doe dan iets goeds. Daar zal hij genezen.”

Ik voelde me licht geraakt door zijn woorden. In mijn ogen had ik toch al iets goeds gedaan. Ik zei:

„Besef jij wel hoe ziek hij is? Die vertoning met de pyjama bij voorbeeld en die toespraken? Ik heb Reina gevraagd dat ding te verbranden, maar ze keek me net aan of ik haar tot een kindermoord wilde aanzetten.”

„Wanneer hij genezen is, dáár, dan zal hij op een dag zelf die pyjama verbranden en de as in de wind verstrooien.”

„Geloof ik niet. Exodus noch het boek Esther hebben wij verbrand. Wij Joden, herinneren ons graag al onze ellendes. Wij zijn er blijkbaar aan gehecht. Ook Joab Da Fonseca.”

Alphonse de Villeneuve keek mij lange tijd aan. Heel bedachtzaam trok hij aan zijn sigaar.

„Waarvan beschuldigt de heer rechter-commissaris mij nu?” vroeg ik uitdagend.

„Jij bent geen Jood, Gideon Levano. Jij bent een anti-semiet.” Hij zei het met een innig welbehagen.

Ik boog m'n hoofd en ik zag m'n moeder, de goie, op haar doodsbed.

Om drie uur werd ik wakker en voelde de suizende stilte van mijn slaapkamer. Het was helder in mijn hoofd en tegelijkertijd droomde ik. De handen onder mijn hoofd gevouwen. Een mens alleen met zijn microarchief, met alle herinneringen uit zijn leven, met alle herinneringen van de voorouders. Tienduizenden jaren, miljoenen gebeurtenissen, handelingen, gedachten, meegestroomd in het bloed, generatie na generatie, vanaf de tijd der eerste mensen. Een archief onvoorstelbaar klein, onbegrijpelijk gevuld...

De meisjes en de vriendinnen. Thea en de held. En de nieuwe heer met zijn schaapjes. En Joab als Jood en Sturmbannführer. En Alphonse de Villeneuve gearmd met Calvijn op bezoek bij Josua van Nazareth.

Een man, een Assyriër, een vrouw met een klassiek Egyptisch gezicht.

Een man uit Perzië, een vrouw van Moab, zij leven in mij.

Een man uit Toledo, een vrouw uit Carcassonne, zij leven in mij.

Een man uit Noorwegen, een vrouw uit Vlaanderen, zij leven in mij.

Een man uit Bourgondië, een vrouw uit Marseille, zij leven in mij.

Een man uit Rotterdam, een vrouw uit Rotterdam, zij leven in mij.

Mijn vader de Jood, mijn moeder de christin, zij leven in mij.

De Egyptische. Amandelvormig zijn de ogen, scherp getrokken de wenkbrauwen, blauw glanzend zijn de haren. Het lichaam is slank en teer, welgevormd, geaccentueerd door het batisten hemd. Kuis en zinnen-prikkelend.

Ik wentelde even onrustig het hoofd. Ik probeerde te ontvluchten. Zocht hulp bij vrouwen die ik had gekend. Probeerde te denken aan naakte Thea, aan naakte Carla, aan naakte Sonja, maar ik was te oud. Vrouwengestalten wonden mij niet meer op, ik zag slechts hun vermoeide gezichtjes, de rimpels, de grijze haren in het kapsel, de spataderen op de kuit, de gezwollen buiken en de hangende borsten. Zo was het goed. Geen vlees meer. Geen strelende handen in mijn nek, geen geloken oogleden met daarachter de wellust.

De Egyptische kwam terug. Ik wilde haar niet zien, ik wilde niet schaamteloos een moeder uit mijn geslacht zien.

Zij bleef om mij heen, steeds duidelijker, steeds menselijker werd zij en opeens zag ik haar in een eenvoudig

japonnetje. Pink en ringvinger miste zij aan haar rechterhand, op haar linkerarm grijsde een blauw nummer.

Sara van Colmar was in mijn kamer.

Waarom was zij om mij heen? Deze vrouw, die ik nog nauwelijks bekeken had. Of had mijn onderbewustzijn veelvuldig gekeken, was zij geplaatst in het microarchief als een voorlopig laatste beeld?

Ik klemde mijn kaken open, ik wilde aan deze vrouw niet denken. Zij was mijn secretaresse, meer niet.

Maar haar ogen waren amandelvormig, haar wenkbrauwen scherp getekend, heur haren blauwzwart met wat grijs er doorheen. Haar figuur... Sara van Colmar, zij was de Egyptische.

Er trok iets samen in mijn hoofd. Ik had pijn en was wat duizelig. Met moeite zat ik rechtop in bed. Toen stapte ik er uit, liep wankelend naar de balkondeuren. Ik wierp ze open. De nacht pakte mij. Koud en klaar. Het beeld was verdwenen, het microarchief was gesloten. Ik stond op het balkon boven mijn tuin.

Een paar dagen later bracht Sara van Colmar mijn koffie. Zij beschouwde mij aandachtig, terwijl ik proefde en goedkeurend knikte. Ik wist dat ik haar weer teleurstelde, zij wachtte gespannen op de dag, dat de dikke kantine-moeke de fout van haar leven zou maken en de koffie van de baas verprutsen, maar ook vandaag was de koffie van moeke goed en Sara zou dus nog niet worden benoemd tot opperste koffieschenkster van farao Gideon. Farao, ik glimlachte en dacht aan mijn droom.

„Mag ik nu uw post opnemen, meneer Levano? Ik wilde graag een paar uur vrij vanmiddag?”

„Dokter?”

„Nee, meneer Levano. Mijn broer komt uit Israël.”

„Aha, ik wil uw broer graag eens ontmoeten.”

„Waar wenst u hem te zien?”

„Kom, kom Sara, niet zo officieel. Bij mij thuis natuurlijk.”

Ik was haar chef en volgens haar opvatting bleef ik dat ook buiten kantoortijd. Sara dacht onvrouwelijk militair.

„Op welke dag en welk uur, meneer Levano?”

„Laat eens kijken. Het is nu woensdag. Vrijdagavond? Ja, vrijdagavond komt u beiden bij mij dineren of hebt u bezwaren?”

„Ja, meneer Levano. Wij zijn orthodoxe Israëli's.”

Ik keek verrast op. Sara beantwoordde mijn blik met koele ogen, bijna vijandig. Daarom dwong ze mij te vragen:

„Hebben de Israëli's ons, liberale Joden, afgeschreven?”

„Ook bij ons leven liberale Joden en Arabieren, Druzen, Christenen.”

Volkstelling. Inventarisatie. Gideon Levano behoorde bij de groep minderheden.

„Het spijt mij dat u niet komen wilt,” zei ik stroef.

Nu keek ze mij doordringend aan met haar prachtige ogen.

„Misschien wilt u bij ons komen eten, meneer Levano, tenzij u bezwaren hebt tegen kosjer,” antwoordde zij sarcastisch.

„Kosjer is in de twintigste eeuw een paskwil,” beet ik haar toe, want ik wilde haar kwetsen.

„Kosjer is een hoofdstuk in de wet en de wet is ondeelbaar.”

„Wetten moeten zich aanpassen. Hoeveel wettenstelsels zijn er al geweest, mevrouw?”

„En hoeveel volken zijn er geweest, meneer Levano, en welk volk bleef? Met zijn wet, door zijn wet?” vroeg zij ijzig.

Ik drementelde door mijn kantoor. Haar redenering was zuiver en toch wilde ik hem niet aanvaarden, maar ik kon niet snel genoeg denken om te kunnen antwoorden. Daarom vluchtte ik in een gemeenplaats.

„Wij zullen daarover nog wel eens praten, mevrouw, als uw broer er ook bij is.”

Zij doorzag mij en glimlachte vaag.

„Wilt u uw post dicteren, meneer Levano?”

Mijn antwoord was autoritair en genadig. Vreemd, men kent zijn eigen karaktertrekken en kan ze niet beheersen.

„Ik geef u een vrije dag, mevrouw. Dan kunt u uw broer opgewekt verwelkomen. Stuurt u juffrouw Hella voor de post.”

Bijna had ik gezegd:

„Stuur de sex-bomb.”

Sara beschouwde mijn glimlach als een bijzondere welwillendheid en bedankte mij verheugd. Wat kan een mens toch huichelen achter zijn masker.

Joab Da Fonseca had het meubilair van zijn kamer kort en klein geslagen en Inge, mijn huishoudster, was gevlucht met al haar bezittingen. Een heel bijzondere verrassing bij mijn thuiskomst na een dag van eens werkelijk belangrijke zaken en gedegen werken.

De keukenmeid vertelde het, zodra ik mijn huisdeur had geopend. Achter haar stonden Carolien en Jopie,

een falanx. Een revolte. Dreigend, zwijgzaam wachtten zij op mijn verweer. Ik koos goed.

„De zielepoot,” zei ik.

„Hij mot opgeslote worde, zo een ken nie vrij rondloope. Vandaag of morgen vergrijpt-ie zich aan een van die kinderen.”

De kinderen, op hoge hakjes met Bardot-kapsels en aangeplakte wimpers, huiverden zichtbaar. Inderdaad, het vooruitzicht gegrepen te worden door een oude gek was niet aanlokkelijk.

„Hebben jullie de dokter geroepen?”

„Waarom? Hij is nou kalm. Hij grient omdat ie bang is dat ie nou weg mot. Dat ze vrouw ook op straat komp.”

„Heeft hij dat gezegd?”

„Ja.”

„Heb dan net zo’n medelij met hem als ik. Wat kapot is kan nieuw worden gekocht, maar zijn arme verstand niet.”

„Nee,” zei Carolien en begon te huilen.

Er was een bres.

„Juffrouw Inge heb de bene genome. Gelijk heb ze. Ik gaat ook als dat zo blijf.”

Het was het tweede salvo van de keukenmeid.

„Het blijft voorlopig zo, Anna,” zei ik. „Totdat hun huisje is afgebouwd. En dan, heb je wel eens gehoord van naastenliefde?”

„Iedere zondag,” giechelde Jopie. Zij is kerks, ze spotte niet. Het waren haar zenuwen, dacht ik.

„Welnu, bewijs jullie je naastenliefde. Alleen er over horen en lezen is niets. Totaal niets.”

Ik werd driftig, het was geen komedie. Dat voelde ik,

terwijl ik de woorden sprak. Zij keken mij geschrokken aan, die oude baas kon toch nog boos worden ook.

„Nou ja,” zei de keukenmeid en veegde haar handen aan haar schort af, „nou ja, bij wijze van spreken dan.”

Ik begreep niet waar dat op sloeg, maar ik knikte zekerheidshalve begrijpend.

„Kom meiden,” beval ze, „we gaan de boel redderen.”

„Laat dat nog even, Anna, ik wil eerst zelf eens kijken en ze geruststellen.”

Anna, mijn keukenmeid, knikte toestemmend. Toen vroeg ze fel begerig:

„Nou juffrouw Inge het rit heb genome, wie regelt de boel nou hier?”

Ik veronderstelde, dat het rit genome betekende, ontslag genomen. Daarom zei ik berustend: „Jij Anna.”

„Goed dan. Tot er een nieuwe is, want er mot een nieuwe komme. Dat ken nie anders in zo’n luxe. Koke ken ik, maar feesies make en kletse met de visite, nee, dat, dat legt me nie. Kom meiden.”

Haar terugtocht was groots. Even had ze de macht geproefd en direct daarop gevoeld dat hij te groot voor haar was. Anna, mijn keukenmeid, is eerlijk.

Boven vond ik twee mensen als geslagen honden in een hoek.

De volgende morgen, op weg naar kantoor, overpeinsde ik de gebeurtenissen. Joab en Reina had ik gehuisvest in een andere zitkamer. Ik heb veel kamers in m’n huis, waarom heb ik zoveel kamers? Een mens kan toch ook leven in een klein huisje. Bijna had ik gedacht, gelukkig zijn. Wat is gelukkig zijn? Ik wist het niet meer. Het interesseerde me ook niet. Ik leefde, c’est tout.

Ik had de meubelfirma opgebeld en hen opdracht gegeven de kamer opnieuw te meubileren. Zij wilden een binnenhuisarchitect sturen. Niet nodig. Maar wij stellen er prijs op u stijlvol in te richten. Interesseert me niet. Iets moderns? Goed, iets moderns. In welke prijsklasse? Vraagt u niet zoveel. Kan me niet schelen. U zult tevreden zijn, meneer Levano. Wij hebben u altijd naar genoegen bediend. Goed, doe het dan nu ook en een beetje snel. Waarom stelde ik geen belang in deze kamer van Joab en Reina? Was ik dan niet lastig meer? Ik had toch altijd pietluttig gelet op stijl en combinatie en kwaliteit. Ik haalde mijn schouders op. Voor mezelf, op de achterbank van m'n auto.

Wij passeerden het viaduct over de Leidsestraatweg. In de verte doemde de stad op.

„Rij wat om naar buiten,” zei ik tegen Kees.

„Waarheen wenst meneer?”

„Kan me niet schelen. Rij wat om naar buiten.”

Hij manoeuvreerde door Marlot. Reed terug. Ik was op weg naar Amsterdam.

„Stop,” zei ik.

Hij stopte. Ik stapte uit. Keek over de akkers van de Haarlemmermeerpolder. Achter mijn rug zoefden de auto's voorbij. Zoem... zoem... zoem... zoem. Als voltreffers in een denkbeeldig doel.

Zoem... zoem... zoem. In rijen van acht, nekschutters aantreden, één, twee, één, twee, één, twee. In rijen van acht, jullie zwarte kogelgaten. Zoem... zoem... stip, stip.

Joabs woorden waren binnengedrongen in mijn gedachten en hadden zich vastgezet.

Channah! Els! Adam! Mordechai! Zoem, zoem, zoem.

Ik stopte mijn oren dicht. Tuurde over het grauwe land in de grauwe oktoberdag. Eenzaam, Gideon Levano, eenzaam! Inge! Enny! zoem, zoem, weg, weg. Thea!! zoem, zoem, Thea!!! Allen zijn uit mijn leven gestapt. Allen! En Joab? En Reina? Betekenen niets. Een niet te scheiden paar leven hun leven en laten er niemand in toe. Niemand, niemand, niemand is er meer in mijn leven. Zoem, zoem, zoem.

Ik keerde mij om. Kees wachtte eerbiedig. Zijn hand op de deurkruk. Hij glimlachte.

„t Is triest, maar mooi, meneer Levano,” zei hij. „En straks als het voorjaar komt dan zult u eens wat zien. Vooral 's morgens als de zon even op is en de nevels optrekken. Als de vogels beginnen te zingen en dan moet u dat tere groen eens zien. Dan leeft men, meneer Levano. Och, die winter is gauw om. Dat is maar even.”

Ik knikte alsof ik hem begreep. Zei automatisch:

„Wij zullen verder gaan, Kees.”

„Waar wil meneer heen? Amsterdam?”

Ik antwoordde niets en hij wachtte maar steeds geduldig. Hij zou uren wachten desnoods, want hij kent zijn bizarre patroon. Hij kent hem door en door. Mijn chauffeur is gelukkig getrouwd, zijn kinderen zijn oppassend en werken zich op naar een hogere stand en als hij straks thuis komt in de kleine woning bij de poort van mijn bezitting, krijgt hij een warme kop koffie met een snee koek. En hij leest gretig de verslagen over de voetbalwedstrijden en leeft mee met de prijswinnaars van de toto en hij neuriet de tophit mee, die uit de radio schalt en besluit zijn dag in zijn armstoel voor de televisie. Weer met een kop koffie en een snee koek en een

bedillerige moeke, die moe maar tevreden naast hem in bed kruipt en zegt: „Ze leit, vader.”

Ik keek naar zijn gezonde, stoere nek en rug. Naar het keurige uniform en de pet. De privé-chauffeur van Gideon Levano, tiptop, stijlvol, duur.

„Rij me naar kantoor, Kees. We moeten werken.”

Pluralis majestatis. Gideon Levano, de geldvorst. Rijk, alleen, doorziekt van melancholie.

Mijn hulpeloze gevoel en het verbeuzelen van mijn tijd waren vanmorgen verdwenen. Ik had dromeloos geslapen door een tablet van een moderne alchemist. Ik was vroeg op kantoor, zo vroeg, dat mijn chauffeur mijn portier uit zijn bovenhuis moest bellen en deze in hemdsmouwen op het bordes van mijn bank manipuleerde met de sleutels. Een vreemd gezicht, net een inbreker. Maar toen ik voor de lunchpauze het gebouw verliet, was hij in zijn uniform weer de portier, gewichtig en indrukwekkend.

Mijn vroege komst was blijkbaar een grote verrassing en had het hele personeel bijzonder waakzaam gemaakt, want toen Pan, prompt tien uur boven aan de trap stond om zijn sluiptocht te beginnen en in de grote zaal beneden hem keek, was het daar een en al jachtig gedoe. Ik nam mij voor de hele week vroeg te komen. Grootvader deed nooit zulke verrassende overvallen. Hij was altijd precies half negen op kantoor, de burens stelden hun klokken op hem gelijk.

Sara van Colmar kwam toesnellen met een indrukwekkende stapel dossiers en brieven. Opgelucht deponeerde zij de stukken voor me. Ik keek er blijkbaar verbijsterd naar, want ze schoot in een lach. Ik vond dat

aangenaam, opeens vond ik dat prettig. Had ik haar ooit horen lachen? Had zij wel eens gelachen in mijn bijzijn?

Plichtsgetrouw las ik de eerste brief. Een notaris uit Tel Aviv vroeg ons of er nog een creditsaldo openstond ten laste van de heer Benjamin Herz, overleden te Ramat Gan in het voorjaar 1959. Benjamin Herz? Ik vroeg:

„Waarom legt u mij die brief voor, mevrouw Sara? Dit routinegevalletje kan door de afdeling behandeld worden.”

„Het is een persoonlijke relatie van u, zegt men. Het krediet ook.”

Ik fronste de wenkbrauwen en dacht na. Benjamin Herz? En opeens dook hij op uit mijn microarchief...

...hij stapte bij mij binnen in 1945, baardig en mager. Hij verontschuldigde zich voor de schande geld te moeten lenen, terwijl zijn grootvader en vader en ook hijzelf nooit krediet nodig hadden. Maar vijf jaren kostgeld voor hem en zijn gezin aan de onderduikgastheren hadden hem tot de bedelstaf gebracht. Ik onderbrak snel zijn woorden:

„Hoeveel meneer Herz? Zo'n oude klant!”

„Praat niet zo, meneer Levano. Het was voor ons een kowed ons geld bij zo'n groot jiddisj bankhuis te mogen brengen.”

Ik gaf hem blanco zonder limiet. Hij gebruikte het nauwelijks. Langzaam groeide zijn creditsaldo. Benjamin Herz bezat weer iets. Op joods Nieuwjaar kwam hij mij altijd gelukwensen. In stemmig donkere kleding, de zwarte Edenhoed op de grijze haren. Dan verontschuldigde hij zich geen hoge hoed te dragen. Die tijd was voorbij. Een hoge hoed en zes miljoen doden? Kon

men ooit nog feestelijk gekleed zijn? Nee, dat kon niet. Deze sjiwwe zou duren tot zijn dood. Ik heb hem eens gevraagd, of hij vroom was. Of hij op sabbat nog naar de sjoel ging? Hij keek mij onderzoekend aan en vroeg: „Waar? Met wie?”

Ik knikte begrijpend. Waar de synagoge had gestaan was de kuil, die er nu nog is. En met wie? Met deze neurotici, waarvan het merendeel zich verweet nog te leven, omdat hun moeder was vergast, hun vader dood geknuppeld of kinderen door nekschoten vermoord. Zij konden slechts naast elkander zitten in hun sjoel, zonder enig contact. Een paar honderd gedachtenwerelden, als kiezelstenen op een hoop, tegen elkaar, zich nimmer verbindend. De stilte der levenden...

Sara van Colmar kuchtte. Ik schrok, de brief trilde even in mijn hand.

„Ik herinnerde mij even deze dode, mevrouw.”

Ik dicteerde mijn antwoord aan de notaris.

Nadat alle brieven waren behandeld, treuzelde Sara. Ik keek haar onderzoekend aan en zij leek mij wat nerveus. Iets ongewoons, dat niet bij haar paste. Ik tikte ongeduldig met een potlood op mijn schrijftafel.

„Hebt u nog iets te vragen, mevrouw?”

Zij vermande zich. Er was blijkbaar iets in mijn stem dat bij haar een zekere weerstand opriep.

„U hebt nog niet beslist, meneer Levano, of u vanavond onze gast wilt zijn, van mijn broer en mij?”

Ik herinnerde het mij opperbest, maar de moeilijkheden met Joab Da Fonseca, het weglopen van Inge en mijn dwaaltocht van gisteren waren niet zo geschikt om aan een orthodox vrijdagavondmaal te denken. Maar

Sara bleek hardnekkig. Waarom? Wilde zij die afvallige eens tonen wat joods was? Wilde zij mij weer terugvoeren naar het geloof der vaderen? Of moest aan de 'misjpoge' eens getoond worden, hoe goed die flinke Sara wel kon opschieten met haar patroon? Hij kwam zelfs bij haar thuis.

„Ik wil uw gast niet zijn. Ik wil nog steeds graag kennis maken met uw broer en als zijn orthodoxie hem verbiedt bij mij te eten, dan blijft er niets anders over dan hem een glas kosjere wijn te schenken.”

Mijn stem klonk blijkbaar verbitterd. Sara leek verslagen. Zij tuurde naar de grond, haar kinnetje trilde, het stenogrambloc hield zij tegen haar buik. Ik zag weer duidelijk de verminging van haar hand en het blauwe martelnummer op haar arm. Vreemd, om die pijnigingen had zij misschien nooit gehuild, maar nu deed zij het wel om mijn wat harde antwoord.

„Wij meenden het goed met u,” stamelde zij.

„Ben ik in een stadium gekomen, dat men het goed met mij moet gaan menen?”

„Ja, meneer Levano, ja.” Haar stem klonk nu opgewonden, bijna opgetogen, „ja, u sluit zich af. U komt nergens. Nooit hoor ik dat u naar de schouwburg bent geweest of naar een bioscoop en een rekening van uw boekhandelaar heb ik nog niet gezien sinds ik hier ben en men heeft mij verteld, dat u in jaren niet naar het buitenland bent geweest.”

Ik stond op. Begon door mijn kantoor te drementelen. Ik drementel veel tegenwoordig. Haar woorden waren een requisitoir. Was ik zo ver weg? Was ik een levend lijk? Ik ging voor het venster staan. Tuurde over de Blaak. Ik tuur te veel over die Blaak. Mijn wereld was werkelijk

benauwend klein. Waar ging ik ooit heen? Van huis naar kantoor. Van kantoor naar huis. Toen met Thea was het niet veel anders. Van kantoor naar Thea, soms samen ergens eten. Van Thea naar huis, van huis naar kantoor.

Bioscoop? Herinner ik mij namen van hedendaagse acteurs? Nee, enkele namen, maar die kende ik voor de oorlog ook al. Gary Cooper, Marlene Dietrich, Jean Gabin, misschien nog een paar, maar ik had geen lust mij in te spannen.

En toneel? Voor de oorlog iedere week een- of tweemaal naar de schouwburg. En nu? In jaren niet meer. Alleen een paar concerten in het Kurhaus van Scheveningen, na afloop naar huis, een worm die snel in de donkere aarde kruipt.

Buitenlandse reizen? Lugano, Nice, Rome, Wenen, Parijs, voor de oorlog, voor de oorlog. Ik herinnerde mij slechts een paar lange zakenreizen naar Londen en Stockholm, New York en Rio de Janeiro. Thea was meegegaan, door haar werd het nog wat vakantie. Zij genoot, die levenslustige vrouw verorberde het leven en ik, kniesoor, reisde weemoedig glimlachend mee en dacht maar aan voor de oorlog, voor de oorlog, aan Lugano, aan Nice, aan Wenen. Hoe het daar was geweest met Channah.

En boeken... dat van die boeken was niet waar. Ik las veel, te veel. Avonden lang, soms nachten lang als ik niet slapen kon door tobberij en melancholie. Haar verwijt over die boeken wond mij uitzonderlijk op. Al haar striemende woorden wilde ik wreken, kleinzielig wreken en een motief wilde ik putten uit haar verwijt over die boeken.

Driftig keerde ik mij om, maar Sara van Colmar had

mijn kantoor verlaten. Ik nam plaats, opeens gekalmeerd. Dat gaat zo, als een woede kleingeestig is.

Vrijdagavond. Zes uur. Ik betrad mijn huis, mijn museum. Het was er niet warm. Ik draaide in de hall aan het technische snuffe van de centrale verwarming. Het ding deed iets met de oliepompe, die vervaarlijk begon te zwoegen.

Mijn werkkamer. Opgeruimd als de kamer van een gestorvene. Mijn zitkamer. Opgeruimd als een toonkamer van een meubelfirma. Mijn eetkamer. Opgeruimd als een duur restaurant voor het dineruur. Het trappenhuis. Opgeruimd als de hall van een vorstelijk paleis.

De logeerkamers ben ik niet doorgeslenterd. Zij zijn ook opgeruimd. Als de luxesuites van een magnatenhotel aan de Riviera. Opgeruimd, onpersoonlijk, geen bloemen, geen slingerende sjaal, geen neergekwakt vrouwenhoedje, geen manteltje over een stoel, geen verlaten schoentjes verwisseld voor warme pantoffeltjes. Geen poederdoosje of lippenstift ergens zo maar lekker laten staan. In mijn huis was niets dan mijn eigen instructies, Inges drillsysteem en boenwas.

Ik belde en nam plaats in mijn stoel bij de haard. Carolien verscheen. „Steek de haard aan.”

Zij verliet zwijgend de kamer. Stuurde Jopie, want het was haar werk. Jopie knielde, stak de haard aan. De vuurmakers en het hout vlamden direct op, verlichtend het blonde, slanke kind, hetzelfde kind dat eens het liefje van de hoofdman had willen worden. Zij was nog volksmooier geworden, bekoorlijker en zinnenprikkelender dan toen, maar zij zou over tien jaar dik worden, grof. Zij zou zich ook verwaarlozen, misschien ver-

slonzen. Kon ook bijna niet anders. Met een huishoudgeld op het kantje af en vier of vijf kinderen binnen vier of vijf jaren. Maar nu, hier in mijn kamer, was zij vrouw, gezondheid, leven, eenvoudig warm vlees. Ik strekte mijn hand uit, zij wachtte geknield, onbeweeglijk in volle aandacht voor het vuur en voor de hand die haar moest strelen en binnen enkele seconden verheffen tot liefde. Met nertz, dure charmeuse, modeljaponnen en juwelen.

De hand aarzelde. De hand speelde komedie en deed of zij zich warmde aan het knetterende vuur. Voorbij. Gideon Levano bleef broodheer. Voorbij.

„Bedankt. Hij doet het wel. Het was hier koud.”

Het meisje rees op. Sloeg denkbeeldig stof van haar rokje. Het wapperde. De knieën werden zichtbaar, de welgevormde benen lokten. Gideon Levano strekte ook zijn tweede hand uit naar het vuur. Speelde verkleumde oude heer. Het meisje draaide zich om, wandelde hoogmoedig naar de deur, het blonde Bardot-kapsel glansde.

Haar lot was beslist. Zij zou de vrouw worden van de automonteur, die al een jaar met haar vrijde.

Ik sliep in bij mijn haardvuur. Carolien wekte mij, het diner was gereed. Zij keek mij vrij en frank, maar toch wat bezorgd aan. Bij haar waren nooit gedachten om de concubine van haar broodheer te worden. Zij was stevig verloofd en haar bruidegom werkte zich omhoog tot expeditiechef bij een grote firma. Zij zou zijn huishouding gaan doen, dat had zij geleerd van juffrouw Inge in het huis van een schatrijke Jood. Wanneer zij grootmoeder zal zijn, zullen haar kleindochters dat steeds moeten horen en die kleindochters zullen geeuwen.

Ik wachtte, gezeten aan mijn tafel. Joab Da Fonseca

scharrelde naar binnen, angstig als een slaaf, Reina volgde hem op de voet, waakzaam en nerveus.

„Goed sabbat, Joab.”

„Goed sabbat, Gideon.”

Joab greep het gallebrood. Rukte het in stukken en propte zijn mond vol, Reina ontnam hem de rest, zei streng:

„Kalm Joab. Wij zijn ergens te gast. Heus je krijgt genoeg. Het is vrede, Joab.”

Carolien serveerde de soep. Joab legde zijn armen rond zijn bord, hij beschermde het tegen roof. Hij keek loerend rond. Toen nam hij gulzig een lepel vol, maar spuwde het terug, de soep was kokend. Hij gromde kwaadaardig, de armen nog nauwer om het bord. Reina hilde. Ik had diep medelijden met haar, maar zij hilde toch te veel.

„Het is geloof ik beter, dat wij op onze kamer eten, Gideon. Ik vind het zo vreselijk en het is ook beter, dat wij terug gaan naar Amsterdam.”

„Het betekent niets, Reina. Ik dacht dat je het prettig zou vinden vrijdagavond gezamenlijk te eten en samen een kleine illusie te koesteren, dat wij nog Joden zijn.”

„Waarom Gideon? Het Opperwezen heeft Joab en mij ontjoodst.” Zij bleef hoffelijk en zonderde mij uit.

Ik lepelde mijn soep en dacht na over haar woorden. Toen antwoordde ik:

„Hoeveel Joden zou het Opperwezen ontjoodst hebben gedurende onze geschiedenis, Reina, en waarom?”

Zij haalde de schouders op en antwoordde bitter:

„Dat is de prijs om een uitverkoren volk te zijn.”

Joab slurpte zeer luidruchtig en gromde tevreden. De soep liep langs zijn kin, bevuilde het servet dat Reina

rond zijn hals had geknoopt. Zij keek mij hulpeloos aan. Ik knikte haar bemoedigend toe. Zij glimlachte mat.

„Wanneer zal ons huisje klaar zijn, Gideon? En hebben je mensen al iets teruggevonden van ons vermogentje?” vroeg ze.

Er was niets teruggevonden. De smeerlappen, die zij vertrouwd hadden, bezaten bijna niets. Hadden in de oorlogsjaren met het hun toevertrouwde geld zwart gehandeld en alles verbrast, in de vaste overtuiging, dat Joab en Reina nooit zouden terugkeren. En bovendien, na veertien jaren nog procederen over malversaties, waarin de wet nooit had voorzien? Recht is recht, maar het is beter, soms grof onrecht te aanvaarden. Ik loog een dure leugen, ik ben vermogend genoeg daarvoor.

„Wij hebben al een aardig kapitaaltje teruggevonden, Reina.”

Het deed haar goed. Zij legde haar hand op die van Joab en zei:

„Wij zullen het weer goed krijgen, Joab. Een eigen huis en wat geld voor de oude dag.”

„Ik wil vreten,” riep Joab ongeduldig, „vreten, veel vreten. Vannacht sluipen wij naar de keuken. Wij steken de koks overhoop en roven alles, roven, roven, roven.”

Ik beduidde Reina te zwijgen. Ik had gemerkt dat Joab dan ook zweeg. Jopie verwisselde de borden. Ik schonk een glas rode wijn in. Carolien serveerde jonge haantjes. De schotel stond nog niet op tafel of Joab gristte er een weg en trok het ruw uit elkaar. De meisjes keken geschrokken toe. Ik gaf een stille wenk en zij verlieten snel de kamer.

Hij at als een beest. In een ommezien had hij het haantje verslonden, strekte zijn benen onderuit, stak

zijn handen in zijn zakken. Zijn hoofd zakte op zijn borst en hij sliep in. Hij snurkte niet. Zwijgend beëindigden Reina en ik de maaltijd. Wij gebruikten geen dessert.

„Zal ik je helpen hem naar boven te brengen?” vroeg ik.

Zij knikte dankbaar en zij maakte Joab wakker. Gevillig stond hij op. Hield zich vast aan haar schoudertje en dribbelde gedwee mee als een kind, dat bang is in een vol warenhuis. De meisjes kwamen om de tafel af te ruimen, zij waren bleek en kennelijk nerveus. Ik ging naar mijn zitkamer en nam plaats bij de haard. Alles gebeurde zwijgend. Grand guignol.

Reina kwam na een half uurtje bij me zitten, klein, verschrompeld, verminkt, intens treurig en beschaamd.

„Het kan zo niet langer, Gideon. Wij bederven je leven.”

„Dat is niet meer mogelijk, Reina.”

Ik moest zo antwoorden, al was het niet opwekkend. Zij deed alsof zij het niet hoorde.

„Zou er een dokter bestaan, die hem genezen kon, Gideon?”

„Mijn vriend, Alphonse de Villeneuve, gelooft dat wanneer jullie naar Israël gaan, daar misschien genezing mogelijk is. Dat hij daar Maidanek zou vergeten.”

„Israël laat geen gekken toe,” zei ze beslist. „Wij krijgen nooit een immigratievergunning.”

„Ik weet het niet. Misschien is er een instantie, die gevoelig is voor dit bijzondere geval en het is mogelijk, dat een schenking aan een of andere charitatieve instelling dáár de geest wat milder maakt,” zei ik.

Geld. Altijd denk ik aan geld. Dat er misschien een college van regenten alleen uit menselijkheidsoverwe-

gingen Joab zou toelaten, leek mij twijfelachtig. Ik ben zeer sceptisch geworden sinds ik als jongeling de geldwereld binnentrad. Reina dronk nog koffie in de zitkamer, maar zij werd steeds nerveuzer. Boven was Joab. Haar ongelukkige, geesteszieke Joab, die haar man was, haar zoon, haar wereld, haar alles.

„Blijf niet hier voor mij, Reina.”

„Vind je het niet erg, als ik naar boven ga? Heus niet Gideon?”

„Ik begrijp het volkomen, Reina, en ik zal mijn best gaan doen voor jullie alyah.”

Zij rees op uit haar stoel en kwam naast mij staan. Legde haar hand op mijn schouder.

„Het spijt me zo van toen, Gideon, van die brief.”

„Georg Hermann schreef in ‘Jettchen Gebert’: Und alles kam wie es kommen musste, alles wie es kommen musste,” antwoordde ik.

„Jettchen Gebert, Jettchen Gebert, de roman van mijn jeugd. Wat zoet en kinderlijk is die tegenover de roman van mijn levensavond.”

Er heerste meer dan een minuut stilte. Toen vervolgde zij:

„Gideon, ik zal nooit kunnen terugbetalen.”

„Reina, laten wij aannemen, dat eeuwen geleden een Lopez Suasso een Levano heeft geholpen. Nu betaalt een Levano de schuld van zijn voorvader.”

„Zo dichterlijk en zo hoffelijk,” zei ze zacht. „Zo achttiende-eeuws. Onze tijd en onze stijl, Gideon. God, wat zijn Joab en ik verlopen.”

Zij hinkte weg, de vuisten gedrukt tegen de slapen van het gebogen hoofdje.

Ik zat alleen bij mijn vuur. In mijn zitkamer op vrijdagavond, waar geen sabbat heerste, waar alleen maar de woorden 'Goed sabbat' waren gewisseld. In dit huis, woorden zonder inhoud. En ik dacht aan de sabbat bij grootmoeder Judith...

...ik zag grootvader Gideon de zware eikehouten trap met de gebeeldhouwde leuning afdalen, gekleed in rok-kostuum en een hoge hoed op. Grootmoeder Judith stapte uit de huiskamer in de hall en zij hielp grootvader in zijn zwarte jas, de enige avond in de week dat zij dat deed. Hij kustte haar op het voorhoofd, één vaderlijke kus. De enige avond in de week, dat grootmoeder onderdanig was en grootvader de heer des huizes, het hoofd van het gezin. Daarna opende zij de deur en grootvader trad naar buiten, keek op naar de hemel of het goed weer zou blijven. Dan stapte hij weg naar de sjoel. De straatdeur bleef achter hem een kiertje geopend, zodat hij bij zijn terugkomst niet behoefde te bellen of zijn sleutel te gebruiken. Zo vroom waren mijn grootouders.

En terwijl hij naar de sjoel wandelde, ontstak oma de twee kaarsen in de zilveren kandelabers. Zij zegende het licht en de sabbat, zegde hardop haar gebed met haar melodieuze alt. Dan kwam hij weer, waste zijn handen en wij namen plaats aan tafel. Grootvader schonk de kidushbeker vol met wijn. Hij zegde de zegenspreuk over de wijn. Wij zegden het hem na en dronken. Grootvader nam het brood en doopte stukjes in zout. Zegde de zegenspreuk en reikte het ons. Wij zegden het hem na en aten. Dan genoten wij van het overvloedige maal. Tot slot loofden wij God met een dankgebed en wij zaten de avond bijeen, dronken thee en aten bijzon-

dere lekkernijen en grootvader las het joodse weekbladje, de hele avond. Grootmoeder las een stuk uit 'Das Glückel von Hameln', iedere vrijdagavond en als zij uitgelezen had, begon zij opnieuw...

Ik staarde in het vuur van mijn haard. Voorbij, voor mij voorbij sinds mijn negentiende jaar, toen ik mij los maakte van deze intieme eeuwenoude sfeer. Toen ik begon te lezen en het gif van de vrijdenkers inzoog, kritisch de Thora en andere godsdiensten ging ontleden. Toen ik begon mijn schouders op te halen en buitenshuis 'treife' at en vrijde met christenmeisjes. Toen ik tram reed op sabbat, rookte. Toen ik de sjoel niet meer bezocht en de verwijten van mijn grootouders afdeed met een schouderophalen. Ik schopte op negentienjarige leeftijd een traditie weg en had er niets voor teruggekregen. Voorbij.

Ik dacht aan Sara van Colmar, aan haar uitnodiging om bij de mensen waar zij in pension was, sabbat te komen vieren. Aan mijn weigering, aan mijn halsstarrigheid, aan mijn liberalisme, dat zelfs geen liberalisme was, doch slechts nog het betalen van mijn aanslag voor de kerkelijke belasting. Een hoge aanslag, want ik ben de schatrijke Jood Gideon Levano, die veronderstelt aflat te kopen en de mogelijkheid om op de joodse begraafplaats te worden ter aarde besteld.

De klok sloeg tien uur. Ik stond op om te gaan slapen. Gideon Levano, de eenzame, de afvallige, de chemische fabriek, de handtekeningenautomaat. Eli, Eli, Lama Sabachthani.

De woorden van Sara van Colmar hadden mij dieper

getroffen dan ik vermoedde en mijn ijdelheid wilde toegeven. Ik kocht een plaats voor een toneelvoorstelling. Na jaren betrad ik weer die gezellige schouwburg aan het Korte Voorhout. Om de slangenkuil te zien, die Dylan Thomas hoorbaar en zichtbaar maakte in de kroniek 'Onder het melkwoud'. Hoe lang was ik hier niet geweest? Meer dan twintig jaar geleden, want Channah en ik gingen hoogst zelden naar Den Haag om toneel te zien. Onze oude schouwburg in Rotterdam was ons lief. Ik volgde het stuk met meer dan gewone aandacht. Toen het pauze was, realiseerde ik mij dat heel mijn huidige leven bewusteloos was, een vreemde aangename gewaarwording.

In de hall bij de trap dronk ik een kopje koffie. Men keek naar mij van vele zijden. Nieuwsgierig met fluisteringen achter de hand, blijkbaar kennen vele mensen mij en ik hen niet.

Een man drong zich door de volte. Achter hem volgde een meisje van omstreeks zestien jaren, hij kwam naar mij toe met uitgestoken hand.

„Dag Gideon, kerel hoe gaat het?”

Ik herkende David Katz en ik vond dat prettig.

„Tjonge, David, dat is een verrassing na zoveel jaren.”

„En dit is mijn dochter Ada. Druk mijn gawwer de hand, kind,” zei hij.

Zij bloosde en reikte mij de hand. Het was een knap meisje, een sierlijke brunette met donkere vrolijke ogen. Wij causeerden wat over het toneelstuk tot het einde van de pauze. Na afloop van de voorstelling wachtte hij mij op bij een van de uitgangen.

„Gelukkig, de goeie,” zei hij. „Gideon, onder het tweede gedeelte moest ik steeds aan je denken. Wij

hebben ook zoveel beleefd. Wil je met mij meegaan en een glas drinken?"

Ik aarzelde even. Ik aarzel altijd voor uitnodigingen sinds de oorlog. Ik geloof, dat ik ook wat mensenschuwen geworden.

„Ik breng je thuis,” drong hij aan. Er was een onder-ton van gespannen verwachting in zijn stem.

„Graag David. Ik zal mijn chauffeur naar huis sturen.”

Zij wandelden mee naar Kees, die wachtte op het Lange Voorhout. Ik houd niet van voorrijden. Opge-wekt liep David vooruit naar zijn auto, het meisje trippelde naast me op haar naaldhakjes, keek zo nu en dan naar mij op, dan glimlachte ze wat verlegen.

Snel reed David ons naar zijn flat in Scheveningen en nadat Ada hem goedenacht had gekust en mij een ferme hand had gegeven, zat ik in een moderne ongemakkelijke fauteuil bij een smeedijzeren tafeltje, ingelegd met tegels. David Katz reed bedrijvig een barwagentje voor en ik kon kiezen uit zijn rijdend drankwinkeltje. Ik koos whiskysoda. Daarna nam hij ook plaats in een soort kom op pootjes.

„Dat is lang geleden, Gideon, heel lang geleden.”

„Zeventien jaar, David.”

„En hoe... hoe is het voor jou afgelopen?"

„Alles verloren, David, behalve mijn geld. Dat is weer meer geworden.”

Hij nam een slok whisky. Hij dronk uit beleefdheid dezelfde drank mee. Terwijl hij zijn glas neerzette, zei hij:

„Ik ook.”

„Maar deze dochter?"

„Is het kind uit mijn onderduik.”

„Mijn vrouw is op reis naar familie in Engeland. Een bruiloft. Volgende week is zij met Gods hulp weer terug.”

Ik zweeg. Dronk langzaam. Een opwelling om te be-
kennen overviel hem blijkbaar, want hij sprak gejaagd:

„Dat gaat zo, Gideon. Men is ondergedoken en men is nog jong en gezond. En in zo'n huis woont een aantrekkelijke dochter. Dan begint het oude spel van man en vrouw, die elkander langzamerhand mogen en alles is om je heen weg. Je kan en je wil niet meer denken. In je onderbewustzijn leeft alleen nog wat hoop, dat na de oorlog je elkander zult terugvinden, maar je bent een mens van een uur. Ieder ogenblik kunnen de moffen de deur intrappen om je te halen. Daarom wil je nog voelen dat je leeft, je vastklampen aan de minuten. Wij waren niet beter dan in de tijden van de pestepidemieën, Gideon, toen ze paarden op de straten.”

Hij sprong op. Wiste zich het voorhoofd af, drentelde door de kamer en dronk gulzig.

„En dan op een nacht, als je de V 1 hoort gieren over de stad, kleeft je je haastig aan. Als hij valt en de straat in brand steekt, wil je kunnen vluchten. En zij is ook op de gang in het donker. Je voelt haar dicht bij je. Je strekt je hand uit en zij grijpt die. Zij zoent je, zij is al lange tijd verliefd. Wij fluisteren, wij zeggen lieve woorden, terwijl je de volgende V 1 verwacht, die niet komt... die niet komt en je sluipt bij haar binnen... zo gaat dat, Gideon.”

Ik antwoordde niet. Ik dacht aan de eerste nacht met Thea. Toen de Engelse luchtvloot over de stad zoemde in golven en golven om te vergelden voor Londen en Coventry. Ook Thea en ik hadden toen het gevoel als die

uitgelaten doodsbanke mensen uit de middeleeuwen, die zwelgen wilden, voordat de pest hen zou vernietigen.

„Vind je het erg, Gideon?”

„Nee David.” Ik kon mijzelf niet verder brengen dan dit antwoord. Was het schaamte? Lafheid? Wroeging?

Toen glimlachte ik zachtjes. Ik heb geboet. Channah en de kinderen zijn uit mijn leven, Thea is uit mijn leven, de schaal is weer in evenwicht.

David Katz vertelde verder met het derde glas whisky in zijn hand.

Het ergste was, toen haar zwangerschap zichtbaar werd. Toen de verbolgen vader zijn jas aantrok om de S.D. te roepen. Ik heb aangeboden vrijwillig te gaan, de marteldood tegemoet. Mijn schoonmoeder heeft mij gered. Een beetje theatraal Gideon, maar een mens wordt bijna altijd theatraal gered. Ze zei tegen mijn schoonvader: Hoe zou je het vinden Jan, als je dochter later tegen je kleinzoon zou moeten vertellen, dat jij zijn vader hebt aangebracht bij de S.D. Dat je een verrader was? Hij vloekte, smiet iets kapot en bleef thuis. 's Avonds kwam hij in mijn schuilplaats, gekalmeerd en vroeg: Wat ben je van plan, Katz? Als ik weduwnaar word, trouw ik met uw dochter. Hij gromde goedkeurend. Maar als je geen weduwnaar wordt? Dan wordt het kind ook mijn kind. Hij gromde nog eens goedkeurend. Sinds die avond werden zijn veiligheidsmaatregelen nog strenger, nog perfecter.”

Ik keek opeens David Katz pal in de ogen. Hij lachte uitbundig, te uitbundig. Drie glazen whisky zijn iets.

„Zo is het, Gideon. Ik was opeens kostbaar geworden. De toekomstige schoonzoon, de vader van zijn kleinkind. Het kind is Ada. Ik kan het heel goed vinden met

mijn schoonouders. Wij praten nooit meer over toen en ik ben opnieuw gelukkig met een vrouw en een dochter."

„Duizend en een nacht, David," zei ik stroef.

„Wat bedoel je, Gideon?"

„Hoeveel duizend en een nachten zullen gevuld kunnen worden met de verhalen van joodse onderduikers?"

„Misschien maar honderd en een nacht," zei hij ernstig.

„Onze rijen zijn daarna sterk gedund."

Wij zwegen lange tijd. Ik keek op mijn horloge. Het was één uur in de nacht.

„Ik zal je thuis brengen," zei hij.

Toen wij reden, vroeg hij op onrustige, wat schorre toon:

„Het is goed afgelopen toen met jou. Anders had ik je nu niet getroffen in de schouwburg," voegde hij er wat opgelucht aan toe.

„Ja," antwoordde ik somber.

„Is hij dood?"

„Nee. De eerste dag heeft de B.S. hem gegrepen. Tien jaar."

„Levenslang was beter geweest."

„Nu, na zestien jaar, ben ik blij geen mens te hebben gedood," zei ik en staarde voor mij uit.

„Dat was geen mens." David stoote het uit.

„Toch! Een mens naar de vorm. Doden, moorden is de allergrootste uitspatting, David."

Wij waren bij mijn huis. Hij keek verbaasd naar de weelde van mijn woning, van mijn tuin en het chauffeurshuis bij de inrijpoort.

„Potdome, dat is wat," zei hij.

„Geen oorlogswinst, David. Van oudsher waren de Levano's vermogend."

„Ik heb ook niet te klagen, Gideon, een prachtige groothandel in elektronische artikelen en een vrouw en een lieve dochter. Ik sta in een goed blaadje bij Onze Lieve Heer.”

Ik stapte uit en zei plichtmatig:

„Het was heel prettig je ontmoet te hebben, David. Wanneer je vrouw terug is, komen jullie mij dan eens bezoeken. Ik wil graag met haar kennis maken.”

„Doen we, doen we beslist. Ik bel je direct op.”

Hij was opgetogen. Ik wuifde met de hand, sloot het portier van zijn auto, hij gaf vol gas en schoot weg in de duisternis.

En in die duisternis bleef ik in mijn tuin staan. Zo duister was ook de avond geweest, toen ik vluchten moest uit mijn derde onderduikadres in een klein dorp in Noordholland, waar ook Katz verborgen zat. Mijn gastheer had korte metten met ons gemaakt...

...„Weg jullie. De politie is in aantocht.”

„De burgemeester is toch goed?” zei ik verbaasd.

„Was goed,” snauwde hij.

„Waar moeten wij heen,” riep Katz.

„Ken niet verdommen. D'r uit, ik heb een gezin.”

„Zeg dan tenminste waar iemand woont, die ons verder helpt.”

„Ik ken niemand.” Hij loog. Opeens durfde hij niet meer, luisterde voortdurend angstig aan het raam of hij iets hoorde op de weg.

Wij pakten ons vluchtkoffertje. Hij ging ons voor door de donkere keuken. Wij stonden buiten in de kille duistere avond. Vóór ons moesten de weiden liggen.

„Hier is jullie geld terug,” fluisterde hij. „Ik wil geen geld voor niks. Je moet me begrijpen. Ik ben kostwinner. Ik kan ze niet laten verrekken. Als ik jonger was en alleen...” Hij onderbrak zijn fluistering. Wij hoorden gerucht op de weg.

Zwijgend gaven wij hem een hand. Toen gingen wij het veld in. Wij liepen enige uren, stapten soms tot onze knieën in een sloot. Liepen dan langs de waterkant, tot wij een dam vonden. Moe en koud gingen wij zitten tegen een hek, rug aan rug om warm te blijven. Tot de ochtendschemering aanbrak en wij konden zien waar wij beland waren. Het was vlak bij de weg.

Toen gebeurde het. In de verte kwamen twee mannen in uniform aangefietst. Wij zagen de lefpetten, de zwarte uniformen, de laarzen, de wolfsangels. N.S.B.ers. Zij zagen ons, en spurttten naar ons toe.

„Het is afgelopen,” zei Katz en stapte op de weg, zette zijn koffertje neer, alsof hij op de bus ging staan wachten.

„Niets is afgelopen,” antwoordde ik „en als dit het einde moet zijn, dan als een man en niet als een hond.”

„Goed dan.” Katz was niet laf.

Ik zette nu ook mijn koffertje naast me neer. Toen waren ze bij ons en stapten af. Hijgden.

„Zo vuile rotjoden. Nou hebben we jullie!” riep de grootste.

„En waar hebben jullie gezeten, stinkerds, zeg op, die vent halen we ook,” snauwde de andere.

Toen kwam het moment, waarop ik voor het eerst van mijn leven de allergrootste waardering voor grootmoeder Judith voelde. Zij had mij leren vechten. Op een middag was ik als jongetje huilende thuis gekomen met een bloedneus en een blauw oog.

„Hoe kom je zo toegetakeld,” vroeg zij.

Ik snikte iets over een jongen in een van de zijstraten.

„Kom mee,” zei ze. Ik dribbelde mee, aan haar hand, geloof ik.

In de zijstraat stond hij er nog, opschepperig te midden van zijn paladijnen. Oma Judith gaf me een duw.

„Pak hem aan,” zei ze. „Ik wacht hier.”

Mozes bleef ook op de achtergrond bij de eerste slag om Kanaän. Opeens, dol van woede en overmoedig door de dreigende aanwezigheid van Oma, rende ik op mijn vijand af. Hij was verbluft en oma op de achtergrond ondermijnde beslist zijn moreel, want ik won, hoewel niet spectaculair. Misschien vluchtten we allebei, hij naar zijn moeder en ik naar mijn grootmoeder. Ik had er nog een blauw oog bij, maar ik voelde mij een man. Toen zei oma:

„Ik wil dat je leert boksen, Gideon, en schermen en alles. Een joodse jongen moet weer leren vechten. Vertel niets aan je grootvader. Ik betaal het. Je grootvader is te zacht en een man van boeken.”

Ik heb het allemaal geleerd.

Ik keek de N.S.B.er aan. Tuurde over zijn schouder en zag oma Judith op de hoek van de straat. Ik glimlachte.

„Lachen? Moet jij lachen, smous? Wij zalle je laten lachen.”

Toen pakte hij mij beet. Mijn kinderjaren herleefden, oma Judith, gezegend zij uw gedachtenis. Ik sloeg hem met harde vuist onder zijn kin. Ik zag dat hij duizelde. Toen trok ik hem over zijn fiets. De tweede wierp zijn fiets op de grond en sprong toe, maar kleine, stevig gebouwde David Katz kwam direct te hulp. Wij vochten als

wilden, wij vochten voor ons leven. De grootste werd bijna vertrapt, wij gooiden de fietsen op hem, zodat hij niet overeind kon komen, met zijn tweeën grepen wij die andere en terwijl David zijn armen achter zijn rug trok, sloeg ik met harde geofende slagen. Hij viel als een blok, bewusteloos.

„Weg nu, weg jij, vlucht. Pak een fiets.”

„En jij? Ik verdom het alleen,” hijgde Katz.

„Weg. Als je leven je lief is. Gescheiden hebben wij nog een kans. Ik zie wel,” riep ik. Hoewel ik geen hoop had op een goede afloop.

David Katz greep een fiets. Sprong er op en spurtte weg met zijn koffertje. Ieder voor zich en God voor ons allen.

De grootste kwam wat bij, krabbelde overeind en kwam op mij af en toen werd de mens beest. Dat als een gorilla op mij afkomen deed het. Wij grepen elkander meedogenloos, rollend door de modder, sloegen elkan- der met vuisten in het gezicht, grepen naar de kelen. Ik was sterker en beter geofend, kwam boven, zat schrij- lings op zijn buik. Bloed stroomde uit mijn neus. Ik zag zijn ploertengezicht, zijn hatende ogen en in mij was alleen nog maar moordlust.

Ik geep een steen, dat smoel zou ik tot pap slaan, al wat mij was aangedaan, alle vernederingen, berovingen, hoon, alles zou ik tot bloederige pap slaan. Ik sloeg.

„God Allemachtig. Help, help,” gilde hij.

Ik sloeg weer. Mijn tanden op elkaar, diep adem- halend.

„God Allemachtig. Help, help.” Hij zag de slachter in mijn ogen.

Hij begon te huilen, te bloeden uit neus en mond, lag

roerloos. Dat was zijn redding. Als hij was blijven vechten, had ik hem doodgeslagen met een steen, zoals in bijbelse tijden. Maar weerloos slachten kon ik hem niet. Ik stond op, pakte de andere fiets en reed weg. Toen ik omkeek, lag de een nog op de weg en mijn man zat voorover gebogen, het hoofd in de handen en braakte...

Ik wandelde langzaam door mijn tuin naar huis. Hier liep ik nu, vijfenzestig jaren oud, jaren geleden bijna een doodslager geworden. Ik dacht aan het boek 'De Muur', ook aan de film. Ik zag weer de beelden van het brandende Warschau. De oude Jood in zijn tallith, op en neer drenkelend in de kamer waar de vlammen steeds feller opblaaiden. Deze duldende oude man, die sheimauth zegde voor zich zelf. Ik zag ook weer de felle, taaie, donkere, uitgehongerde jonge Joden en Jodinnen, met stenguns en geweer, springend van verdieping tot verdieping, vechtend zoals zij gedaan hadden tegen de Romeinen, even vergeefs als toen.

Op de stoep van mijn huis keek ik om en hoorde gerucht. Ik zag een politiepatrouille voorbij fietsen. Eigenlijk zag ik alleen petten voorbijkomen. Ik glimlachte er om. Vijandige of bevriende petten bepalen dood of leven. Zij kwamen even terug. Beschenen mij met hun grote zaklantaars.

„Goedenavond mijnheer Levano. Alles oké?”

„Alles wel, mijne heren, even een luchtje scheppen.”

„Nacht meneer Levano.”

„Nacht mijne heren.”

Vriendelijke petten waken weer over de Jood Gideon Levano.

Ik had Alphonse de Villeneuve getelefoneerd, dat ik bij

hem zou komen schaken. De vlucht van Inge diende als voorwendsel, maar het waren de woorden van Sara van Colmar, die mij uit mijn kloosterleven dreven. Ik beken, dat ik naar het tijdstip verlangde, waarop Kees zou voorrijden met het zwarte beest Cadillac. Ik zat ruim een kwartier, gekleed met hoed en jas te wachten, tot grote verbazing van Carolien, die driemaal onnodig de hall door liep om mij te bekijken.

Bij Alphonse werd het een soort blijde inkomste. Een week tevoren hadden wij nog schaak gespeeld, maar hij schudde mij de hand alsof ik van een gevaarlijke expeditie was teruggekeerd. Triomfantelijk wierp hij zijn huiskamerdeur open en duwde mij zachtjes naar binnen. Hier is de verloren zoon, red hem!

Martha de Villeneuve sloeg kinderlijk blij haar handen ineen en riep:

„Wel, wel, wel. Daar is-ie dan eindelijk, de kluizenaar.”

Zij kwam naar mij toe, haar hele wezen glimlachte. Van haar zilverwitte krullende haren tot haar schoentjes toe. Zij pakte mij bij de schouders, hield haar hoofd achterover en bestudeerde met haar lachende grijze ogen mijn gezicht.

„Zo, zo, zo. Dat is me wat. Dat is jaren geleden. Een schandaal om mij zo te verwaarlozen en die dwaze Alphonse maar trouw iedere week naar je toe komen. Had ik nooit gedaan,” riep ze.

„Mannentrouw is een bijzondere trouw, Martha,” antwoordde ik.

„Maar vervelend,” flitste het terug.

Alphonse fronste de wenkbrauwen. Martha kwam op toeren, zou misschien een beetje op hol slaan en dat kon hij niet velen. Hij onderbrak:

„Kom, de koffie is bruin.”

„De serveerster van de cafetaria de Villeneuve is tot uw dienst,” flitste het weer uit haar mond.

Alphonse antwoordde niet, ging zitten met gesloten ogen, zijn hoofd achterover geleund, zijn vingertoppen tegen elkaar.

„Koffiestand,” zei Martha.

Ik moest lachen. Dit soort gezellige kibbelarijen miste ik in mijn eenzame museum. Ik zat tegenover Alphonse bij de haard, het lage schaaktafeltje tussen ons in, naast ons een bijzetje voor onze koffiekoppen en asbak. Martha schoof haar stoel bij, nam plaats met een breiwerk. Zo zit ook de scheidsrechter bij een tenniswedstrijd op zijn ladderstoel. Alphonse en ik keken elkander aan. Vanavond zou het geen schaken worden. Ik schuifelde wat vooruit om de eerste zet te doen.

„Heb je al een nieuwe huishoudster?” vroeg Martha en haar breipennen begonnen te tikken.

„Nee Martha. Ik heb nog geen annonce geplaatst.”

Mijn hand aarzelde even, maar toch verzette ik de openingspion.

„Zal niet meevallen, vandaag de dag. Mooie kleren en uitgaan en acht uur werken en drie weken vakantie met dubbel loon, anders ga ik weg. Geen aardappel kunnen ze koken. De koffie is slobber. Thee is afwaswater. Waar of niet?”

Alphonse probeerde zich te concentreren op zijn antwoordzet. Hij zat voorovergebogen, het hoofd in de handen.

„Alphonse, houd je rug recht. Je groeit helemaal krom. Je jasje hangt tegenwoordig in een tuitje,” zei ze verwijtend.

Alphonse strekte even de rug, maar zakte direct weer terug in zijn denkershouding.

„Gideon, drink je koffie uit. Kouwe koffie is niks en snoep nou eens. Je zult wel niet veel lekkers hebben gehad de laatste tijd. Mannen kopen nooit snoep voor zich zelf.”

„Nou, nou, ik snoep heus wel eens wat.”

„Wat dan?”

„Nou, wel eens likeurbonbons.”

„Voor bij je koffie?”

„Nee natuurlijk. Voor bij de koffie koop ik soms wat cake of gemberbolus.”

„Ah, gemberbolus, dat is lekker. Gideon, vroeger had je een joodse bakker in de Leeuwenstraat. Daar moest ik voor moeder gemberbolus halen en dan kreeg ik een stuk boterkoek toe. Ze hadden een bakblik vol kleine puntige stukjes voor de kinderen en dan kwam die dikke bakkersvrouw vanachter de toonbank geschommel:

„Van wie ben jij een dochter?”

En dan antwoordde ik:

„Van Montcourt” en dan riep ze naar achteren:

„Levie, kom es voor de gein, daar is een shiqsie van Montcourt.”

Dan kwam bakker Levie met zijn handen nog vol deeg plichtsgetrouw kijken.

„Wat een sjatse ponempie niet?” zei de bakkersvrouw dan. En bakker Levie:

„Geef haar een extra stukkie vanwege de kowed dat Montcourt onze bolussen laat halen.”

„Ja, ja, Gideon, wat een gezellige mensen. Wat een intens levende buurt.”

Martha schudde meewarig het hoofd. Haar breipennen tikten sneller.

„Je hebt ons jargon goed onthouden, Martha,” zei ik.

„’n Kunsjt,” riep zij lachend. „Jarenlang heb ik joodse vriendinnetjes gehad, tot de oorlog toe.”

Alphonse leunde achterover, hij had zijn tegenzet gedaan. Nu schoof ik weer naar voren om het slagveld te overzien.

„Jullie willen zeker nog koffie,” zei Martha en legde haar breiwerk op het schaaktafeltje. De pennen verschoven Alphonses toren A 1.

„Wat doe je nou?” riep hij geïrriteerd. „Je verschuift mijn kasteel.”

Zij keek over haar schouder en antwoordde:

„Ook ’n zorg.”

Ik schoot in de lach. Een bevrijdende lach na een lange sombere tijd. Het deed mij goed, ik voelde iets van vroeger in mij terugkomen. Ik zei:

„Alphonse, ik geloof dat je een jiddisje vrouw hebt.”

„Het zou een grote eer zijn een vrouw te hebben uit het volk van onze Moeder Gods,” zei hij wat plechtig.

„En jij moest het een leven lang doen met een Vikingsdochter, een goie,” riep Martha.

Zij had uitbundige pret en morste bijna koffie, toen ze haar man zijn kopje reikte. Alphonse kon niet antwoorden. Deze ervaren rechter kon blijkbaar niet op tegen zijn gevatte vrouw. Zij ging weer zitten, nam haar breiwerk op en stootte opnieuw toren A 1 van zijn plaats.

„Wie wint?” vroeg ze.

„Wie wint, wie wint. Hoe kan dat nou na twee zetten?” antwoordde Alphonse nog steeds geïrriteerd.

„Weet ik veel,” zei Martha en knipoogde tegen mij. Zij had blijkbaar een plaagbui en wilde weer eens leven met herinneringen uit haar jongemeisjestijd, met haar joodse vriendinnetjes. Ik wilde het spel met haar meedoen.

„Martha, herinner jij je nog de Wagenstraat en de zijstraten. De Oppert?”

„En of, Gideon. Maar de Zandstraat vond ik griezelig, daar mochten wij natuurlijk nooit komen, maar stiekem deden wij het toch.”

Zij legde haar breiwerk op haar schoot en keek in de verte. Toen noemde ze een reeks namen van joodse zaken en families uit oud-Rotterdam. Ik herinnerde ze mij alle. Opeens begon ze te huilen.

„De ellendelingen, de ellendelingen. Vera, Saartje, Jettie, Lea, Tamar. Ook bij ons ‘Gone with the wind’. Wat was het gezellig, wat was het levenswarm. Toen ik een jaar of achttien was, werd ik dikwijls uitgenodigd op vrijdagavond, op de feestdagen. Eens heb ik een Seideravond meegemaakt. Ik kreeg ook een Hagadah met een vertaling en van die grappige, ouderwetse, handgekleurde prentjes. En naast mij zat Tamar Bonnetmaker met zo’n heel antiek boek. Van haar bet-betovergrootmoeder. Alle namen stonden er in geschreven met Hebreeuwse schrijffletters, het was uit 1780 geloof ik. Ik verstond natuurlijk niks maar ik kon het verhaal volgen door de vertaling. Ik at van alles mee. Van de mirikwortel, van de rozijnen en de amandelen, van de matzes. Ik dronk mee van de wijn. Er was een pauze. Toen werd er een heerlijke maaltijd opgediend, gevulde gestoofde snoek. Gideon, Gideon, jarenlang had ik mij voorgenomen dat recept te vragen, het mij te laten voor-

doen, tot het te laat was. Tot ze weggevoerd waren. Welke joodse vrouw kan er nog zo snoek stoven?"

Ze snikte nu zachtjes en ik keek op mijn handen. Hoe toch kon een tragedie worden samengevat in eenvoudige woorden en begrippen. Gestoofde snoek, vermoorde vrouwen, een traditie verbroken en verloren, een innige vreugdevolle jeugdvriendschap afgehouden door gehelmde horden. De paarden van de Apocalypsus waren door de kehilla gerend.

„Tja,” zei ze gelaten en wiste haar ogen af.

Wij zwegen geruime tijd. Alphonse en ik leunden in onze stoelen. Martha breiden nerveus verder. Van schaken kwam niets meer. Alphonse was de eerste, die begon te praten.

„Ik geloof, dat het beter is het verleden te vergeten.”

„Waarom? Het is toch het grootste deel van ons leven,” protesteerde ik.

„Dat deel is verbruikt. Bestaat niet meer. Net zo min als de verorberde hapen van een boterham. Heden en toekomst hebben alleen waarde voor ons mensen. Wat heeft het nog voor zin te praten over de eerste wereldoorlog, die achterhaald werd door de tweede? Al de herinneringen aan de eerste zijn overspoeld door de gebeurtenissen van de tweede. Welke namen herinneren wij ons nog uit de eerste? Een paar, Wilhelm, Clemenceau, Lloyd George. Nauwelijks nog de namen van de generaals, de jeugd kent ze niet eens meer. Wie vertelt er nog van de bloedbaden van Passendaele, Le Chemin des Dames, Verdun? En nu verdwijnt de tweede wereldoorlog ook al aan de horizon. Wij zijn dichterbij de derde dan bij de tweede. Ons denken moet erop gericht zijn, die te verhinderen in plaats van te blijven treuren en ons verdriet te koesteren.”

Hij keek mij scherp aan door zijn glasbril, waarvan de glazen lichtvonkjes weerkaatsten. Zijn zeemansogen blikten wat koud en zakelijk. Met langzame krachtige bewegingen draaide hij zijn witte snorren op.

Ik kon het mij voor gezegd houden. Mijn langdurige somberheid en mijn leven in het verleden stond hem al lang niet aan. Ik was hem te negatief. Martha maakte van ons zwijgen gebruik om stilletjes de wijn te serveren.

„Wat kunnen wij, oude mensen, nog doen?” vroeg ik.

„Veel. Om te beginnen, de levensvreugde van de jongere generatie niet bederven met ons gezucht en ons gesteun en dan niet doen, zoals de Chinezen, die hun doodkist in hun huiskamer zetten. Wij, bejaarden, moeten leven tot de laatste seconde. Al ben je diep in de tachtig, durf dan toch nog je oude meubilair weg te doen en nieuw te kopen. Laat twee nieuwe pakken maken. Luister op zijn tijd naar jazz en duw niet altijd Beethoven en Schubert naar voren. Daarmee bevorder je het leven.”

Zijn toon was autoritair en dat irriteerde me.

„Dat is nu allemaal wel lief en aardig Alphonse, maar mensen zoals ik en honderden andere joden, die alles hebben verloren, kunnen die levensvreugde zo maar niet naar zich toe praten. Het is misschien moeilijk en voor sommige christenen niet te begrijpen.”

Het was alsof ik onverwacht op hem geschoten had. Hij sprong op, Martha liet een schaalje kaasblokjes uit haar handen glippen, zijn ogen vonkten en Martha begon zachtjes te huilen. Ze ging naast hem staan. Hij legde zijn arm rond haar schouders en drukte haar tegen zich aan. Op ijzige toon zei hij:

„Verliezen zijn relatief. Al zijn meer dan honderd-

duizend joden uit Nederland weggevoerd, al zijn jouw vrouw en kinderen vermoord, dan tellen voor mijn vrouw en mij toch in de eerste plaats onze eigen verliezen. Wij praten er nooit meer over, omdat wij onze omgeving niet lastig willen vallen met ons verdriet, maar daarom is ons verlies niet minder dan het jouwe.”

Ik was opgestaan. Zo in mijn volle lengte voelde ik mij niet zo erg als beklagde. Ik kon niet anders bedenken als antwoord dan een gemeenplaats:

„Het spijt mij heel erg, als ik jullie gekwetst heb.”

„Dat deed je niet opzettelijk, want je wist niets van ons... Een zoon gefusilleerd, gegrepen als K.P.-er, een zoon slachtoffer van het Engeland Spiel, een dochter doodgemarteld in Ravensbrück, een schoonzoon neergeknald als gijzelaar. Een kleinzoon verdronken in de Rijn, toen hij met berichten overzwom en een kleindochter aangerand tijdens haar avondronde met illegale blaadjes. Is de schaal Levano/de Villeneuve in evenwicht?”

„Hij slaat door naar jouw kant, Alphonse. Ik ben gewogen en te licht bevonden. Het is beter dat ik nu vertrek.”

Ik reikte hem de hand, maar hij weigerde die. Hij liet Martha los, die snel de kamer verliet. Hij deed een stap naar mij toe en klopte mij op de schouder.

„Straks geef ik je een hand, Gideon, als de avond om is. Ga nu zitten, dan zullen wij onze wijn drinken.”

„Waarover zouden wij nog praten? Alles zal een beetje gewrongen en gemaakt klinken tegenover dat andere.”

„Het moest een keer gezegd worden. Dat is nu gebeurd. Het leven gaat verder voor ons allen. De Heer heeft gegeven, de Heer heeft genomen. De Naam des Heren zij geloofd.”

Ik nam weer plaats en keek in het vuur en antwoordde:
„Vreemde dingen beleeft een mens. Het joodse geloof is gericht op leven en een christen moet mij daarop wijzen.” Ik hief mijn glas op om hem toe te drinken en vervolgde:

„Lechajim Alphonse.”

„Dat betekent?”

„Op het leven.”

Wij dronken en knikten elkander toe. Wij waren twee werkelijke vrienden gebleven. Toen kwam Martha weer binnen met een schaal patisserietjes. Alphonse stond op om haar toe te drinken.

„Lechajim.”

„Dat zei de oude heer Bonnetmaker ook altijd. Lechajim. Op het leven.”

Ze lachte hem toe, zette de schaal op tafel, boog het hoofd, zodat hij haar even kussen kon op het voorhoofd. Lechajim. Twee oerdegelijke gelovige Nederlanders hadden mij de les gelezen.

Lechajim. Ik moest er steeds aan denken, nu het St. Nicolaas geworden was en ik voor het eerst in mijn leven mijn hand minder zwaar liet drukken op het huis Gideon Levano & Zonen. Ik had opdracht gegeven een half uur ochtendpauze te houden. Aan ieder lid van het personeel zou een stuk boterletter bij zijn koffie worden geserveerd en om vijf uur zou iedereen een St. Nicolaas-pakket mee naar huis nemen.

Op het leven. Ik heb nu reeds opdrachten gegeven voor honderden kerstpakketten.

Op het leven. Met Kerstmis wilde ik de tantièmes verhogen en het firma-aandeel in de pensioenpremies ver-

groten. Lechajim. Ik belde om Sara van Colmar. Ze kwam bijna onmiddellijk.

„Mevrouw, laat tien mille overboeken op de rekening van drie weldadigheidsinstellingen. Denkt u aan de drie godsdiensten.”

„Tienduizend samen?”

„Voor ieder tien, mevrouw.”

Er kwam een misprijzende trek om haar mond, maar zij noteerde met de verminkte hand; het martelnummer op de linkerarm kon ik dit keer niet zien. Toen keek zij op. Haar ogen vonkten even.

„Waarom schenkt u dit bedrag van dertigduizend niet aan Israël?” vroeg ze scherp.

„Omdat ik voorlopig nog zelf mijn giften bestem.”

Ze deed alsof ze mijn antwoord niet hoorde en vervolgde:

„Dit rijke land kan dit soort giften best missen. Bij ons schreeuwen honderden instellingen om steun. Waarom wilt u het geld niet aan een kindertehuis in Eretz schenken?”

„Mevrouw, het is een slechte gewoonte geworden, kinderen te misbruiken om te bedelen. Ook hier in dit land. Men behoeft mij niet te wijzen op mijn plicht als rijke man, en stuur alsjeblieft geen bleekneuzen of rachitiskinderen op mij af.”

Ze bleef me onverzettelijk aankijken. De donkere ogen in het Egyptische gezicht begonnen te glinsteren. Ze hilde bescheiden.

„Wat weet u van bleekneuzen en rachitis? Wat weet u van ouderloze kinderen, kampkinderen?”

„Mevrouw, wij leven in 1959. Veertien jaar na het openbreken van de concentratiekampen.”

Ze wilde mij niet horen.

„Iedere dag zijn er kleine pogroms. Zij staan niet in de kranten. Zij worden niet omgeroepen in de radio-nieuwsberichten. Altijd zijn er slachtoffers in het Midden-Oosten.”

„Ik geloof u wel, mevrouw, maar dit land waarin ik woon, waar ik meer dan mijn brood verdien, heeft recht op mijn giften.”

„Ik betwist geen recht. Ik vraag slechts voorrang, meneer Levano. Nog tien jaar en dan zullen wij gestold zijn tot een volk.”

Ik moest naar haar blijven kijken. Ze was nu opgewonden. Een blos had haar wangen gekleurd. Haar mond, nu ontspannen, was verleidelijk en welgevormd. Tjonge, wat was m'n Sara van Colmar nu een knappe vrouw. Ik werd nieuwsgierig.

„Wie bent u eigenlijk, mevrouw?”

„Nu de mesjoelach.” Zij glimlachte door haar tranen heen.

„De mesjoelach is een man.”

„Kan een vrouw geen gezondene zijn? Of het geweten? Maar goed, ik ben opofferend en ik ben tevreden voor u de procuratiehoudster van de mesjoelach te zijn.”

„Wilt u dat blijven zo lang u aan mijn firma verbonden is?”

„Nee, meneer Levano, de mesjoelach reist sneller dan het licht. Hij is overal ter wereld binnen enkele seconden. Wanneer u mij een gift voor Israël schenkt, is hij op hetzelfde moment vertrokken naar een andere aarzelende rijkard.”

„Mijn principe geef ik niet prijs, mevrouw, maar stuur aan een instelling van uw keuze in Eretz ook tien mille.”

„Meneer Levano, ik dank u namens dat kleine jongetje uit Libië, dat voor zijn ogen zijn ouders zag slachten in hun kelderwoning.”

„Ik heb u toch verzocht geen kindertragedies te exploiteren, mevrouw Van Colmar?”

„De mesjoelach is soms ongehoorzaam, omdat hij zo menselijk is, meneer Levano.”

Ik drementelde door mijn kantoor. Ze bleef weer stram militair wachten op mijn toestemming om te vertrekken. Ik vroeg:

„Hebt u uw pakket al ontvangen?”

„Dank u. Ik zal het laten bezorgen bij het Leger des Heils.”

„Waarom?”

„Ik heb liever wat met Chanoeka.”

Ik ging voor haar staan. Ik was bijna een hoofd groter dan Sara. Daarom moest ze naar mij opkijken. Ze deed het liefelijk, maar als een vrouw naar een man opkijkt lijkt dat altijd zo. En ze glimlachte. Ik zag haar blanke tanden schemeren tussen haar iets geopende lippen. En ik keek man-onwillekeurig naar haar en-cœur, maar zij hield haar stenogrammbloc er voor. Toen glimlachte ik en zij bloosde. En zij verliet mijn kantoor.

Vlak voor de gedecreteerde half-uurpauze daalde Pan af naar de keuken. Hij werd gevolgd door zijn knechten. Dat zijn een onderdirecteur, de eerste secretaris en de personeelschef.

De oppermoeke stond aangetreden met de serveersters en begroette mij. Ik schreed langs de tafeltjes met koffiekoppen in gelid. Model. Twee suikerklontjes links, het lepeltje rechts. De koffietanks glansden, de

melkkannen glansden. De zware artillerie was dus ook model. De oppermoeke leidde mij langs de tafel met de papieren schaaltes, waarop gesneden boterletter. Een vreemde gedachte kwam in mij op. Die stukken boterletter leken op afgehouden beenderen. Wat zag mijn onderbewustzijn? Een verwrongen beeld van Sara's rachitiskinderen? Of was het een foto van het bureau voor oorlogsdocumentatie? Weer begreep ik Jeroen Bosch.

Eigenhandig schonk de oppermoeke koffie in voor Pan en zijn knechten. Breeduit en gezellig sneed zij een verse boterletter aan. Het was een G. Ik aarzelde met happen. Deed ik het niet, dan zou ik mijn leven lang geen boterletter meer lusten. Ik sloot mijn ogen, moeke dacht van zaligheid. Ik beet, ik kauwde en dankbaar opende ik m'n ogen weer, het was geen been maar heerlijk bladerdeeg met amandelspijs. Mijn waanidee was voorbij. Ik proefde de koffie en dacht aan Joab Da Fonseca. Daarom keek ik ernstig in de ogen, vol verwachting, van oppermoeke. En daarom dacht zij, dat ik haar koffie streng keurde, terwijl ik nauwelijks proefde en de dodelijk angstige Joab zag...

Nogmaals sprong Pan in het leven. Op de gaanderij keek ik naar beneden in de werkzaal. Deze mensen genoten van de koffie en het gebak. Sommigen lepelden de suiker uit hun kopjes. Anderen likten hun vingers af en weer andere staken voldaan hun sigaret op. Er werd gelachen, er werd gedrenteld. Het leven leek gemakkelijk voor deze mensen, die en masse en uit de verte er zo normaal uitzagen.

Ik keerde terug naar mijn kantoor, belde om Sara. Ik vroeg:

„Welk ziekenhuis was dat van die rachitiskinderen?”

„U sprak van bleekneuzen en rachitiskinderen. Ik had het over een kindertehuis,” antwoordde zij terechtwijzend.

„Zoek er dan een uit, dat rachitiskinderen behandelt. Waar, kan me niet schelen. Ook tien mille.”

„Een dure Sinterklaas,” ontviel het haar, terwijl zij een notitie maakte.

„Dat is het privilege van een mesjoggene Portegiez,” zei ik. Ik wuifde met een hand, dat zij vertrekken kon. Toen ik haar nakeek zag ik, dat zij heel even met haar schouders schokte. Wij begrepen elkander blijkbaar nog niet.

Het was half twee toen ik naar huis reed, want ik had geen zin meer in zaken. Naast mij op de bank lagen de St. Nicolaaspakketten voor mijn huispersoneel en ook twee pakjes voor Reina en Joab. Zou zij deze ook naar het Leger des Heils sturen en zweren bij Chanoeka? Deze gedachte irriteerde me. Ik voelde, dat mijn wenkbrauwen gefronst waren en dat ik ergens op staarde en langzaam realiseerde ik mij, dat het de nek van Kees was. Kees, stoer, oerdegelijk, een rots van een huisvader.

„Kees.”

„Jawel, meneer Levano.”

„Kees, vanavond kan je je toffels aantrekken. Ik heb je beslist niet nodig.”

„Wist ik, meneer Levano. Da's ieder jaar zo.”

„Wat zal er voor jou gereden worden, Kees?”

„Nou laat-es kijken. Een pijp, da's vast, van de vrouw en een Enkhuizer Almanak, da's ook vast, van m'n jongste dochter. En een das van m'n oudste dochter.

Dat is ieder jaar. Ze zegt: ze weet niks anders en dan tien beste sigaren van m'n zoon en dan nog van de een of ander een plastic autootje met een rijm en ze stelen m'n chauffeurspet. Maar die krijg ik dan weer terug in een groot pak, ook met een rijm. Nou en tussendoor een stuk boterletter met koffie. Wat wil een mens meer? Z'n vrouw en kinderen om de tafel, een vaste boterham en een verzorgde ouwe dag."

„Tja, Kees, dat is een heleboel. Niet iedereen is zo tevreden en gelukkig als jij."

„Wat is gelukkig, meneer Levano? De mens is nooit altijd gelukkig. Dat kan niet. Alleen maar enkele momenten zijn gelukkig en daar doe je dan je hele leven mee."

„Is het onbescheiden te vragen welke momenten dat in jouw leven waren, Kees?"

„Helemaal niet, meneer Levano. Toen mijn meisje verlegen 'ja' fluisterde, toen ik haar vroeg, was ik volmaakt gelukkig. En toen ik deze baan van u kreeg en weer buiten op de stoep van de bank stond, en vanavond ben ik gelukkig, als ik zo rond kijk naar de kinderen en ik zie, dat ze allemaal oppassend zijn en hun brood verdienen. Het is niet zo moeilijk, meneer Levano."

Er klonk iets vermanends in zijn stem, ook iets ongeduldigs. Niet zo zeuren, patroon, een beetje meewerken om het te willen zien. U niet zo vastklampen aan het verleden. Ik zuchtte. Blijkbaar diep en luidruchtig, want Kees zei, terwijl hij in het spiegeltje keek naar een achterligger:

„U moest weer trouwen, meneer Levano."

„Ho, ho, Kees, wat haal je in je hoofd? Een man van mijn leeftijd?"

„Er zijn ook vrouwen, die daarbij passen, meneer Levano. Als je eigen vrouw je een koppie chocolademelk toeschuift, is het toch heel anders dan van een huishoudster, heel anders.”

Ik antwoordde niet. Ik keek naar het drukke verkeer links en rechts, naar al die mannen en vrouwen. Langs elkaar heen krioelden vreemden en thuis wachtten dus huismoeders en huisvaders of broers en zusters, verloofden, vrienden, vriendinnen, concubines en het leven werd volgens Kees heel anders. Er waren geen problemen meer voor al die mensen, als thuis maar een eigen vrouw een kopje chocolademelk voor je inschonk. Ik grinnikte en kuchte om het te verbergen. Snoot luidruchtig mijn neus en Kees was genoeg privé-chauffeur om niet te laten merken, dat hij zijn patroon door had. Hij reageerde dus niet, maar na een gepaste tijd, zo'n drie minuten van huis, hernam hij het gesprek. Blijkbaar moest hij toch eerst een zekere schroom overwinnen, want ik zag hem tweemaal knikken voordat hij zei:

„Meneer Levano, mag ik u eens wat laten zien?”

„Ik ben altijd nieuwsgierig, Kees, dat weet je.” Bijna had ik gezegd, dat nieuwsgierigheid een karakterfout is van mensen, die zich vervelen. Kees knikte weer tweemaal. Hij moest nog iets overwinnen.

„Maar het is in Amsterdam, meneer Levano.”

Uitstekend. In Amsterdam. Afleiding op de middag voor Sinterklaas, die mij misschien door de eenzame avond zou heen helpen.

„Dan rijden wij naar Amsterdam, Kees.”

Hij voerde onmiddellijk de rijsnelheid op. Het beest zoemde zachtjes van plezier. Ik leunde wat gemakkelijker en sloot mijn ogen.

Onmiddellijk als men de ogen sluit, doemen er beelden en gedachten op uit het microarchief. Slechts de ogen dicht en men is absoluut alleen met zijn innerlijk. Eenzamer kan niet. Het duurde maar kort dit keer, ik dommelde in en droomde niet. Ik werd wakker doordat Kees de deur van de auto opende en zei:

„We zijn er, meneer Levano.”

Ik stapte uit, rekte mij even uit de behaaglijke dommelsfeer en keek verbaasd op naar de gevel van het Rijksmuseum.

„Wat is dat nou, Kees?”

„Volgt u mij maar, meneer Levano.”

Ik volgde gedwee. Hij haalde omstandig zijn portemonnaie uit zijn achterzak, betaalde met breed gebaar. Toen stapte hij terzij om zijn patroon als eerste het tourniquet te laten passeren. Daarna fluisterde hij een suppoost iets in het oor en de man, bedrijvig en opgewekt door deze onderbreking van zijn dagelijkse verveling, leidde ons door een paar zalen. En voor een schilderij hield hij stil, wees en schreed waardig verder. Ik keek. Ik stond voor ‘Oude vrouw in gebed’ van Nicolaes Maes. Snel draaide ik me om, maar Kees was er niet meer. Ik staarde. Ging zitten, tuurde en tuurde. Daar op dat schilderij leefde een eenzame zoals ik. Maar een berustende, tevreden eenzame, die zich volkomen had overgegeven. Die was opgegaan en zich genesteld had vlak bij de troon van het Opperwezen. Deze oude vrouw bad met een innigheid, die zeer zeldzaam moet zijn. Zij dankte voor het brood en de vis en de drank. Zij dankte voor het schone tafellinnen en de stoel waarop zij mocht zitten. Zij dankte voor het kleine, begerige poesje, dat haar vliedende leven deelde en opfleurde. Zij

dankte, dat zij er mocht zijn, ondanks de zorg en het leed, die in haar leven waren geweest. Geen wroetende melancholie, geen opstandigheid, geen verveling, maar vooral geen spot. Niets anders dan: Heer, ik dank U voor dit, mijn deel... Meer dan een uur heb ik daar gezeten. Toen verliet ik de zaal en liep snel naar de uitgang. Ik wilde niets anders zien.

Kees stond al naast het portier. Hij glimlachte niet en daarmee toonde hij een toegewijd mens te zijn. Ook ik glimlachte niet en sprak geen woord gedurende de rit naar huis. Toen ik hem het uur had genoemd, waarop hij mij de volgende dag moest komen halen, vroeg hij toch schuchter:

„Meneer heeft het mij toch niet kwalijk genomen?”

„Kees, onze Lieve Heer houdt er een heel korps zendelingen op na. In allerlei vermommingen, soms zelfs als chauffeur. Prettige avond, Kees.”

„Van 't zelfde, meneer Levano.”

Wij keken elkander vluchtig aan en toen glimlachten wij beiden. Langzaam besteeg ik mijn stoep en ik hoorde hem weggrijden, terwijl ik de deur achter mij sloot.

De duivel moet op de hoogte zijn geweest van de goede gedachte van de zending Kees en hij moet met een intens plezier zijn binnengesprongen in mijn huis, misschien wel toen de melkboer stond te ginnegappen met Jopie.

Toen ik de hall betrad, sprong een gedaante in een zwarte mantel van de zitbank op en gilte:

„Hij hep me wille doodsteke.”

Twee andere gedaanten, ook in mantels, maar fleuriger, sprongen ook op en grepen de zwarte beet.

Het waren mijn keukenmeid en de twee kamermeisjes. Rondkijkend zag ik drie groepjes koffers. Zij zouden dus hun eigen weg gaan.

„Rustig, rustig.” Ik betrapte me weer op een gemeenplaats.

„Het lag er in, meneer Levano,” zei Carolien nuchter.

„’t Is rot maar dat kén zo niet,” viel Jopie gedecideerd bij.

„Wat is er gebeurd? Jullie zien er alle drie kerngezond uit. Dus zo ernstig zal het niet zijn.”

Ik begon onmerkbaar aan de hysterie te wrikken.

„Da’s stom geluk, dat u ons niet alle drie hardstikke dood in de keuken vindt. Komt-ie ineens in de keuken, schreeuwt: vreten, vreten voor barak tien, vreten, nou direct, het is vrede. Ik docht dat me hart stilstond. Daarom dee ik niks as kijke en toen greep-ie het grote vleesmes van de tafel...”

„Nee, nou niet overdrijven, Anna, het was het aardappelmesje,” onderbrak Carolien.

„Een mes is een mes,” ruziede mijn keukenmeid.

„Túúrlijk,” viel Jopie haar bij.

„En toen?” drong ik aan.

„Nou toen... ik holle hè rond de tafel en hij achter me an. En overal graaide hij wat weg en stak het in zijn mond of in zijn zak. Al de gerookte zalm voor het voortje hebt-ie opgevrete. Maak je iets lekkers voor de Sinterklaas, maar ik gaat... ik blijf niet in een huis met een gevaarlijke gek.”

„Zij gille hè,” begon Jopie haar claus, „zij gille, ik heb nog nooit zo hore gille en wij met z’n tweeën grepen hem.”

Rustig als altijd viel Carolien haar in de rede.

„Ik riep, laat 'm zijn gang gaan, laat hem eten. Wij hebben hem op een keukenstoel gedrukt en hem almaar brood en kaas en vlees gegeven, maar hij at niet veel. Toen begon hij weer gek te doen en hij zei tegen ons: 'Hier Bram vreet, neem jong, kijk es wat ik georganiseerd heb' en hij gaf ons alsmaar brood met kaas en vlees, wat wij hem dan weer opnieuw toestopten en we dorsten niks te doen.”

„Ja, ja,” viel Jopie weer in. „Ja en toen begon hij er mee rond te strooie. En hij zei: 'Neem, eet, leef mensen, leef'.”

Zij begonnen opeens alle drie te huilen. Joab Da Fonseca had hen toch diep in het hart getroffen. Ik maakte van deze ontroering gebruik om de voorgenomen uittocht van mijn verplegingskorps te verhinderen. Allereerst gaf ik hen ieder het St. Nicolaaspakket en ik wakkerde de ontroering aan met de woorden:

„En nu juist op Sinterklaas, meisjes.”

Het viel goed. Jopie keek verrast op door dat 'meisjes'. Nog steeds was er een overblijfsel van het verlangen om het liefje van de hoofdman te worden. Carolien, de zakelijke, zei:

„Wij wilden weg.”

„Dat zie ik aan jullie bagage, meisjes. Dat stelt mij voor een zeer moeilijk probleem.” En om tijd te winnen voegde ik er aan toe:

„Waar is meneer Da Fonseca en mevrouw?”

Mijn keukenmeid betrad weer de Bühne:

„Die is boodschappen doen en hij legt nou in bed. Er is een verpleegster bij.”

„Wat vertel je me nou, Anna? Is er een dokter geweest?”

„Ja,” riep mijn keukenmeid en opeens weer vol van dat overleefde avontuur:

„Ja, en die heb mijn eerst een spuitje gegeven. Die dacht dat ik de gek was.”

„Ze gilde ook zo,” zei Carolien minachtend.

„Nou meisjes, jullie gaan vanavond bij je familie Sinterklaas vieren en morgen zien we wel verder. Zal ik Kees vragen jullie te brengen en te halen?”

„Nee, dan is zijn hele avond stuk,” zei Jopie verontwaardigd. „We gaan wel met de bus.”

Kees zijn feestavond was dus gered, maar omdat de twee anderen niet zo spontaan reageerden, schiep ik de apotheose met:

„Nou Carolien, bestel dan een taxi en laat hij ook vanavond jullie weer afhalen.”

Anna, mijn keukenmeid, rees wat vermoeid op van de bank, waarop zij was gaan zitten, zei berustend en dreigend:

„Allah dan, maar u mot er wat aan gaan doen, meneer Levano. Dat ken zo niet blijve, wat jij Carolien?”

De kamermeisjes knikten instemmend. Toen pakten zij hun koffers op en schuifelden achter elkaar de keuken in.

Boven trof ik een verpleegster in de slaapkamer van Joab en Reina. Zij had het zich gemakkelijk gemaakt en zat in een bergère onder een schemerlamp te lezen. Joab lag in diepe slaap te bed. De verpleegster vertelde mij zakelijk, dat mijn dokter Joab een spuitje had gegeven en dat hij van mij een telefonisch bericht verwachtte. Het was ernstig met Joab en zij vreesde dat het wel niet zonder opname in een gesticht zou aflopen. Ik vroeg haar,

wie haar de bewaking had opgedragen en zij vertelde, dat de dokter haar had gebeld en met de verpleging belast. Ik verliet de kamer en telefoneerde mijn huisdokter. Hij was niëtt huis, maar zijn assistente zou zorg dragen, dat hij zo spoedig mogelijk zou komen. In een niet al te beste stemming nam ik plaats in mijn werkkamer bij het open haardvuur. Ik zat nauwelijks of mijn drie verzorgsters kwamen binnen. Hun gezichten straalden. Uitbundig werd ik bedankt voor de inhoud van de St. Nicolaaspakketten, die Sara had gekocht en samengesteld. Jopie was het meest opgewonden. Zij stak mij met glinsterende ogen een hand toe, de rug gestrekt, de schouders wat achteruit, de buik naar voren. Zo staan de vrouwen afgebeeld op middeleeuwse schilderijen. Ze knipoogde toen ze zei:

„Echt fijn, hoe weet u dat nou allemaal van een vrouw?”

„Het is goed, het is goed, meisjes. Blij dat alles naar jullie zin is. Het is altijd moeilijk voor een man om iets voor een vrouw te kopen.”

Sara had blijkbaar haar vrouwelijke wensen in deze pakketten uitgedroomd, en niet goedkoop, want Jopie riep:

„Nou, maar u heb een reuze smaak.”

Het werd gezegd op een toon van, dat smaakt naar meer. Zij gaf het niet op. Zij wilde het liefje van de hoofdman worden. Maar wat moet een bejaarde hoofdman met een liefje en dat bovendien nog Jopie heet?

Carolien serveerde mij snel een glas sherry en zo, bij mijn haardvuur, wachtte ik op de dokter en Reina Da Fonseca...

...Ik rende terug door de jaren. Dertig jaren. En mijn herinnering hield stil op een St. Nicolaasavond, toen ik ook bij mijn haardvuur zat. Mijn zoons en Els, drie kleine hummels, dromden rond mijn knieën. Channah was met de meisjes bezig St. Nicolaas op te tuigen en zo nu en dan hoorde ik hun schaterlach. Voor Goedheiligman speelde Channah's oudste broer, die alleen het celi-baat gemeen had met de Spaanse bisschop en dat op zijn eigen bijzondere manier.

Elsje had nog niet zoveel begrip van St. Nicolaas. Ze keek onbevangen rond, zong opeens met haar kleuter-uitspraak: Zie de maan schijnt door de bomen, en stak op de maat haar mollige armpjes de lucht in.

Adam, ernstig, keek gespannen naar de deur. Hij probeerde het mysterie van zijn afwezige moeder en de schaterlach in de verte te doorgronden.

Mordechai verloochende zijn zakelijke aanleg niet en vroeg:

„Waar haalt St. Nicolaas al dat geld vandaan, vader?”

„Sinterklaas is rijk.”

„Zo rijk als wij?”

„Weet jij dan hoe rijk wij zijn, Mordechai?”

„Nee. Hoe rijk zijn we, vader?”

„Ik weet het niet precies, m'n jongen.”

„Oh!”

Adam draaide zich om. Met een ernstig gezicht kondigde hij aan:

„Daar komen ze.”

„Sinterklaas en Zwarte Piet?” informeerde ik.

„Sinterklaas en allemaal.”

Er was gerucht bij de deur. Ik hoorde nog even een onderdrukte lach en toen ging de deur open. St. Nico-

laas, Baruch Lissauer, trad in vol ornaat binnen. Zijn donkere ogen tintelden van levenslust, zijn make-up was af. Baruch savoureeerde altijd zijn pleziertjes grondig en ook nu had hij zich uitstekend gegrimmeerd. Baard en snor waren vakkundig aangeplakt. Als speelse noot en om mij aan het lachen te maken, liet hij twee spierwitte slaapblokken vanuit zijn mijter langs zijn wangen bungelen. Als Zwarte Piet fungeerde het knappe kamermeisje. Zij was blijkbaar iets te gevuld voor het Spaanse Morenpakje, zodat haar welgevormde dijen en benen bijzonder waren geaccentueerd en bisschop Baruch keek er steeds met welgevallen naar, onderwijl strijkend over zijn baard. Het keukenmeisje en de kinderjuffrouw volgden met Channah, een glans van uitbundig plezier lag over hun gezichten.

Ik stond op, de kinderen drongen zich tegen mij aan. St. Nicolaas nam plaats op mijn stoel, Zwarte Piet stelde zich er achter op.

„De stoelen der huisheren zijn warm vandaag,” begon hij verwijtend. Zwarte Piet dook weg achter de stoelleuning. Channah was naast mij komen staan, haar wangen waren nog nat. Zij had blijkbaar zo onbedaarlijk gelachen. Adam zag het en zei:

„Mamma heeft gehuild.”

„Ja,” antwoordde Sinterklaas, „ja, je moeder is stout geweest, heel stout. Ze heeft haar broer, je oom Baruch, een prachtige zilveren sigarettenkoker beloofd, maar nog steeds wacht je oom Baruch. Als volgend jaar oom Baruch niet voldaan is, dan gaat moeder mee in de zak. Zal moeder daaraan denken, heel veel denken?”

„Ja Sinterklaas,” fluisterde Channah.

„En wie hebben wij daar? Is dat niet onze lieve Els?”

„Ja Sjinkerkaas,” lispelde Elsje en vlijde haar wang tegen mijn hand.

„En is ons lieve Elsje altijd gehoorzaam en lief tegen haar broers?”

„Ja Sjinkerkaas.”

„Maar ik heb gehoord, dat Elsa geen griesmeelpudding wil eten. Is dat zo en waarom niet?”

Els durfde niet te antwoorden. Kleine tranen kwamen op in haar ogen. Ik wierp mij voor de bisschop.

„Monseigneur, dat is een familiekwaal. Ik lust ook geen griesmeelpudding.”

„Dat is heel ernstig Gideon Levano. U gaat uw kinderen voor op een slecht pad. Griesmeelpudding is een bron van kracht en fantasie. Heel wat beter dan de beschuitjes met Rocquefort, die u als dessert verzwelgt. Ik veroordeel u tot een jaar lang griesmeelpudding Gideon Levano, zonder bessesap. En denk er aan, ik hoor alles, ik zie alles, ik ruik alles. Volgend jaar de zak in. En daar hebben wij geloof ik Mordechai.”

„Jawel Sinterklaas. Ik ben Mordechai Levano.”

„Zo, zo. Ik heb gehoord, dat Mordechai het hele jaar zoet is geweest. Daarom mag hij mij iets vragen.”

„Bent u rijk, Sinterklaas?”

„Rijk? Sinterklaas rijk, welnee m'n jongen. Sinterklaas moet het hele jaar alsmaar lieve, arme meisjes helpen.”

„En al die cadeaus dan?”

„Welke cadeaus?”

„Nou, die u ons gaat geven.”

„Dat weet ik nog helemaal niet, Mordechai.”

„Ik ben toch zoet geweest,” riep Mordechai verontwaardigd.

Zijne Hoogwaardige Excellentie zuchtte diep en keek mij aan en zei op autoritaire toon:

Mijn,, jezuïetenopleiding faalt tegenover deze logica. Is dit soms ook een familiekwaal, Gideon Levano?"

„Blijkbaar wel,” antwoordde ik schuldbewust en boog het hoofd.

„Dit kind zal niet lijden vanwege zijn erfelijke belasting. En kom jij eens bij me, Adam niet waar?"

„Adam Levano. Ik ben zeven jaar. Ik ga over.”

Adam sprak gedecideerd.

„Wel, wel. Jij weet nu al dat je over gaat? Leer je zo goed?"

„Ja.”

„Nee, je leert niet goed, want je hebt niet geleerd met twee woorden te spreken.”

„Ik leer wel goed. Ik ben de beste van de klas.” Adam stampvoette.

„Ho, ho, kom jij eens bij me, jongetje. Mag jij stampvoeten voor Sinterklaas?"

„Uw paard stampt toch ook, anders is het een neppaard,” zei Adam fel.

„Neppaard? Adam, Adam, waar leer jij zulke onnederlandse woorden? En mijn paard is van het edelste ras uit de stallen van Ibn Leib Ben Sjikk. Ik geloof, dat ik voor stoute Adam de zak voor de dag moet halen. Zwarte Piet vertoon uw weelde voor mijn aangezicht.”

„Jawel monseigneur.”

Het kamermeisje stapte uitdagend met een zak voor de bisschop. Hij glimlachte haar toe en likte langs zijn toneelsnor. Het meisje snoof van pret.

„Meid toch,” siste de keukenmeid op de achtergrond.

„Geen interrupties alstublieft,” gebod St. Nicolaas

„en begin niet te kabbelen met de kinderjuffrouw.”

De keukenmeid schoot in een onderdrukte lach. Ook zij mocht de gevatte Baruch blijkbaar bijzonder.

„En nu Zwarte Piet, dewijl gij genade, veel genade, in mijn ogen gevonden hebt, open uw hoorn des overvloeds, de zak.”

Zwarte Piet reikte hem de cadeaus en op de beurt gaf hij ze aan de kinderen, elk geschenk begeleid door vermanende woorden, steken onder water naar mij, loftuitingen voor Channah en soms bijna pikante zinspelingen naar Zwarte Piet en de meisjes.

Voordat hij waardig de kamer zou verlaten, zei hij tegen Channah:

„Vrouwe Channah Levano-Lissauer, ik heb een verrassing voor u in de vorm van een klein verzoek. Mijn paard heeft darmklachten door het drinkwater. Hij laboreert aan het zogenaamde Rotterdammertje. U begrijpt, dat ik niet elk ogenblik kan stilstaan en ik gaf mijn paard dus een vrije avond. Per taxi zal ik de volgende families bezoeken. Wilt u er een voor mij bestellen?”

Dat gebeurde onmiddellijk. De taxi was er binnen enkele minuten. In optocht ging het naar de buitendeur. Daarna nam bisschop Baruch aartsvaderlijk afscheid van de kinderen en van ons en met een breed en beslist gebaar dwong hij Zwarte Piet het eerst in de auto te stappen.

„Meid toch,” siste weer de keukenmeid en Channah, nu toch ook wel ongerust geworden, zei:

„Monseigneur, kan Zwarte Piet u niet lopende volgen?”

„Nee, dat kan beslist niet. Ik word verwacht bij de familie Isaac Lissauer, uw broer, en ik ben niet bereid, noch in staat eerst een andere Piet uit mijn gevolg te ont-

bieden. Bovendien ben ik aan deze Piet gehecht geraakt. Vaarwel mevrouw, vaarwel meneer, vaarwel lieve kinderen. Vaarwel lieve, jaloerse meisjes.”

Dat was tegen het keukenmeisje en de kinderjuffrouw, die hij minzaam toewuifde. Snel stapte hij in en zijn ‘Rije’ tegen de chauffeur klonk niets Spaans en niet bischoppelijk.

Zwarte Piet is deugdzaam en taai gebleken. Zij is met Baruch getrouwd en heeft van hem een gedegen echtgenoot gemaakt. Via Spanje zijn ze in 1940 gevlucht naar Amerika. Daar leeft St. Nicolaas Baruch Lissauer, welvarend en gezegend met deze vrouw en drie kinderen, twee zoons en een dochter. Het heeft wel lang geduurd, voordat de familie Lissauer het kamermeisje als lid der familie aanvaardde, volkomen ten onrechte. Mijn Chan-nah hebben ze een halfjaar lang niet bekeken.

Dertig jaren en toen besepte ik mijn geluk niet, omdat men dat altijd te laat en eenzaam beseffen moet. Ik staarde in de vlammen. Zag de natte wangen van Chan-nah, zag de knuistjes van Elsje in de lucht, zag mijn rustige Adam, mijn handige Mordechai. Voorbij. Er is geen Kaddish voor Gideon Levano.

Mijn huispersoneel vierde ergens feest op deze St. Nicolaasavond van 1959. Boven sliep een zwakzinnige. Rond mijn huis gierde de wind. Alleen in mijn zitkamer brandden schemerlampen, de rest van mijn museum was donker, een mensenloze sfeer. Ik liep naar de keuken om thee te zetten, ik rilde even. Er was onheil om mij heen. Terwijl ik op een keukenstoel zat, in afwachting tot het theewater zou koken, overdacht ik hetgeen vandaag was gebeurd.

Reina had het bericht uitzonderlijk rustig aangehoord. Ik had dat niet verwacht. Ook de dokter had zij, zonder vragen te stellen, laten uitspreken. Bij zijn diagnose, zijn vonnis, boog zij het hoofd en wiste haar tranen weg. Joab was ongeneeslijk en gevaarlijk verklaard; de medicus durfde een verder risico voor de samenleving niet aan. Joab zou ten spoedigste moeten worden opgenomen in een inrichting. Door Reina's belofte en mijn oude relatie met deze dokter, had hij de politie niet betrokken in deze zaak, die feitelijk een poging tot doodslag door een zwakzinnige was. Met grote overredingskracht was het Reina gelukt de verpleegster te mogen wegsturen. Zij had immers reeds jaren haar man verpleegd en onder controle kunnen houden. Wantrouwig keek de dokter naar dat kleine verschrompelde vrouwtje, waarschuwde haar voor de krachten, die in de forse Joab konden losbarsten. Eindelijk stond hij toe, op voorwaarde, dat binnen enkele dagen het verzoek tot opname aan de gerechtelijke instanties zou worden gericht.

En nu zat Reina bij mij aan het haardvuur. Ik had haar de St. Nicolaaspakketjes overhandigd. Ze glimlachte droevig, terwijl zij de koordjes lospeuterde en toen ze de inhoud zag, was ze toch even opgetogen, met iets van een glans in haar ogen.

„Waarom dit, Gideon?”

„Waarom niet, Reina?” was mijn joodse wedervraag.

„Is er voor ons nog reden om te feesten?”

Ik herinnerde mij de woorden van Alphonse de Ville-neuve en ik vertelde Reina daarvan.

„Zo lang wij leven, moeten wij leven. Tot de laatste seconde trachten opgewekt te genieten van de gaven

van het Opperwezen,” betoogde ik in de trant van Alphonse.

„Brusselse kant aan het doodshemd, Gideon?” vroeg zij sarcastisch.

„Wat heeft het voor zin, Reina, jezelf steeds de gard te geven.”

Ze tuurde in de vlammen. Knabbelde wat drageetjes uit haar St. Nicolaaspakket. Toen stond ze op om naar boven te gaan en om te zien naar Joab. Ik nam een paar bijzonder kostbare wijnglazen uit de verlichte vitrine. Ik zocht naar een glazendoek. Een mens kan een vreemdeling in zijn eigen woning zijn, want ik vond er geen. Ik haalde een fles rode bourgogne uit mijn kleine wijnkelder en plaatste hem naast de schoorsteen om te chamberen. Overal ontstak ik licht, in de hall, in mijn werk-kamer, in de keuken, het trappenhuis, de buitenlichten. Ik had een uitzonderlijke behoefte aan licht.

Toen kwam Reina terug. Zij vond de glazendoek onmiddellijk op zijn plaats in de keuken. Ze keek verward naar al dat licht.

„Waar licht is, is vreugde, Reina.”

Ze knikte. Het leek wat onverschillig. Toen we weer tegenover elkander zaten, gaf ze mij een pakje.

„Van Sinterklaas, Gideon. Als dank voor alles. Dat is zoveel, dat het bedankt kan worden met iets gerings.”

Ik glimlachte, want ik begreep haar. Er zijn dingen in het leven, waarvoor geen geschenk te vinden is.

Het pakje bevatte een kistje dure sigaren. Onmiddellijk stak ik er een op. Ze vroeg mij te mogen opsnuiven. Ik reikte haar de sigaar, die ze even onder de neus heen en weer bewoog. Glimlachend gaf ze mij de sigaar terug en zei:

„Ik was even in het ouderlijk huis, Gideon. Altijd als vader een goede sigaar opstak, moesten wij allemaal even opsnuiven en hem prijzen om zijn kennis van tabak. Dan genoot hij dubbel.”

Toen pakte zij haar handwerkje, dat ze had meegebracht en begon wat jachtig te haken. Ik leunde zo behaaglijk mogelijk in mijn stoel en rookte met aandacht. Vóór alles wilde ik een rustige sfeer trachten te scheppen om dit ongelukkige vrouwtje.

„Heb je prettig gewinkeld, Reina?”

„Dat kan niet, Gideon. Dat is voor mij nooit mogelijk. Altijd is er op de achtergrond de zorg om Joab. Altijd haast, haast om weer thuis te zijn. Je ziet, op een kwade dag is het toch te laat.”

„Heb je wat voor Joab gekocht?”

„Ja, wat snoeperij. Daar is-ie dol op. Ik heb 's nachts wel eens moeite met hem gehad. Hij wou met alle geweld iets lekkers hebben. Daarom leg ik nu elke avond wat op zijn nachttafeltje en 's morgens is het altijd op.”

„Maakt hij je nu niet meer wakker?”

„Nee. Ik probeer door te slapen, maar dat lukt maar zelden. Soms lig ik uren te tobben, dan neem ik maar een slaaptabletje, anders houd ik het niet vol.”

„Het zal toch beter zijn, Reina, als Joab nu wordt opgenomen. Ook beter voor jou.”

„Misschien voor mij, maar voor hem? Wat een lot, wat een einde. Een der grootste strafpleiters, met het vooruitzicht om tot rechter te worden benoemd. Zijn ideaal! Rechter. En God schenkt hem het mesjoggehuis. Wat hebben wij gedaan, Gideon? Wat hebben wij gedaan?”

Ik zweeg, want ik wist geen antwoord. Verborg mijn

verlegenheid door naar de askegel van mijn sigaar te staren. Reina sprak verder:

„Het mesjoggehuis! In een park meeschuifelen met andere geesteszieken, misschien in een dwangbuis of in een bijzondere cel, als hij weer eens een aanval krijgt en nooit meer er uit, altijd en altijd waanzinnigen om zich heen. Tot zijn levenseinde. Misschien tot honderd jaar.”

Ze sloot haar ogen, zuchtte diep, liet het haakwerkje rusten op haar schoot. Tranen rolden langs haar oude, vale wangen, zo triest, zo troosteloos. En daartegen mijn lachwekkende poging om feest te vieren, om gezellig te doen.

„Kom Reina, we geven ons niet gewonnen. De meest beroemde professor hier, of in het buitenland gaan we raadplegen, want dát heeft de Voorzienigheid mij gelaten, geld, geld en Hij deed het met een doel.”

„Je bent te goed, Gideon. Kom, vergeten we het voor vanavond. Zal ik de wijn inschenken?”

„Nee. Dat doe ik zelf, maar misschien wil jij wat kaas klaarmaken.”

Toen ze terugkwam uit de keuken, droeg ze een dienblad vol kleine schaaltes met hartige hapjes.

„Kijk eens, wat ik georganiseerd heb. Wist je beslist niet, dat er zoveel in je huis was,” zei ze een beetje verwijtend.

„Nee, dat wist ik niet. Ik geloof, dat mijn meisjes er goed van leven.”

Ik was werkelijk een beetje beduusd.

„Dat heb je altijd in een rijk weduwnaarshuis. Je moet weer gauw een huishoudster nemen, Gideon.”

„Misschien wordt het dan nog erger.”

„Ja, daar is een grote kans op.”

Zij schikte de schaaltes op het tafeltje bij de haard. Ik trok de wijnfles open en schonk in. Wij hieven onze glazen.

„Waarop zullen wij drinken, Reina?”

„Op vroeger, Gideon.”

„Dat is niet gebruikelijk.”

„Waarom niet? Ons beider leven is een schip, geladen met vreugde en ellende. Het vertrok van een oever, die Vroeger heette en het koerst naar de andere oever met de naam Dood. Laten we dus drinken op Vroeger, die prachtige, weelderige oever Vroeger.”

Ik sloot mijn ogen en zag onbeschrijfbaar snel mijn leven tussen vroeger en nu en vaag in de verte de oever Dood en ik herinnerde mij de woorden, die ik tegen Alphonse gezegd had in de St. Laurenskerk.

„Ik kan niet drinken op dit veerschip tussen Vroeger en Dood, Reina. Dat is luguber.”

„Dan op onze afkomst,” stelde ze voor. „Op Salamanca, op de nagedachtenis van Avrohom Lopez Suasso, schriftgeleerde en leerling van Maimonides. En op Gideon Levano van Toledo, raadsheer en bankier van de Moorse vorst.”

„Wij mogen niet drinken op een speelse fantasie, een leugentje, Reina. Weten wij of onze voorouders zulke hoge lieden waren en dat zij deze namen droegen?”

„Drink je soms liever op de beulen van Maidanek, Treblinka, Auschwitz, Ravensbrück. Die waren geen leugens.”

„Er is meer keus dan deze uitersten, Reina.” Ik zei het tamelijk scherp.

„Dan kieze de gastheer.”

Ze sloot haar ogen en hield het glas ter hoogte van haar mond. Haar gezicht leek waskleurig geworden, rondom de oogleden waren blauwe schaduwen, groeven naar de mond, het fijne neusje dun, de jukbeenderen staken wat uit. En ik zag rimpels, ontelbare rimpels aan de slapen, de hals, onder het kinnetje. Zo wachtte zij op mijn dronk.

„Op de gezondheid van het Sefardise kind, dat op dit moment ergens wordt geboren.”

Zij zuchtte diep en antwoordde: „Amen.”

Toen dronk ze. De ogen hield ze nog steeds gesloten.

Daarna zaten we lange tijd te staren in de vlammen. Dronken onze wijn met kleine teugen. Zo nu en dan aten we iets van de schaaltes.

In de loop van de avond werd de stemming wat beter. Wij causeerden over vroeger, over toneel en film van vroeger, over reizen van vroeger, over familie en kennissen van vroeger. Niets van ons heden bespraken wij. En daarmee werd het bedtijd. De fles bourgogne was leeg. Op de schaaltes was niet veel meer over. Reina stond op.

„Ik wil nu proberen te slapen, Gideon. Mag ik gaan?”

„Reina toch, je kunt doen en laten wat je wilt, hier in dit huis.”

„Werkelijk?”

„Wat een vraag,” zei ik met goed gespeelde verontwaardiging. Zulk soort dialogen zijn altijd gewrongen.

Zij reikte mij de handen en glimlachte. Er was nu een blos op haar wangen gekomen en dat verheugde mij oprecht.

„Nacht Reina en maak je geen zorgen. Misschien is er ergens redding voor Joab. Die gaan we zoeken, morgen beginnen wij.”

„Er is geen redding voor Joab. Ik heb het aanvaard. Nacht Gideon en bedankt voor deze avond.”

Zij hinkte weg en toch was haar gang waardig. Ze bleef een dochter uit het Sefardise huis Lopez Suasso.

En het werd weer dag. Zes december. Toen ik mijn werkkamer betrad, zoals ik gewoonlijk doe voor het ontbijt, stond Reina Da Fonseca bij het venster en keek uit over mijn tuin en het bos er achter. Ze was in het zwart gekleed. Ze draaide zich onmiddellijk om en voordat ik goedenmorgen kon wensen, zei ze beheerst:

„Joab is vannacht gestorven.”

Ik kon mij niet bewegen. Even klopte mijn hart van schrik. Ik voelde het bloed uit mijn gezicht wegtrekken, want dit was het onheil dat gisteravond om mij heen was.

„Reina, wat is er gebeurd?”

„Joab heeft van mijn slaaptabletten gesnoept.”

Vol ontzetting moet ik naar haar gekeken hebben, want ze glimlachte mat, toen ze uitzonderlijk rustig vervolgde:

„Ik ben bereid, Gideon, wanneer de rechter mij schuldig acht.”

„Wat heb je gedaan?” Ik riep het gesmoord. Misschien siste ik als een derderangs toneelspeler in een volksdrama. Ik deed een stap naar haar toe, greep haar bij de zielige schouders.

Ze bleef Reina Da Fonseca-Lopez Suasso. Met zachte hand veegde zij als het ware mijn greep van haar schouders.

„Het spijt mij, dat Joab in jouw huis is gestorven, Gideon, maar hij zou deze nacht in ieder ander huis gestorven zijn.”

Haar zeer besliste toon viel mij op. Het klonk alsof Joab volgens een onherroepelijk bevel gestorven was. Ik nam plaats aan mijn schrijftafel, steunde het hoofd in de handen. Ik was werkelijk geheel van streek. Maar toch wist ik nog niet precies waarom.

„Waarom deed je dat? Waarom deed je dat, Reina?”
Volkomen rustig vertelde zij:

„Ik heb het Opperwezen om een beslissing gevraagd. Een zakje dragees en een tube tabletten heb ik op het nachtkastje gelegd. De dragees vlak bij hem, de tabletten zover mogelijk weg. Hij nam de tabletten.”

„En de dragees?” vroeg ik, terwijl ik voelde dat mijn vraag niets ter zake deed.

„Die zijn er nog. Ik veronderstel, dat je nu de dokter en misschien de politie zult roepen.”

„Hoe kon je het doen? Hoe kon je het doen? Dit... dit is...”

„Geen moord, Gideon. Het is iets dat de wet niet kent. Het heet liefde voor het allerliefste, dat men bezeten heeft. Het allerdierbaarste, dat men pijn en leed en afgrijselijkheden wil besparen. Sinds de Hitlerpogrom heb ik nooit meer gebeden, Gideon, maar vanmorgen toen ik Joab ingeslapen vond, heb ik God zachtjes toegezongen.”

Ik belde de dokter. Mijn wijsvinger trilde zo, dat ik tweemaal opnieuw het nummer moest draaien. Hij beloofde onmiddellijk te komen. Toen volgde ik Reina naar boven.

Joab lag er vredig. Niets in dat gezicht wees meer op waanzin. Reina had het laken opgetrokken en op de borst dubbelgevouwen. Zijn armen waren langs zijn lichaam gestrekt. De handruggen naar boven.

Ik keek naar het nachtkastje, dat tussen de bedden stond volgens Amerikaanse gewoonte. Onder het nachtlampje, vlak bij Joab, lag het zakje dragees en de lege tube er naast. Vol ontzetting keek ik naar Reina. Ze begreep mij onmiddellijk.

„Het gaat er om of je wakker was, toen Joab de tube greep, Reina.”

„Ik sliep, Gideon.”

„Je beseft wat het betekent, als de dokter de politie ontbiedt, Reina?”

„Ik sliep, Gideon.”

Ik nam haar hand en trok haar zachtjes mee uit de kamer. Op de bank van de brede overloop wachtten wij op de dokter. Ik sprak haar weer dringend en fluis-terend toe. Weer die derderangs volkstoneelspeler.

„Reina, was het bedlampje aan?”

„Ja.”

„En je sliep?”

Ze sprong gejaagd op. Liep een paar maal op en neer, als een dier in gevangenschap, dat een uitweg zoekt. Toen nam ze weer naast mij plaats en zei volkomen rustig:

„Ik sliep, maar ik herinner mij vergeten te hebben om het nachtlampje uit te doen.”

„Is dat de waarheid, Reina?”

Ze keerde zich van mij af en antwoordde niet.

De dokter constateerde de dood. Hij nam de lege tube ter hand. Hij hoorde de zacht gesproken verklaring van Reina aan en zei:

„Ik neem het u zeer kwalijk, dat u de verpleegster hebt weggestuurd. U begrijpt zeker, dat ik nu de politie in kennis moet stellen van deze zelfmoord?”

Ik zuchtte opgelucht, maar hij keek mij diep in de ogen, bijna onmerkbaar knikkend. Sarcastisch klonk zijn:

„Een strohalm, meneer Levano.”

Opvallend snel verliet hij mijn huis. Ik ging naar de keuken en stelde mijn personeel op de hoogte. Alleen van de dood van de heer Joab Da Fonseca, zonder enige bijzonderheid.

Zelden in mijn leven ben ik zo nerveus geweest. Zelfs niet in de dagen, dat de S.D. achter mij aanzat en mij opjoeg uit mijn schuiladressen. Ik dwaalde door mijn huis, terwijl Reina uiterlijk onbewogen haar garderobe en kleinigheden uit de sterfkamer droeg en zich installeerde in een logeerkamer, geholpen door Carolien.

Het Parket. Hoffelijke, ernstige heren, enige bejaard. Een omstandigheid, die mij verheugde. Het zou voor Reina niet zo zwaar zijn en er was een grotere kans, dat men haar begreep. Zij vertoefden slechts kort in de sterfkamer en betraden mijn werkkamer. De Officier van Justitie nam plaats aan mijn bureau en dit werd het uur van Reina Da Fonseca.

Na haar verhoor verliet zij de kamer, begeleid door een rechercheur en ik wist, dat de ervaren Officier de fatale vragen had gesteld en dat Reina vals had getuigd.

Na haar werd ik onderworpen aan een routineverhoor. Maar wat kan een man getuigen, die sliep, terwijl zich een drama voltrok in zijn huis? Daarom duurde mijn verhoor slechts kort. De Officier knikte mij welwillend toe, maar voordat hij mij verlof gaf de kamer te verlaten, zei hij:

„Na al hetgeen u gedaan hebt voor deze ongelukkige mensen, ben ik overtuigd, dat u de beste strafpleiters van Nederland zult verzoeken de verdediging op zich te nemen?”

„Ik begrijp u niet, meneer de Officier. Geloofst u niet aan zelfmoord?”

„Mevrouw Da Fonseca heeft verklaard de hele nacht geslapen te hebben, meneer Levano.”

Zijn blik werd streng en een beetje hoogmoedig. Dat irriteerde mij en het maakte iets in mij wakker. Strijdlust. Jarenlang had ik die gemist, een defect in een mannenleven. Ik vroeg scherp:

„Brandde het bedlampje, meneer de Officier?”

Hij keek mij aan, van terzij. Toen tuurde hij naar buiten, blijkbaar in diepe gedachten. Antwoordde daarna:

„Ik wil deze vraag niet begrijpen, meneer Levano. Ik wil uw strafpleiters de weg vrijlaten.”

Ik boog heel even om hem te danken voor deze eerlijke kans. Hij vervolgde:

„Het recht moet zijn loop hebben, ook tegen deze gemartelde vrouw. Mevrouw Da Fonseca wordt in voorlopige hechtenis genomen.”

„Is daarvoor een reden, meneer de Officier? Dit is toch duidelijk een zelfmoord?”

Ik dreutelde geagiteerd op en neer. Verschikte hier en daar nerveus iets van het meubilair. Het is soms erg moeilijk zijn gedachten te verbergen. Vooral voor een ervaren jurist.

„Duidelijk, meneer Levano? Laat deze zaak nu over aan haar advocaten. Het wordt een strafproces, dat ik misschien wel graag verliezen wil.”

Na deze menselijke woorden werd ik kalm. Mijn

rechtsgevoel zei me, dat in een geordende samenleving de daad van Reina ontoelaatbaar en strafbaar was. Ik nam plaats. Ongenood. Het schoot door mijn hoofd, dat ik ongenood in mijn eigen huis plaats nam op een van mijn eigen stoelen. Ik sloot even mijn ogen en zag bliksemsnel opdoemen een Levano als dajan in een rab-bijnenrechtbank, een Levano als rechtsgeleerde, weer een dajan. Ik zag grootvader met zijn uiterst en pijnlijk nauwkeurige eerbiediging van de joodse en landswetten en ik zat hier, overtuigd van Reina's schuld, die juridisch niet te bewijzen was. Haar stelling was onneembaar.

Ze had geslapen en men kon toch diep slapen met het bedlampje aan? Vooral wanneer men zelf slaaptabletten had ingenomen, zoals zij beweerde...

Ik opende mijn ogen en voelde, dat de Officier mij al die tijd had geobserveerd. Ik vroeg op matte toon, omdat ik begrepen had voorlopig niets voor Reina te kunnen doen:

„Kan ik maatregelen treffen om de heer Da Fonseca te laten begraven, meneer de Officier?”

„Voorbereidende maatregelen, meneer Levano. Eerst moet er nog sectie worden verricht. U wilt mij wel toestaan bewaking achter te laten?”

Ik knikte toestemmend. Een farce, uiteraard, want ondanks alle hoffelijkheid ging de justitie haar onverbiddelijke gang met of zonder mijn toestemming. Voordat Reina, klein en verloren tussen de forse chercheurs, mijn huis zou verlaten, kwam zij mij de hand reiken. Zij hilde niet en zei met een droevige glimlach:

„Door de straten van Salamanca gaat de dochter van Avrohom Lopez Suasso naar de toren van de Moorse vorst.”

En ik antwoordde, terwijl mijn keel bijna was dichtgeknepen:

„En Gideon Levano, de bankier van Toledo, opende zijn geldkisten en ontbood de beste strafpleiters van heel Morenland om de onschuld van Avrohoms dochter te bewijzen.”

Zij ging op haar tenen staan en kustte mij op de wang. Ik rilde.

Van de joodse gebruiken wist ik niet voldoende meer af en in mijn huis lag een dode joodse man, die volgens de aloude ritus moest worden begraven. Het was daarom een grote steun voor mij, een orthodox-joodse secretaresse in dienst te hebben. Na het vertrek van het Parket belde ik Sara en zond Kees om haar te halen. Binnen het uur stond ze in mijn werkkamer. Ik bracht haar op de hoogte van het drama, zorgvuldig ieder woord ten nadele van Reina vermijdend, en verzocht haar het nodige te doen. Ze maakte geen notities, anders deed ze dat voor de kleinste zaken. Ze vroeg slechts:

„Zijn alle kosten voor u?”

„Alle kosten, niets uitgezonderd.”

Toen reed ze weg, zelfverzekerd leunend op de achterbank van mijn auto, een beeld van rust.

De stilte in mijn huis was drukkend. Terwijl anders altijd gerucht uit de keuken tot mijn werkkamer doordrong, hoorde ik niets. Ongerst en nieuwsgierig ging ik op onderzoek uit. Er was niemand. Overal was er opgeruimd en het deed me herinneren aan de stijlkeukens van sommige musea, waar alles levend-dood is. Ik liep terug naar de hall en keek omhoog. Mijn huis is naar Engelse stijl gebouwd, een grote hall met gaande-

rijen, waarop de kamers uitkomen. Nu, terwijl ik onderzoekend opkeek, voelde ik mij als een cipier van een gevangenis, die loerend de cellen controleerde.

Ik riep op bescheiden toon. Er kwam geen antwoord. Ik riep harder. Het bleef stil. Ik vergat Joab op zijn sterfbed en riep overluid:

„Anna! Carolien! Jopie!” Vooral dat 'Jopie' kwam mij opeens vreemd voor. Luid roepen om blonde, slanke Jopie was iets voor een nozem. Ik riep weer, maar nu alleen om Anna en Carolien.

Jopie kwam te voorschijn. Ze keek over de leuning in de diepte. Mijn blik omvatte haar. Haar blote schouders met de dunne bandjes van haar beha. Door de smeedijzeren balustrade schemerden haar slipje, haar jarretelles en de lange zwartgrijze nylonkousen. Ze glimlachte, de loeder.

„Waar zijn jullie, wat doen jullie?” riep ik boos.

„Ik kleeid me om. In het zwart. Er is een dode in huis,” fluisterde zij beheerst. Zij genoot nu ze mij, die vergat dat er een dode in mijn huis was, op mijn nummer zette.

„En Anna en Carolien?” Nu fluisterde ik ook beheerst en hard.

„Die zijn met de bus naar de stad. Ze hebben geen rouwgoed hier.”

„Waarom hebben ze het niet gevraagd?”

„Ze konne toch niet store, toen u verhoord wier,” fluisterde zij nu ook harder. Ze deed beledigd en steunde met gespreide armen op de balustrade. Ik zag het dons onder haar oksels.

„Kom beneden. Ik verwacht ieder ogenblik bezoek.”

„Zo? Als Marlene Dietrich?” Ze maakte met haar gezicht een uitdagende grimas.

„Jopie, wat bezielt je? Er is een dode in huis, zei je daarnet.”

„Maar wij leven. Goddank.”

Ze rekte zich behaaglijk uit, draaide zich half om, zodat ik nog duidelijker haar slanke benen en vormen moest zien. Ze glimlachte als een snol. Ik keek niet meer en brak dat wrede fluistergesprek af. Ik betrad opgewonden mijn werkkamer, maar ik constateerde dat ik nog niet tot de onzijdigen behoorde. Even verlangde ik naar Thea. Of was het naar dat Jopie?

Ik drentelde op en neer en dacht na over het duivelse tussen hemel en aarde. Dat boven een dode lag, dat een oude vrouw was weggevoerd, verdacht van moord en dat tegen dit decor een bloedwarme, jonge meid haar spel wilde spelen. Uit behaagzucht, met op de achtergrond het verlangen naar weelde, die ze nooit zou kunnen betalen met haar handenarbeid of het loon van haar echtgenoot.

Ik opende het antieke likeurkeldertje en schonk mijzelf een glas cognac in. Ik stak een sigaret op. Gideon Levano deed dingen, die hij bijna nooit deed.

Ik wroette in mijn onderbewustzijn naar de beweegredenen. Was het de afweer van het leven tegen de dood? Of had het vlees van deze hetaere de oude man zo geprikkeld, dat hij langzaam aan begon te paraderen voor dit wijfje?

Ik nam plaats in mijn bergère, het glas in de linkerhand, de sigaret trilde tussen wijs- en middenvinger van de rechter. Ik sloot mijn ogen, klemde mijn kaken opeen, terwijl ik diep ademhaalde. Als een vrouw een man zo kan opwinden, is hij nog goed gezond, constateerde ik grimmig en tevreden.

Toen ik m'n ogen weer opende, stond Jopie op de drempel, in een zwart japonnetje, als een strak vlies om haar lichaam. Op haar hoge naaldhakken was ze nog slanker, nog welgevormder, nog uitdagender. Ze stond er bij als een filmster uit een weekblaadje. Enige seconden keken wij elkander aan. Ze zag, dat ik haar taxeerde en verwachtte mijn tuimeling. Maar ze wist niet, dat ik er niet overheen kon komen, dat ze zo op een goedkoop filmsterretje leek en dat ze Jopie heette. Misschien had ze overwonnen als Agnes of Marcelle. Toen, de hemel zij dank, werd er gescheld. Driemaal. Met gelijke tijdsduur. Militair. Sara van Colmar was terug...

En Sara had zich ontwikkeld tot een goede secretaresse en bijna evenaarde ze Enny Karsten. De gebeurtenissen verliepen als een uitstekend geregisseerde revue. Nadat de gerechtsdokter het zijne had gedaan en het stoffelijk overschot had vrijgegeven, kwamen een uur daarna de heren van de Taharoh. Ik ontving hen in de hall. Ze groetten niet. Dat is geen gebruik. Ze stelden zich niet voor, de leden van dit college blijven ongenoemd. Ik ging hen voor naar de sterfkamer en wees zwijgend naar de deur. En zwijgend betraden zij de kamer om Joab te wassen en te kleden in het witte doodshemd en ter ruste te leggen in een streng eenvoudige, withouten kist, samen met de zakjes aarde uit Kanaän. Zo was het reeds duizenden jaren, zo zal het altijd zijn. Zo was het ook toen grootvader Gideon stierf...

...dezelfde mannen van nu. Baardig. Eenvoudige en aristocratische gezichten. Ook toen een zwijgend binnentreden, geen groet, geen naam. Maar ik kende de

heren. Eén was winkelier, een ander ambtenaar bij de gemeente. Een derde hoogleraar in de oude talen, een vierde knecht bij de visafslag, de vijfde een zeer voor-
aanstaande beursman en de zesde een kleermaker. Hun plaatsen in de maatschappij telden niet. Zij waren vrome Joden, die een gestorven geloofsgenoot de laatste dienst kwamen bewijzen. Nadat ze grootvader verzorgd hadden, gingen zij bijna geruisloos heen, weer zonder groet, met in hun harten de voldoening een mitswe te hebben gedaan...

Sara van Colmar kende precies het verloop van deze dienst en bijna op de minuut beduidde ze mij bij de sterfkamer te wachten totdat men mij zou binnenlaten. Toen de deur geopend werd, wenkte een van de heren mij en ik trad binnen. Hij wees zwijgend naar een witte slaapsok. Ik herinnerde mij, dat ik grootvader Gideon eveneens een slaapsok had aangetrokken, de laatste eer van een kleinzoon, bewezen aan zijn grootvader.

Joab was reeds gekleed in het lange doodshemd, zijn gezicht was verhuld door een witte doek. Het enige wat ik zag van het stoffelijke overschot was Joabs voet. Snel deed ik de slaapsok er om en verliet de sterfkamer. Joabs voet, mijn eigen voet, ik sta dicht bij de dood...

Toen de kist was gehaald om in de rouwkamer te worden bewaard tot de dag der begrafenis, kwamen er vrouwen van een schoonmaakbedrijf. Sara had terecht voorzien, dat mijn huispersoneel het voorlopig te griezelig zou vinden om de sterfkamer te reinigen. Na de werksters verschenen er mannen met nieuwe matrassen en dekens. Binnen enkele uren herinnerde niets meer aan Joab.

Sara verwaarloosde in haar regie de bijrollen niet. De oude Samaritaan moest ook eens worden gevoed, want het was vier uur geworden.

„Wat wilt u eten, meneer Levano? Uw lunch is er bij ingeschoten.”

„Niets, mevrouw Van Colmar. Het diner zal ik misschien ook overslaan.”

„U moet aan uw gezondheid denken. De heer Da Fonseca en mevrouw zijn heus niet gebaat met dat vasten.”

„Wat de heer Da Fonseca betreft, ben ik het volkomen met u eens, maar voor mevrouw kan er misschien een wonder in schuilen.”

Ze keek mij scherp aan. Zij verslikte wel de logica ten opzichte van Joab zaliger, maar niet het venijn.

„Inderdaad, inderdaad!! Meneer Levano. Hagodaush boroech hoe zou uw vasten kunnen aanvaarden als een boetedoening en mevrouw vandaag nog bevrijden.”

„Zou het mogelijk zijn, dat het Opperwezen het vandaag een beetje druk heeft met al de hulpzoekenden en door het oorverdovende gemurmel van de opstijgende gebeden mijn vasten niet opmerkt, mevrouw? Dat moet wel eens meer gebeurd zijn. Ik denk zo aan de doodskreten uit de vernietigingskampen, ik hoor zo nu en dan in de slaapkamer de stemmen van mijn vrouw en kinderen. Hagodaush boroech hoe heeft ze toen blijkbaar niet gehoord.”

„Mijn hele innerlijk komt in opstand tegen uw godslastering, meneer Levano. Sinds wanneer past het ons kritiek te hebben op Gods daden? Hebben wij de wereld en alles wat er op en er in is geschapen of Hij?” beet ze mij triomfantelijk toe.

Wat was mijn Sara knap als ze boos was.

„Maar legde dit prerogatief het Opperwezen niet de verplichting op om rekening te houden met Zijn door Hem geschapen gevoelig denkende wezens? Heeft Hij wel het recht om te doden met bijzondere middelen?”

Sara's blik dwaalde nadenkend de kamer rond. Van mijn gezicht naar de gordijnen. Van daar naar de kristallen kroon, toen naar de punt van haar schoentjes. Zoals een zuurkoopman in een tonnetje zoekt en een mooie augurk spietst, zo pikte Sara een bijbeltekst uit de enorme voorraad van het Boek der Boeken. Verschrikkelijk vroom presenteerde zij:

„Uit stof zijt Gij gemaakt, tot stof zult Gij wederkeren.”

„Door blauwzuurgas in een betonnen bunker? Of door die atoombom op Hiroshima? Wat denkt u daarvan, mevrouw Van Colmar? Mag het nu echt geen gewoon inslapen op een zacht bed zijn?”

„God gaf de mens de keus tussen goed en kwaad.”

Hoeveel keer in mijn leven had ik deze zin al gehoord. Ik antwoordde:

„Onverklaarbare omwegen, mevrouw. De Almachtige had Zijn Schepping alleen met goed kunnen vullen. Wilde Hij niet of kon Hij niet?”

Ze gaf me geen antwoord meer. Ze sloeg een denkbeeldig pluisje van haar japon en wachtte in schrijflavinnenhouding op instructies. Met deze afvallige Gideon Levano moest men niet praten, alleen maar zakelijk contact en dat was al meer dan genoeg. Al die Portugezen, dat is niets voor onze gedegen Ashkenazorthodoxie. Uriel da Costa, Baruch Spinoza, Gideon Levano. Ik moest om deze gedachte glimlachen. Dat ik

mij opstelde achter Spinoza, een beetje gotspe was dat wel.

„Lach nu niet,” riep Sara en ze stampvoette ook nog.

„Misschien vertel ik u nog eens, waarom ik glimlachte.”

Ik stond op en liep naar mijn werkkamer. Sara volgde mij als een page. Een beetje oude-herenachtig nam ik plaats achter mijn schrijftafel en knipte de bureaulamp aan, nog steeds glimlachend. Sara nam haar blocnote en ballpen ter hand. Het martelnummer bleef verborgen in de mouw van haar rouwjaponnetje, de geschonden hand was zichtbaar.

Ze koos een paardemiddel om mij dat glimlachen af te leren.

„Aan wie moeten wij rouwkaarten zenden en wie verwacht u op de begrafenis, meneer Levano?”

Het was nu mijn beurt om naar de gordijnen en de kroon te staren. Wie zouden de baar van Joab Da Fonseca volgen? Ik sloot mijn ogen en zag alleen maar duisternis en later gewarrel. Ik zag geen mens, er was niemand in mijn gedachten. Nog even hield ik de ogen gesloten, toen verschenen de beeltenissen van de rabbijn en de doodbidders. Toen keek ik Sara aan en zei:

„Er zijn geen rouwkaarten nodig. Alleen Gideon Levano volgt de baar.”

„Is er werkelijk niemand?” vroeg ze geschrokken.

„Niemand, Sara. Allen van het huis Da Fonseca zijn uitgemoord. Ook al zijn vrienden zijn in de Hitler-pogrom gebleven.”

Ik sloot weer mijn ogen en zag weer het donkere en het gewarrel. De rabbijn en de doodbidders verschenen weer en daarachter een geweldige stoet. Het personeel

van Gideon Levano & Zonen, de directeuren van alle grote banken, commissarissen en directeuren van talrijke grote bedrijven, colleges van regenten van liefdadigheidsinstellingen, rijen en rijen. Ook zag ik Kees, mijn chauffeur en Anna, mijn keukenmeid en Carolien en Jopie. Die vier mochten vooraan staan bij de groeve. Dat deden zij met gezwollen wangen van het huilen. Het was zeer treffend. De horigen aan het graf van hun broodheer. Voordat ik mijn ogen weer opende, keek ik nog even naar Jopie. Zij was dik in het rouwgoed, dat al haar wulpsheid bedekte. Waarom ook niet, een dode broodheer is toch niet meer te verleiden. Toen opende ik m'n ogen en zag Sara, ik leefde dus nog.

„Waar dacht u aan?” vroeg Sara bezorgd.

„Wie er allemaal noodgedwongen achter mijn baar zullen schuifelen. Sara, Sara, wanneer je dan nog bij de firma bent, heb je een paar duizend rouwkaarten nodig. En halve pagina's in de nationale bladen. Gideon Levano wordt groots ten grave gedragen, let op mijn woorden. Maar na acht dagen is iedereen hem vergeten, behalve zijn vijanden, want die zullen vijandig blijven omdat ze niet meer vijandig kunnen zijn.”

„Wat spot u toch gruwelijk en u bent toch nog jong?” Ze stampvoette weer en hilde er een beetje bij. Twee dikke tranen spoedden zich naar haar mond. Ik stond op en ging naar haar toe. Pakte haar bij de schouders. Keek in haar ogen, die ze neersloeg, terwijl ze die tranen snel wegslikte. Toen boog ze het hoofd. Ik zei:

„Zet thee Sara, we zullen samen thee drinken.”

„Ja,” fluisterde ze.

„Het is vreemd Sara, een mens is vaak eenzaam en de dood verhindert hem te zien, dat hij in het leven van

duizenden toch iets betekend heeft. Dat duizenden soms dagelijks veel aan hem hebben gedacht.”

„Ja,” fluisterde ze weer.

Toen liet ik haar los. Met gebogen hoofd verliet ze snel mijn kamer. Tweemaal zijn vandaag vrouwen vertrouwelijk dicht bij mij geweest. Wat zoekt het onderbewustzijn? Voortplanting tegenover de dood?

Het einde van mijn vasten werd onmiddellijk gevolgd door het Wonder. Nauwelijks had ik behaaglijk mijn kopje thee gedronken of de telefoon rinkelde. Ik stond op om de hoorn op te pakken en mij in de samenleving te laten terugsleuren, maar Sara was mij voor. Het protocol gebiedt, als de schrijfslavin aanwezig is, dat de patroon wacht op haar onderzoek. Sara sprak de geheiligde woorden:

„Ik verbind u door.”

Ik was oor aan oor met de recherche. Of ik mevrouw Da Fonseca wilde laten afhalen aan het politiebureau, of zouden zij maar een taxi bestellen, voor mijn rekening natuurlijk. Mevrouw Fonseca mocht de begrafenis van Joab bijwonen. Ik antwoordde dat ikzelf zou komen en legde zeer opgelucht de hoorn neer.

„Sara, het Opperwezen heeft mijn vastenoffer aanvaard.”

Sara was zo opgetogen, dat zij vergat vroom te doen. Ze kwam weer gevaarlijk dicht bij me staan om tegen me te glimlachen met glanzende ogen en de handen gevouwen over haar borst. Ik voelde mij ook nu weer niet onzijdig. Sara's liberalisme duurde echter maar kort, want ze zei:

„God is groot, meneer Levano.”

Gelukkig pikte zij nu geen bijbeltekst uit de ton, maar met haar woorden wilde zij mij toch tot in mijn uiterste vezels doordringen van haar onverwoestbaar vertrouwen in de Schepper en gelijktijdig wilde ze mij mijn goddeloosheid goed doen beseffen, maar omdat mijn vezels oud en niet meer elastisch zijn, drong er niets in door van Sara's vertrouwen. En ik bleef, wat zij verslijt voor goddeloos.

Onderweg naar de politie, met de vertrouwde nek van Kees voor ogen, besepte ik opeens dat Joab Da Fonseca helemaal niet meer meetelde. Joab, in de rouwkamer, was alleen nog maar aanleiding, een voorwerp waar omheen zich een reeks handelingen ging afspelen. Wij hadden daar net zo goed een bloemenvaas voor kunnen nemen. Joab in zijn kist betekende voor niemand meer iets, zelfs niet meer voor Reina. Zij zou straks beginnen met de herinnering te leven.

Maar de spelen, die de mens zich gemaakt heeft, moeten volgens de regels worden gespeeld, anders is er helemaal niets in het leven en dus zou Joab moeten worden begraven volgens een der ceremoniën, die de mens zich heeft gefantaseerd om hem te vergezellen van de wieg tot het graf. Zelfs tot na het graf.

Voor mijn vertrek naar het politiebureau had ik Sara verzocht mijn huishouding weer op gang te brengen, want mijn verzorgingsploeg Anna-Carolien-Jopie savoueerde blijkbaar haar treurigheid in hun zitkamer bij zachte bronsliederen uit de radio en veel koppen koffie. Dat mijn agressieve Anna deze overdracht van gezag niet voetstoots zou aanvaarden, had ik moeten voorzien. Uitdagend en van haar macht bewust, moet Anna in de ring getreden zijn en als eerste en enige stoot gezegd hebben:

„As u hier de lakens komp uitdele, dan gaan ik.”

Waarop Sara haar neersloeg met:

„Je opvolgster geef ik graag honderd gulden in de maand meer, graag.”

Daarna hing Anna in de touwen. Honderd gulden meer in de maand was voor haar in de toekomst ook bereikbaar. De barmhartige zei:

„Ik laat meheer niet aan u over. Dat hebt-ie niet verdiend. Ik blijft.” En ze stond op voor de tweede ronde, ergens in de toekomst.

Deze dialoog had Sara voor mij bewaard en hij werd mij opgediend, toen, na mijn terugkeer, wij Reina Da Fonseca op haar kamer hadden gebracht.

„Er verandert dus niets, Sara? Een prettige gedachte na al de narigheid van vandaag.”

Ik voelde, dat ik Sara teleurstelde. Ze had verwacht, dat ik haar regentschap gedurende de begrafenisdagen formeel zou hebben afgekondigd in de keuken. Ik had er helemaal geen zin in. Ze moest die dagen maar de facto regeren. Ze aanvaardde het met de woorden:

„Ik zal ook blij zijn als alles voorbij is en ik weer mijn dagelijkse werk bij de bank kan doen. Een huishouding zou niets voor mij zijn, nee, die ben ik ontgroeid.”

„Ontgroeid? Hebt u dan een huishouding gehad?” vroeg ik.

De blik, waarmee ze mij aankeek, zal ik niet gauw vergeten. Ik moet wel iets bijzonder kwetsends hebben gezegd. Zonder nog een woord aan mij te verspillen, verliet zij de kamer en terwijl ik naar de dichte deur staarde, besepte ik, dat ik heel weinig van mijn Sara's leven wist.

Ik dineerde alleen. Reina was doodmoe na al de emoties ingeslapen. Sara werd door trouwe Kees naar Rotterdam gereden, want ze wilde wat kleding en nachtgoed halen en tevens haar hospita op de hoogte stellen. Ik verwachtte haar niet eerder dan elf uur terug.

Terwijl ik langzaam mijn dessertkoffie omroerde, dacht ik er over na, dat Sara ongenood hier kwam logeren. Beschouwde zij het als vanzelfsprekend, dat zij dag en nacht in mijn nabijheid moest zijn? Ik had toch geen verlies geleden? Hoewel ik vanmorgen diep begaan was met de ellende van Reina, was mijn ontroering toch niet zo alarmerend, dat ik bewaking nodig had. En te regelen viel er niet veel meer. Bijna alles was gedaan en Joab moest alleen nog maar worden begraven en daarvoor zorgden geoefende vaklieden. Nee, er was iets met mijn Sara, ondanks haar woorden over verlangen naar de banksleur. Wilde ze bij mij zijn, omdat ze wist, dat ik een paar dagen niet naar kantoor zou gaan en dat ik dus thuis hulp van een secretaresse nodig had? Maar dat gesprek met Anna? Ik geef graag honderd gulden meer... IK geef... IK. Had Sara plannen met mij? Had zij een nieuw visitekaartje in haar hoofd? Mevrouw Sara Levano-van Colmar?

...Channah was in de kamer. Zij nam plaats aan mijn rechterhand, haar vaste plaats. Ze deed suiker in mijn kopje en schonk voor de tweede maal in. Voegde room toe. Nadenkend, niet opkijkend van het blanke tafellinnen. Ik keek naar Channah. Wat was zij grijs geworden, wat was haar kinnetje oud en haar halsje dun en uitgeteerd, haar schouders waren zo mager en ik zag de botten onder het gestreepte kampjak. Er liep een

bloedige striem van haar slapen tot de mondhoeck. Daar had de zweep van de Teutoon haar geraakt.

„Channah... waarom ben je hier... Channah!”

„Gideon, wij waren man en vrouw, wij hadden drie kinderen. Al was ons huwelijk nooit innig gelukkig, er was toch iets, ondanks Joab Da Fonseca. Ik heb je gewaardeerd, Gideon, je was goed voor mij. Ik heb zelfs van je gehouden vele jaren na die jeugdliefde... ik heb je dat nooit bekend, je zou mij niet geloofd hebben, omdat je zo verbitterd was. Mijn laatste woord was Gideon... eerst Els, toen Adam, toen Mordechai, maar mijn doodssnik was jij, Gideon. Ik vergeef je je vriendin Thea, zelfs het welgevormde volksmeisje, dat tracht een oude man te overrompelen om zijn geld. Dat betekent allemaal niets, Gideon. Maar mijn plaats in je herinnering moet heilig zijn... Channah Lissauer, onder de choepah met Gideon Levano, ondanks dat onze wetten een tweede huwelijk niet verbieden, integendeel.

Was ik thuis gestorven, Gideon, op mijn bed in onze weelderige woning, dan zou zo'n tweede huwelijk wat anders zijn dan na mijn martelgang door deze hel. Gideon, je gelooft in het Niets, je gelooft niet meer aan God, niet meer aan leerstellingen en ceremoniën. Maar geloof dan nog in één begrip, de ziel.

Steun onze neshomoh met je gedachtenis aan ons. Help Els en Adam en Mordechai... en mij. Snij niet alle banden door Gideon, gedenk onzer en laat mijn plaats aan jouw zijde onbezet. Nacht Gideon, nacht. Gedenk mijner...

Ik opende de ogen. Keek neer. Het koffiekopje was niet gevuld. Ik keek naast mij, aan mijn rechterhand stond geen stoel. Mijn blik dwaalde door de kamer, ik

hoorde de suizende stilte. Mijn linkerhand werd koud. Het was of iemand hem pakte en mij dwong op te staan, mij zachtjes meetrok naar de kast met de joodse boeken.

Lang stond ik voor de glazen deuren en zag mijn spiegelbeeld. Een dorre, lange man, met donkere oogholten, met lichtelijk ingevallen wangen, met een zilverwit kneveltje, met vele rimpels aan de slapen, met een benige oude kin, met een gelige huid.

En die man daar had zich verbeeld, dat een jonge joodse vrouw op hem verliefd was. Langzaam werd mijn rechterhand opgeheven en ik opende de boekenkast. Onfeilbaar zeker nam die hand een gebedenboek. Mijn ogen richtten mijn vingers, die de bladzijden zochten met het gebed voor de dode. Ik sloop naar de hall en nam mijn hoed. Keerde terug. Het gebedenboek nog steeds in de hand en mijn wijsvinger op de bladzij met het gebed.

Met bedekt hoofd zegde ik Kaddish voor mijn doden, mij niet bekommerend of dit volgens gebruik of ritus was.

Ik zegde Kaddish voor mijn doden...

Ik was niet de enige, die Joabs laatste gang begeleidde. Alphonse de Villeneuve, David Katz en Sara's broer, Menachem, waren gekomen. Wij droegen de baar naar het graf. Achter ons volgden Reina en Sara en mijn huispersoneel. Een kleine stoet.

Alphonse de Villeneuve was er uit volle christelijke overtuiging. Ik keek tersluiks naar hem. Hij liep kaarsrecht met een bijzonder ernstig gezicht. Met vaste hand omklemde hij het draaghout van de baar. Wat was deze man gelukkig. Geen troebele gedachten, geen opstand

noch twijfel. Geen Niets. God, de Almachtige, was in zijn levensdagen, alle uren, alle minuten, alle seconden. Wat Hij deed, was wel gedaan, vreugde en leed. Alphonse de Villeneuve aanvaardde. Alles komt van God, de mens heeft slechts te zijn en te gehoorzamen.

Eergisteravond, toen ik Kaddish had gezegd en het gebedenboek gesloten, draaide ik mij om. Alphonse stond bij de open deur van mijn kamer. Even schrok ik, zijn komst was zo geruisloos geweest of mijn aandacht voor het gebed te gespannen. Wat stuntelig nam ik mijn hoed af, het is wat vreemd voor een Christen een Jood met zijn hoed op te zien bidden. Zonder groet kwam hij naar me toe en zei op zachte toon:

„Kan ik iets voor je doen, Gideon?”

„Voor mij niets Alphonse, misschien wel voor de weduwe.”

„Dat deed ik.”

Verbaasd keek ik hem aan. Zijn gezicht bleef onbewogen, geen hovaardij, geen zelfbewustheid. Niets dan de ernst en het vanzelfsprekende om voor een medemens iets te doen.

„Is haar voorlopige vrijheid aan jou te danken, Alphonse?”

„Dat weet ik niet. Ik heb meneer de Officier slechts gevraagd te overdenken of grove onvoorzichtigheid een reden is om iemand in voorlopige hechtenis te nemen. Blijkbaar geeft de wet hem daartoe geen recht.”

Ik glimlachte, maar Alphonse keek mijn glimlach weg, want die was nu beledigend.

„Het is begrijpelijk, dat je dacht dat ik enige invloed had. Ik ben slechts een gepensioneerd, ambteloos burger, niets meer maar ook niets minder. Iedere bur-

ger heeft het recht de overheid op de wet te wijzen.”

Ik antwoordde niet. Reina's zaak draaide volgens Alphonse om grove onvoorzichtigheid. Dat was zijn inzicht en daaraan zou hij niet laten tornen. Ik was opgelucht, maar toch bleef er twijfel in mijn hart om deze opvatting. Alphonse vertelde:

„Vanmorgen hoorde ik er van. Ik kreeg wat inlichtingen en vanmiddag heb ik de Officier opgezocht.”

Ik legde het gebedenboek en mijn hoed op het empire-hoektafeltje. Alphonse keek er naar en vroeg:

„Heb je voor zijn zielerust gebeden?”

Weer de rechter van instructie en daartegenover mijn verzet tegen dit binnendringen in mijn gevoelens en gedachten. Mijn antwoord was daarom geprikkeld:

„Nee. Voor mijn vrouw en kinderen.”

Hij antwoordde wat ijsig:

„Het spijt me, dat ik je stoorde. Je wilde zeker ook nog voor de heer Joab bidden. Kom, ik zal in de hall wachten. Wanneer je gereed bent, zullen wij nog een wandeling maken, dat zal je goed doen.”

Zelden in mijn leven heb ik mij innerlijk zo opgewonden. Inderdaad, ik had voor Joab geen Kaddish gezegd. Bezeten als ik was van mijn eigen oude verdriet, maar wat ging hem dat aan? Deze christen verlangde, dat ik nu het eigen leed eens een keer vergat. Had hij daartoe het recht? Waarom verlangen zij steeds een offering van een vreemde? Ik had zo goed mogelijk voor Joab en Reina gezorgd en zou hun verder leven geëffend hebben. Was dat niet voldoende menslievend?

Lang stond ik bij het tafeltje. Bij het gebedenboek en mijn hoed. Wie zou er Kaddish zeggen voor Joab? Geen zoon, geen kleinzoon, die voor zijn zielerust kon bidden.

Achter hem was het Niets. Vroeger zegden arme weesjongens Kaddish, dan gaf men iets aan het weeshuis en ieder jaar op de sterfdag werd Kaddish gezegd, Kaddish gekocht. Weer geld, geld. Maar waren er nog weesjongens?

Langzaam ging mijn hand naar het gebedenboek. Deze ijzige Alphonse de Villeneuve had een invloed op me, waartegen ik mij niet verzetten kon. En mij er weer niets van aan trekkend of het al of niet gebruik of geoorloofd was, zegde ik Kaddish voor Joab Da Fonseca.

Toen ik in de hall kwam, was Alphonse vertrokken. Er lag een kaartje met de woorden: „Het is toch beter, dat wij niet wandelen. Ik heb mr. Van Tolbert getelefoneerd. Hij komt overmorgen om de verdediging van mevrouw Da Fonseca met je te bespreken. Ik begreep dat je nu te geëmotioneerd was om dit zelf te doen. Welterusten. Alphonse de Villeneuve.”

Ik voelde me alsof hij me in het gezicht had geslagen. Ik had nog geen rechtskundige bijstand ingeroepen. Hoe wist hij dat? Of voorkwam hij door zijn ingrijpen, dat ik een verkeerde strafpleiter zou kiezen? Kleinzielig vergaf ik mijzelf mijn verzuim en stelde mijn geweten gerust met een wrange glimlach om zijn juiste keuze.

En daar liep hij nu achter de baar van Joab, innig overtuigd dat de christen Alphonse de Villeneuve behoorde te gaan achter de baar van een doodgemartelde man uit het volk van Josua van Nazareth, en zo iets van de zonde op zich kon nemen.

David Katz was ook gekomen, omdat hij gisteravond toevallig was langs gereden om zijn vrouw te vertonen. Sara had zelfs niet de moeite genomen om mij te vragen of ik hem ontvangen wilde. Er was een dode in huis en

meneer Levano was vermoeid en terneergeslagen. Bovendien had meneer Levano zeer veel te regelen, maar meneer en mevrouw Katz wilden dat wel begrijpen en zij deden er beter aan hun avond niet te bederven ter wille van onze narigheid.

En nu was David Katz slippendrager. Ik wist dat hij het geen verloren tijd vond, want hij was mij nu zeer dicht genaderd. Na afloop van de begrafenis zouden wij elkaar de hand geven, want wij waren nu toch twee joodse mannen, die samen één van ons hadden begraven. En ik zal hem straks uitnodigen om zijn vrouw te vertonen. Hij zal dat enthousiast aanvaarden en over X-tijd zal David Katz mij ten kantore komen bezoeken om mij te vragen hem te helpen bij de vorming van een naamloze vennootschap. Hij zal mij een commissarisplaats aanbieden, die ik zal weigeren, maar zijn bankrekening zal hij openen bij Gideon Levano & Zonen, want dat doet men toch als men elkaar zo intiem kent na een begrafenis en een avondbezoek? En niet te vergeten samen ondergedoken geweest! D. Katz N.V., bankiers Gideon Levano & Zonen. David zal steeds glimlachen als hij een cheque uitschrijft. Vreemd dat een mens zich vereerd kan voelen door een oude familienaam.

Met dit soort gedachten schreed ik waardig achter de baar van Joab Da Fonseca. Ik was mij bewust, dat ik niet anders denken kon, omdat Joab en Reina niet in mijn binnenste leefden. Ik deed tegenover hen mijn menselijke plicht, zonder innerlijke warmte.

Wij stonden rond het graf en terwijl de rabbijn de gebeden zegde en allen naar de grond staarden, keek ik op. In de ogen van Menachem van Colmar, hij glimlachte

bijna onmerkbaar. Ik kreeg een kleine schok of was het de vreugdevolle herkenning van een geestverwant...? Menachem van Colmar was niet vroom. Sara had gekocht. Wie was deze Menachem? Sara had mij verteld, dat hij in Nederland veeteelt wilde studeren. Terwijl de rabbijn geroutineerd een gebed naar het einde joeg, bekeek ik Menachem. Hij had een gedrongen, stoere gestalte, zeer breed in de schouders, zodat hij kleiner leek dan hij was. Onder de rand van zijn hoed was zijn grijzend haar te zien. Zijn wenkbrauwen waren zwart en zwaar, zijn neus breed en recht, de mond welgevormd maar vastberaden en een weinig sensueel. Menachems ogen waren staalgrijs en zij maakten van hem een vrouwenjager.

Waarom had Sara hem uitgenodigd? Wilde zij, dat wij elkander zouden ontmoeten? Als zij plannen had om mevrouw Levano te worden, wilde zij dan alvast een stukje van de misjpogetonen? Of had Menachem van Colmar subtiele opdrachten om voor een of ander doel geld aan mij te vragen of te lenen? Ik vond het vervelend dat zelfs op een begraafplaats mijn ingeboren bankiersachterdocht mij niet verliet. Ik dwong mijzelf tot andere gedachten door mijn huispersoneel te observeren.

Anna, mijn keukenmeid, keek met de blik van een examiner naar de mannen die bezig waren de kist in de groeve te laten zakken. Deze blik had ik meer gezien. Het was op een namiddag na een zeer bezige ochtend, waarbij mijn lunch was ingeschoten. Ik kwam hongerig thuis en liep naar de keuken. Vroeg Anna om iets voor mij klaar te maken, dat ik zo mee naar mijn werkkamer kon nemen. In een ommezien bakte zij twee eieren voor

mij en keek met dezelfde gespannen oplettendheid in de pan als nu in het graf.

Carolien deed niets dan huilen. Op een begraafplaats huilt een vrouw. Dat hoort bij de treurdagen des levens, zoals ze op een bruiloft een tikkeltje Jan Steens dronken mag zijn. Carolien, de burgeres, zal handhaven. De beschuit met muisjes bij de boreling, de lange witte jurk bij de eerste communie, een verlovingstijd zonder enige concessie aan de erotische verlangens van de jongeling, trouwen in het wit met sluier en paard en rijtuig, op hun tijden de metalen bruiloften met 'lang leve het bruidspaar' in kaarsvet op de spiegels. En bij een graf... snikken.

En Jopie had rode, opgezwollen konen van het huilen en een lichte koorts vanwege de schrik om een dode en een open graf. Levenslustige, zinnelijke en kinderlijk openhartige, geraffineerde Jopie staarde angstig van de rabbijn naar de doodbidders en dan naar de kist. Zag vol ontzetting het zakken in de diepe groeve, kromp wat ineen bij iedere plof van een schep aarde, maar bleef staren totdat het graf gevuld was.

Carolien moest haar op de arm tikken, toen de ceremonie ten einde was. Ik begreep haar wel. Zo jong en verlangend, iets daverend geweldigs van dit leven verwachtend, misschien nog eens via Miss Holland, Miss Universe, de hemel weet wat voor een rijke magnaat als echtgenoot en nu opeens oog in oog met een kist, die langzaam maar zeker heel diep in de aarde werd verstoppt en waaruit geen ontsnappen mogelijk was. Had Jopie gedacht aan de mogelijkheid, dat men schijndood kon worden begraven en dan ontwaken, dáár beneden? Over het graf heen keek ze mij aan. Met grote angstige

ogen. En ik wist, dat ze aan schijndood gedacht had. Eerst wilde ik haar begrijpend toeknikken, maar de aanblik van haar jeugd weerhield mij. Waarom een jong ding de stuipen op het lijf jagen? Ik heb je onder controle, duivelse inborst.

De leider van de begrafenis gaf mij een wenk. Ik moest danken voor de belangstelling. Toen ik zo rondkeek, viel het mij op, dat toch nog veel mensen de ceremonie hadden bijgewoond. Waren er dan nog oude vrienden of kennissen van Joab in leven? Was mijn gedachte, alleen achter Joabs baar te moeten gaan een waanidee of had Sara ook deze menigte georganiseerd? Terwijl ik de aanwezigen bedankte, viel mijn blik op een heer in donkere kleding. Hij was de Officier van Justitie. Waarom was hij hier? Wilde hij uit Reina's reacties bouwstoffen putten voor zijn requisitoir?

De weduwe verliet als eerste de dodenakker. Sara van Colmar begeleidde haar. Waar had ik dit beeld meer gezien? Deze kleine, in rouwsluiers gehulde figuur, onder de oksel gesteund door het andere zwarte wezen, Sara, die samen wegschuifelden alsof zij in leem of drijfzand waren terechtgekomen. Ik herinnerde mij, in tientallen filmjournaals had ik dit gezien. Wij volgden. Sommige mannen zeer beheerst gehaast, mijn Anna-Carolien-Jopie, een drieluik, wiegende. Anna's machtige wel-doorvoedheid als middenstuk.

Bij het dodenhuis, waar de auto's geparkeerd stonden, trad de Officier op mij toe. Hij zei:

„Wat u dacht, is het niet, meneer Levano.”

„Wist u wat ik dacht, meneer de Officier?”

„Ja, u kennende, wist ik wat u dacht. Maar ik ben hier niet ambtshalve. Ik ben gekomen als Nederlands jurist,

die niet vergeten wil wat joodse rechtsgeleerden en advocaten voor onze moraal betekend hebben.”

„Mag ik uw komst beschouwen als het einde van uw onderzoek?

„Ja, meneer Levano. Ons beider gevoelens zeggen, dat mevrouw niet onschuldig is, maar een wettig en overtuigend bewijs kan ik niet construeren.”

„Ons beider gevoelens, meneer de Officier?”

„Ja, meneer Levano. Ik durf zelfs beweren, dat voor uw gevoel het woord wetenschap beter op zijn plaats is.”

„Dat woord is te sterk, meneer de Officier.”

„Dan nemen wij afscheid met het woord vermoeden. Een onmogelijk te bewijzen vermoeden.”

Mat glimlachend drukten wij elkander de hand. Om de antieke vorm van ons gesprek.

Thuis was de tafel gedekt met grote schalen belegde broodjes en rijen koffiekoppen. Net de kantine bij de bank. Begraven maakt hongerig, dat wil tenminste het volksgebruik. Mijn Anna kon dit begrafenismaal niet hebben voorbereid, dus zocht ik naar de hulpvaardigen. Het waren de buurvrouwen. Al die jaren had ik alleen maar mijn hoed voor hen afgenomen en mijn groet gemompeld en nu opeens liepen ze bedrijvig in het zwart in mijn huis rond. Ik begroette hen met een handdruk en een glimlach en zij glimlachten breed terug. Zij zijn knap en dat was bijzonder prettig na een begrafenis met baardige mannen onder hoge hoeden.

Sara was ontsteld. Gejaagd fluisterde zij mij toe, dat zij kosjere broodjes in dichtgelode zakjes had besteld en dat haar hospita uit Rotterdam zou komen met die broodjes en kosjer vaatwerk voor koffie en thee, zodat

de rabbijn en de andere orthodoxe heren zich ook te goed konden doen.

Dat dichtgelode zakjes en kosjer vaatwerk iemand konden opwinden was na lange jaren een hernieuwde ervaring. Oma Judith had zich ook eens bijzonder opgewonden, toen ze haar keukenmeid had betrapt met rauwe kalfslapjes op een visschaal. Glimlachend om deze herinnering ging ik op zoek naar de kosjere broodjes en de menslievende hospita. Ik vond geen van beiden.

„Sara, heb je het juiste adres genoemd?”

„Natuurlijk wel.” Sara hilde. Sara begint steeds meer te huilen. Zij begint iets van het soldateske te verliezen en dat staat haar wel goed. Wij ondervroegen haar hospes, die de begrafenis ook had bijgewoond. Hij haalde verveeld zijn schouders op. Blijkbaar was hij blij een paar uur ontsnapt te zijn. Toch ging hij telefoneren en deelde ons mee, dat zijn vrouw zo juist was weggereden met het ‘Geschirr’ en de kosjere broodjes. Zij had in de veronderstelling verkeerd, dat de begrafenis om twaalf uur zou plaatsvinden. Een uur later.

„Zo iets heeft ze altijd,” zei hij weer schouderophalend en zijn vrouw verradend.

Vreemd is het leven samengesteld. Onder mijn dak leefde een vrouw, die misschien haar krankzinnige man had omgebracht uit liefde. En het belangrijkste waren nu kosjere broodjes in dichtgelode zakjes.

Tot Sara’s hernieuwde ontsteltenis weigerde Reina op het sjiwwe-stoeltje plaats te nemen.

„Maar mevrouw toch.”

En Sara’s blik dwaalde door de kamer op zoek naar steun bij de gelovigen. Reina bleef standvastig. Ze ging zitten op mijn plaats aan het hoofd van de tafel en zo in

haar zwarte kleding, met zilverwitte haren om het oude gezichtje, leek ze een bejaarde douairière. Wij stonden allen rond de lange tafel en het scheen mij toe, dat ze geamuseerd naar ons keek, toen ze sprak:

„Lieve mensen, ik dank u allen hartelijk voor de blijken van medeleven en uw bereidwilligheid om de heer Joab Da Fonseca te begeleiden op zijn laatste tocht. De heer Joab Da Fonseca rust nu, vermoeid door het zware leven tijdens de oorlog en zijn voortschrijdende ontredde-ning in de laatste jaren. Ik weet, wat hij geleden heeft in de ogenblikken dat hij helder was en besepte hoe zijn verstandelijke vermogens zich omvormden tot iets gruwelijks. Dagen en nachten dacht hij zich achtervolgd door menselijke monsters met helse werktuigen. Daarbij was de vertelling van Dante slechts kinderspel. Waarom het Opperwezen hem deze tortuur heeft opgelegd, zal een niet beantwoorde vraag blijven. Ik kende Joabs leven, deze straf was onverdiend. Nu rust mijn Joab, al dat vreselijke is voorbij. Een niet te beschrijven vreugde voor mij, zijn vrouw. Ik behoef het niet meer aan te zien, hoe mijn man moest lijden, hoe hij zich wrong om aan die vreselijke achtervolging te ontkomen, hoe hij transpireerde van angst en ontzetting en mijn hand, die hem strelen wilde, wegsloeg omdat die in zijn ogen een martelwerktuig was. Er is geen reden voor mij om te treuren, integendeel. Zou ik nu de eeuwenoude ritus volgen, dan was dat huichelarij. Dit geval is niet enig op de wereld. Miljoenen mensen zijn innerlijk dankbaar, dat het lijden van een dierbare ten einde is. Dat is niet beschamend, maar een hoogtepunt van menselijke liefde. Men treurt om een verlies, maar de verlossing van mijn Joab was geen verlies. Het was een

genade. Neem plaats, eet en drink en deel in mijn vreugde.”

Zo sprak een kindskind van Avrohom Lopez Suasso, de schriftgeleerde uit Salamanca.

Een vacuüm tussen eeuwen was in mijn huis.

De avond was mild. Het regende zacht. Reina was op haar kamer. Sara werd met de hospita, de echtgenoot en het ‘Geschirr’ naar Rotterdam gereden. Zij hadden nog wel bij mij gedineerd en ik had de indruk, dat vooral meneer de echtgenoot het een aangenaam dagje uit gevonden had. Hij had bijzonder genoten van de sherry voor de maaltijd en de afterdinner sigaar. Het leven gaat verder, niet waar? Ik verwachtte Sara niet terug voor elf uur. Ze zou beslist nog even moeten blijven om wat na te praten en thee te drinken. Bijzondere dagen eindigen moeilijk.

Ik zat dus alleen bij mijn haard en na al die drukte vond ik mijn eenzaamheid prettig en ik had het vreemde gevoel, dat ik alleen zijn niet meer missen kon. Ik bladerde wat in tijdschriften en zag de bijegegane calamiteiten uit heel de wereld en omdat het er zoveel waren en zo bizar en enorm, maakten ze geen indruk meer. De aanrijding vorige maand van een klein meisje door een fietser in ons park had veel meer indruk op mij gemaakt dan één van deze volgroeide narigheden ooit zou kunnen doen.

Ik moet over een odyssee door het oerwoud zijn ingedut, want ik schrok wakker door een lichte aanraking van een hand.

Reina Da Fonseca stond naast me. Ze droeg een hoed en had een plastic regenjas aan. Onwillekeurig keek ik

naar haar voeten en ik zag zwarte, platte viltlaarsjes. Ze keek me kalm aan en zei:

„Ik ga nu, Gideon.”

„Waarheen?” vroeg ik stupide, maar dat kwam omdat ik nog niet helemaal wakker was.

„Weg... ik dank je voor alles, Gideon, en ik stap nu uit je leven. De rimpels vervloeien en het watertje wordt weer vlak en rustiek.”

Altijd dat dichterlijke, de dochter van Avrohom uit Salamanca, maar toch ook altijd heel diep verborgen, scherp venijn.

„Waarheen, Reina?” Nu was er geen stupiditeit meer in mijn vraagtoon om iets doms en onmogelijks, waartegen het nuchtere bankiersinstinct in verzet kwam.

„Weet ik niet, maar weg. Ik heb nog wat spaargeld, nu wij al die maanden op jouw zak hebben geteerd.”

„Jullie waren mijn gasten, mijn vereerde gasten.”

„Daarvoor heb ik je bedankt, Gideon.”

Ik sprong op, torende hoog boven dit gebogen, kreupele wezentje. Ik werd driftig en even beheerste ik mij niet.

„Wat wil je? Van de straat worden opgeraapt als een clochard of in het gunstigste geval toiletjuffrouw in een goedkope cafetaria?”

„Dat laatste. Daarvoor ben ik als jong meisje bang geweest. Dat wist de aartsengel, die mijn leven heeft gericht in opdracht van het Oppervezen. Nu is de tijd gekomen, ik ben bereid.”

Was dit fatalisme? Of was dit goed gespeelde komedie, want op zo'n betoog tegen een oude schatrijke man, past maar één antwoord. Wilde zij dit antwoord in plaats van een stilzwijgend blijven? Maar als dit alles bedacht was, speelde zij het uitzonderlijk goed.

„Gideon, je kunt een vrouw, die je verdenkt van moord, geen herberg blijven geven. Je zult mij steeds tersluiks observeren en ik zal dat terdege voelen. Je zult naar mijn handen kijken, want daarmee is de moord gebeurd. Altijd geschieden moorden met de handen... wurgen, stelen, schieten, slaan... tabletten op een nachtkastje gereed leggen... altijd met de handen. En ik zal er dan zelf naar gaan kijken, Gideon, ik zal weer zien hoe mijn vingers trilden toen ik de tube neerlegde. Ik zal weer zien of de regie van het drama met deze handen goed was gedaan... het zakje dragees vlak bij hem... de tube verder weg, maar toch zo, dat wanneer Joab zich in bed half zou oprichten en zoeken, hij de tube zou grijpen. En ik zal ook mijn wijsvinger weer zien, die het bedlampje doofde.”

Ze stond nu roerloos naar de grond te kijken. Ik begreep haar. Dit was haar bekentenis.

Wat ik nu verder vroeg, vanuit de kamerhoek waarheen ik alshet ware was gevlucht, waren details zonder nut.

„Wat heb je tegenover de Officier gezegd, Reina?”

„Het lampje was aan. Joab had dus de vrije keus. Daarom moest hij mij vrijlaten.”

„Heeft een zwakzinnige ooit vrije keus? Moeten deze mensen niet altijd ten goede worden bewaakt?”

„Ik heb mijn beweegredenen uitvoerig verklaard. Aan jou en in het openbaar en ik ben in het openbaar dankbaar geweest voor Joabs verlossing. Ik heb geen spijt en ik zal geen boete doen. Ik drijf nu verder. Wrakhout. Hopelijk word ik spoedig opgevist en verbrand... had ik maar de moed om mezelf iets aan te doen.”

„Blijf hier, Reina, geborgen.” Het was het antwoord van de schatrijke, oude man.

„Nee, je hebt geloofd, dat ik komedie speelde. En in deze toestand kon je niet anders denken, maar ik vertelde de waarheid, Gideon. Ik wil nu weg. God geve, dat ik gauw verongeluk. Vaarwel.”

Zij wuifde vermoed met de hand. Ik deed een paar stappen. Versperde haar de weg. Zij hief de handen op, hield ze voor mijn ogen.

„Kijk, Gideon, dit zijn de handen van een moordnares en een engel. Ga nu op zij. Ik wil weg. Ik stik hier van ellende.”

Verbluft liet ik haar de weg vrij. Dit verwrongen, intens droevige vrouwengezicht toonde de ziel. Reina Da Fonseca speelde geen komedie. En een wanhopig mens verliet mijn woning.

Toen Sara was thuisgekomen, kreeg ik mijn bezinning terug. Ik vertelde haar wat er gebeurd was. Ik zag haar nerveus worden. Iets dat ik bij haar nog nooit had opgemerkt. Sara's gevoelens waren altijd ongecompliceerd, zij kon driftig worden en gauw huilen, maar gespannen zenuwachtig had ik haar nog nooit gezien.

„En u liet haar gaan?” schreeuwde zij.

„Ja, ik ben gewend op niemand druk uit te oefenen, zelfs niet op mijn personeel. Wie vertrekken wil, gaat.”

„Dat zieke mens, deze halfmesjogge zielepoot liet u gaan in de nacht... zonder... zonder...”

Sara kon de juiste woorden niet vinden, zo hevig was zij van streek.

„Zij wilde weg. Ze zou hier stikken van ellende, zei ze.”

„Nebbisj... nebbisj, bijna 70 jaar en dan zwerven met niks... met niks... God in de hemel, wat doet u.”

Tranen stroomden over Sara's gezichtje. Ze keek op naar het licht van de kaarsenkroon, haar gebalde vuisten geheven. Ze schudde ze dreigend en riep uitdagend: „Adaushem... was het niet genoeg?!”

Hier stond niet meer Sara van Colmar, de oud-sergeante van het Israëlische leger, maar een Sara uit een getto, in laaiende opstand tegen het Opperwezen. Ze sloot de ogen. Haar mond vertrok een beetje om de tranen weg te likken. Een diepe smart lag over haar gezichtje. Gefascineerd bleef ik kijken, want dit was Maria, de Moeder van Josua van Nazareth.

Toen ze haar ogen opende, was ze weer Sara van Colmar, de sergeante. Met een paar snelle, lenige passen liep ze de kamer uit. Ik hoorde haar even in de gang, blijkbaar bezig met mantel en regenkapje. Toen het dichtslaan van de buitendeur. Een grote neerslachtigheid en een schuldgevoel overviel mij. Had ik dan weer eens gefaald als man? Er bestond blijkbaar toch nog iets anders dan opvoeding, hoffelijkheid en dat krankzinnige ontzien van iemands gevoelens en vrijheid van wil. Soms moest een man toch ruw handelen om een ongeluk te verhinderen? Waarom had ik Reina niet beetgepakt en naar haar kamer gejaagd? Desnoods ruw gevloekt als een matroos tegen zijn onwillige meid. Opvoeding, Sefardise traditie, allure, stijl, beschaving die verwekelijkt.

En al die gedachten verhinderden mij om spontaan en wild naar buiten te snellen, zoals Sara had gedaan. Ik volgde, hoedje op, winterjasje aan, vooral halsdoekje om, paraplu in de hand... De oude heer Gideon Levano ging op zoek naar zijn logée, die geagiteerd zijn woning had verlaten. En buiten schold ik tegen mezelf. God-

verdomde ellendeling. En ik meende het hartgrondig en voelde me opgelucht.

Toen ik na twee uren dwalen en zoeken thuiskwam, wachtte Sara mij op. Ook zij had Reina niet gevonden. Zwijgend gingen wij naar onze kamers.

De volgende morgen aan het ontbijt was Sara bijzonder kalm en zei begrepen te hebben, dat mevrouw Da Fonseca het recht had over haar eigen leven te beschikken en dat ik veel voor hen gedaan had. Ik knikte goedkeurend. Avond- en ochtendgedachten verschillen als de nacht en de dag. Wij spraken af te trachten de verblijfplaats van Reina te weten te komen en dan een oog in het zeil te houden en haar op de een of andere manier financieel te steunen. Voorts besloot ik de bouw van de bungalow te laten voortgaan en hem volgens de plannen te meubileren. Verbaasd bekeek Sara mij en ik was weer eens trots een zoon te zijn uit het rijke bankiersgeslacht Gideon Levano & Zonen. Arm en tevreden staat goed in romans anno 1900, maar het ruime bewegen waartoe ik in staat ben gesteld, beviel mij uiteindelijk toch bijzonder. Daarom glimlachte ik naar Sara en besloot iets moois voor haar te kopen als dank voor haar vele en goede zorgen in de afgelopen dagen.

Om tien uur reden wij naar de bank. Ons dagelijks leven werd hervat. Joab en Reina Da Fonseca maakten plaats voor kredieten en remises.

Er volgden veranderingen. Ik verzocht Sara ontslag te nemen als secretaresse en mijn huishoudster te worden. Ze keek mij aan met een zeer bijzonder, bijna onmerkbaar glimlachje, zo iets als van de Mona Lisa. Ze over-

legde lang, ook met haar broer Menachem en eindelijk stemde ze voor onbepaalde tijd toe. De enige voorwaarde die ze stelde was, dat er een ander uit Israël haar plaats bij de bank zou mogen innemen. Sara was overdreven vaderlandslievend.

Mijn huishouding werd door haar op kosjere en orthodoxe basis geplaatst. Voor Anna-Carolien-Jopie was dat even een kittelig, geheimzinnig vooruitzicht, maar toen bleek dat het hoofdzakelijk een kwestie van andere leveranciers en verschillend vaatwerk was, aanvaardden zij het met een spottend glimlachje.

Nu brandden er vrijdagavond de sabbatkaarsen en ik werd dringend verzocht niet meer na het begin van de sabbat thuis te komen en ook zaterdag niet meer naar de bank te gaan. Een forse poging om mij er toe te brengen op sabbat naar de sjoel te gaan, mislukte.

Toch, met een vrome vrouw in huis, werd ik tot deelneming gedwongen. Ik opende de sabbat met zegen-spreuken, vulde de qidush beker met wijn en reikte hem Sara. Ik brak het brood en gaf haar een stukje, gedoopt in zout. Ik zong met haar samen het dankgebed en ik sloot de sabbat met een gebed en doofde de kaars in de Havdolah-bus. De prikkelende geur van de kruidnagelen riep dan altijd een weemoedige herinnering op. Ik dacht dan aan Channah en aan het huis van grootmoeder Judith.

Een zeer grote tegemoetkoming in mijn ogen was het dragen van een zwart kapje bij het bidden. Ik deed het, na een vleiend verzoek van Sara en toen ik toestemde dacht ik nog wel een week respijt te hebben, maar Sara toverde het kapje onmiddellijk uit haar tas. Ik kon toen niet anders doen dan het opzetten. Extase van Sara. Het

licht van de sabbatkaarsen schitterde in haar ogen, terwijl ze haar handen ineensloeg. Blijkbaar was ik een knappe oude Jood. Dat was aanleiding voor mij om in de spiegel te kijken en het viel me inderdaad mee. Wel reageerde ik onmiddellijk met:

„Dit is de grens, dochter van Zion. Mijn baard laat ik beslist niet staan en slaaplokken zullen zelfs voor jou te orthodox zijn.”

Sara, die zinnend voor zich keek, beseftte dat het rondwandelen van een groot bankier met peijes honderd jaar geleden nog wel ging, maar in deze tijd van nauwelijks onderdrukt antisemitisme meer kwaad dan goed zou doen. Daarom zei ze niets.

Sara's joodse orthodoxie ging samen met lekker eten. Haar boterkoek was voortreffelijk en zou een twijfelaar in de richting van de vroomheid hebben geduwd. Voor haar soepen sloot ik even mijn ogen en sloeg verschillende waarschuwingen van de dokter in de wind. Haar gebraden poulardes en roastbeef maakten van mij een lafaard en mijn vlagen van vegetariërschap werden steeds zeldzamer. Eens deed Sara het verleden herleven met gevulde, gestoofde snoek. Ik liet een flinke portie door Kees naar mevrouw De Villeneuve brengen. Toen ze ons bedankte door de telefoon, hilde ze, want alle vermoorde joodse vriendinnetjes waren weer om haar heen geweest en ze had er niets van kunnen eten, des te meer haar man.

Daarna bracht Sara haar een bezoek en zoals de oer-Sara zich had beklagd geen zoon te kunnen baren, zo klaagde mijn Sara blijkbaar, dat zij nog steeds geen koffie naar mijn smaak kon zetten. Martha heeft het haar geleerd, grondig, goed-hugenoots. En iedere dag ge-

noot ik er opnieuw van. Zo werd gestoofde snoek, koffie. Een biologisch wonder.

Ik kwam tot de conclusie, dat de folterende eenzaamheid verdwenen was, wanneer ik mijn woonkamer betrad. Dan zat Sara te lezen of beter gezegd, lag te lezen. Haar benen had ze opgetrokken op de driezitsbank dwars voor het vuur. De theewagen stond gereed, een klein lichtje in het antieke mat-biscuit porseleinen comfortje hield de thee warm. Schaaltjes met snoep vond mijn dochter van Zion vanzelfsprekend, want voor Gideon Levano stonden naast zijn stoel op zijn rooktafeltje sigaren gereed. Mijn kranten en tijdschriften lagen op het tafeltje voor het vuur, alle schemerlampen brandden.

Een innige gezelligheid heerste na zeventien jaar weer in mijn woonkamer.

Ook mijn getrouwe Anna, Carolien en Jopie had Sara in haar zorgen betrokken. In hun zitkamer waren nieuwe schemerlampen gezet, moderne gordijnen opgehangen, een nieuw vloerkleed gelegd en een paar voortreffelijke reproducties hingen aan de muren. De wat ouderwetse haardfauteuultjes waren vervangen door een bank en twee bergères. De radio moest zijn en mijn doodsvijand, de televisie, naast zich dulden. Ook hun slaapkamers had Sara laten opknappen, zeer tot hun tevredenheid. Na al deze maatregelen had Sara haar erkenning en hun gehoorzaamheid afgedwongen, waarvoor ik uiteindelijk de tamelijk hoge rekening te betalen had, maar als ik aan de dreigende revoltes uit het verleden dacht, leek mij deze rust niet te duur gekocht.

Jopie was bepaald schuchter geworden en ik wist niet of dat was veroorzaakt door het open graf van

Joab zaliger of door het Egyptische gezicht van Sara.

Toch werd ik soms opstandig, dan verlangde ik terug naar de sombere eenzaamheid. Dan kon ik contact krijgen met mijn doden. Uit de suizende stilte van het Niets om mij heen trad Channah naar binnen en zette zich naast mij. Sprak met mij. Of Elsje kwam of Adam en Mordechai. Dan hoorde ik weer het verleden en ik was weer echtgenoot en vader. Ik was bij de mijnen. Maar hoewel Sara mij mijn verloren leven niet kon doen vergeten en mij hoogstens kon afleiden, hield mijn melancholie op de duur toch geen stand. Steeds verder werden mijn herinneringen teruggedrongen door deze vrouw bij mijn haardvuur, door haar kleine, maar talloze zorgen om mijn welzijn, waarmee ze mij terugplaatste in een middelpunt en mij herstelde als heer des huizes. Ook de schemerlampen, de verzorgde maaltijden, het ritueel van de orthodoxie, dat alles werkte er aan mee om mijn vroeger leven naar de vergetelheid te verbannen. Met schrik kon ik nu denken aan de toekomst, als Sara terug wilde naar Israël, zelfs als Carolien en Jopie zouden trouwen. Wat een nieuwe leegte. Maar naast het verlangen naar mijn weemoed en het contact met mijn doden was er toch ook de wens gekomen om nog wat te leven en te genieten. Was er dan toch meer dan Niets? Dood en leven vochten in mij en het leven was nog te sterk om zich over te geven aan de zekere overwinnaar, de dood.

En weer was het vrijdagavond. Blijkbaar was mijn huis joods genoeg geworden, want Sara had mij gevraagd of het mij paste, dat haar broer Menachem mij een bezoek kwam brengen. Ik glimlachte, terwijl ik haar welwillend toeknikte, want ik dacht terug aan het moment

op de begraafplaats, toen ik gezien had, dat Menachem helemaal niet vroom was. Wat Sara van mijn suikerzoete welwillendheid dacht, weet ik niet, maar ze exploiteerde die handig en er werd mij terloops meege-deeld, dat het bezoek van Menachem zou duren van vrijdagavond tot maandagochtend. Ik nam mij voor minder te glimlachen.

Ik heb geen spijt gehad van Menachems bezoek. Ik heb veel gehoord en nog een paar illusies zijn vervlogen. Er zijn er nu nog maar zo weinig over en ze zijn zo nevelachtig, dat ik het gevoel heb, zonder te zijn. Zonder illusies, dat is geestelijk naakt op de springplank naar het einde. Het is echter best mogelijk dat ik nog vijftwintig of dertig jaar op die springplank moet blijven staan. Het wemelt van ouden van dagen.

Menachem kwam voor sabbat. Sara viel hem op de stoep om de hals en zoende hem klappend links en rechts op de wangen. Ik dacht dat zo iets nog alleen in ouderwetse romans voorkwam, maar blijkbaar was er nog steeds niets in de wereld veranderd. Daarna gaf ze hem een arm en voerde hem binnen. Ze keek zo opgelucht, dat ik onwillekeurig zei:

„Zuster Anna, ziet hij is gekomen.”

Menachem knipoogde naar Blauwbaard en Sara bloosde. Maar haar broer bleef ze toch stevig vasthouden.

Voor Menachem had Sara ook een zwart kapje achter de hand. Toen ze het hem gaf om op te zetten bij de aanvang van de maaltijd, aarzelde hij. Daarbij keek hij haar onderzoekend aan. Sara sloeg de ogen neer. Ze was nu bijna onderdanig, vooral toen ze fluisterde:

„Toe nou, Menachem.”

„Het wordt steeds heviger bij je, Sara,” zei hij streng.

„Het is toch geen misdaad,” verweerde ze zich.

Nors zette hij het kapje op, nam plaats en keek mij aan. Dat was het sein, dat ik beginnen kon. Menachem was sportief, hij zegde de zegenspreuken, dronk van de wijn en at van het brood.

Er was iets ondefinieerbaars aan hem. hij praatte niet veel, het leek dat hij soms spottend naar ons keek. Een moeilijke gast en Sara deed zoveel mogelijk haar best om steeds nieuwe onderwerpen van gesprek aan te boren en ik hielp haar zoveel mogelijk. Het is pijnlijk iemand van goeden wille te zien worstelen met onwillig gezelschap.

Menachem was sober en at niet veel van de uitbundigheden, die Sara opdiende. Ik was blij, dat de maaltijd ten einde was. Menachem bleef niet lang zitten, hij drentelde door de kamer en bezichtigde mijn schilderijen, het porselein en glaswerk en vooral het ivoor in de achttiende-eeuwse buikkast. Hij had belangstelling voor antiek en daarom begeleidde ik hem door mijn huis en vertelde hem zoveel mogelijk over de herkomst. Nooit vroeg hij naar de kostprijs en dat verheugde mij. Deze rondgang bracht ons wat nader tot elkaar en toen we weer hadden plaats genomen, begon ik langzaam met mijn verhoor. Even sloot ik mijn ogen, omdat ik denken moest aan Alphonse de Villeneuve.

„Verzamelt u ook antiek, meneer Van Colmar?”

„Een paar oude wapens.”

„Een wapencollectie?”

„Daarvoor heb ik geen geld. Zo nu en dan heb ik wat gekocht van Arabieren.”

„Mijn voorkeur gaat uit naar de achttiende eeuw. Ik ben gegrepen door die luchtige, verfijnde smaak en de

opgewekte kleuren. Er moet een voorvader in mij leven, die in die tijd met volle teugen heeft genoten en zich bedronken heeft aan al dat moois en hij moet intens gelukkig zijn geweest door de rust om hem heen. Bent u wel eens met een sjees door het boerenland gereden, langs kleine zijwegen, langs oude buitenplaatsen?"

Hij schudde neen met het hoofd en keek me onderzoekend aan. Ook Sara bekeek mij stil en op een bijzondere manier. Deze Gideon Levano kende zij niet. Slechts vluchtig had zij de achttiende eeuw gezien, maar nu wilde zij hem lang en ten voeten uit bekijken. Daarom vroeg ze:

„Wanneer hebt u dat gedaan? Toen u jong was? Nu kan dat toch niet meer?"

Ik keek op mijn handen en dacht na. Als kind had ik met oma Judith die tochtjes gemaakt. Onvergetelijke herinneringen, maar die konden toch niet voldoende zijn om mijn leven lang een uitgesproken voorkeur voor een tijdperk in stand te houden. Bijna onmerkbaar moest ik glimlachen, want ik dacht terug aan mijn voorvader Gideon Levano, die mij had bezocht op mijn kantoor, in een droom. Het was deze voorvader, gekleed in zijn prachtig geborduurde vest en mij bekijkend door zijn lorgnon, die iets in mijn leven had beheerst. Zou mijn microarchief mij nog eens toestaan hem te zien en met hem te praten? Toen ik opkeek, zag ik hun ogen op mij gericht. Eén paar keek diep, tot in mijn binnenste. Het waren de ogen van Menachem. Hij vroeg:

„En meneer Levano. Wie heeft u zo even ontmoet?"

Ik legde mijn vinger op mijn lippen.

Sara ging tegen haar vaste gewoonte in om tien uur naar

bed. Ik voelde, dat zij graag wilde, dat Menachem en ik eens alleen zouden zijn. Wilde zij dat ik ook eens andere Joden zou leren kennen dan mezelf? Of wist zij door intuïtie dat mannen in het bijzijn van een vrouw nooit vertrouwelijk met elkaar worden?

Toen wij dan samen waren, liet Menachem mij niet lang in het ongewisse.

„Meneer Levano, het is vervelend, maar ik moet het u zeggen. Sara gaat terug naar Israël.”

Hoewel een lichte huivering langs mijn rug trok, bleef ik voor mijn gesprekspartner onbewogen. Weer mis. Sara had dus heel gewoon nuchtere beweegredenen gehad en dat kaartje met mevrouw Sara Levano-van Colmar was dus de grootste onzin geweest.

„Waarom vertelt uw zuster mij dat niet zelf?”

„Ze durft niet. Ze zegt, dat u in die paar maanden dat ze uw huishouding leidt, aan het veranderen bent. Dat u misschien nu prettiger leeft.”

„Dat heeft ze goed gezien. Maar waarom vertrekt ze zo plotseling?”

„Haar dochter Ruth is opgeroepen voor het leger.”

„Heeft Sara een bijna volwassen dochter?”

„Ze ziet er wel jeugdig uit, meneer Levano, maar ze wordt toch tweeënveertig,” zei hij een beetje geamuseerd.

„Zo, zo, zo.” Deze domme gemeenplaats was het enige wat ik kon uitstoten, terwijl ik mijn gedachten probeerde te ordenen.

Het speet me bijzonder, dat ik wegens de sabbat niet rookte, ik had dan mijn verlegenheid kunnen verbergen achter een forse trek en het kwasi-diepzinnige beschouwen van de askegel van mijn sigaar. Nu kon ik slechts

oude-mannenachtig mijn handen over elkaar wrijven en in het vuur staren. Ik voelde, dat Menachem naar mij keek en ik beantwoordde zijn blik niet, toen ik vervolgde:

„Ik weet heel weinig van Sara's leven.”

Menachem kende blijkbaar voor nuchtere zaken slechts één manier van spreken, Direct op het doel af, geen subtiële woordkeus en geen diplomatie. Flink hard stoten. Klaar. Volgende zaak.

„Dat is naar mijn mening niet zo belangrijk, meneer Levano. Waarom zou een man zich verdiepen in het leven van zijn secretaresse. Die paar maanden zijn de moeite niet waard.”

„Zelfs één dag iemand kennen, kan de moeite waard zijn, meneer Van Colmar.”

Hij haalde zijn schouders op, graaide op soldatenmanier in zijn zak naar een pakje sigaretten, maar beseffend dat het sabbat was, stak hij ze weer stuntelig terug. Hij glimlachte verlegen, toen ik hem aankeek.

„We kunnen het Sara niet aandoen, dat ze morgen as en peukjes zou vinden.” zei ik.

„Laat u het voor haar?”

„Ja. Ik respecteer haar sabbat. En haar hoogtijdagen. Straks, als ze vertrokken is, zal ik volledig in mijn oude doen vervallen,” antwoordde ik somber.

Toen achtte hij de tijd gekomen om mij alle illusies te ontnemen. Alsof er geen klein tussengesprek was geweest, zei hij:

„Ruth is de dochter uit haar eerste huwelijk. Dat werd gesloten in een hoek van de wachtkamer van het station. Een choepah te midden van dodelijk vermoeide en angstige mensen. Tussen koffers en rugzakken en

huilende kinderen. Maar de rebbe heeft zich goed gehouden, het ging toch precies volgens de ritus. Er was zelfs een fles wijn, die een optimist uit zijn rugzak opdiepte en een glas om stuk te trappen was er ook. Een andere optimist, die dacht daar in Polen 's morgens netjes zijn tanden te mogen poetsen."

Menachem sprong op. Een veranderde Menachem. Een gespannen, gespierde man, met samengeklemd kaken, met gebalde vuisten in zijn broekzakken. Hij dreutelde wat gejaagd door de kamer, met zware stappen, zodat het heel licht rinkelde in de porseleinkast.

„...Acht dagen waren zij samen. Bernard Hartog heette hij. Hoe Ben is vermoord, weten we niet, misschien is het ook beter dat een kind de martelgang van zijn vader niet kent. Sara en haar dochter zijn er door gerold. Hoe? Daar in Polen heeft ze kans gezien met Ruth te ontsnappen."

Hij haalde een paar keer heftig zijn schouders op, toen hij op bittere toon zei:

„Misschien zijn er als straf voor haar vlucht een paar sjlemielen gefusilleerd. God keek toen niet op een paar meer of minder."

Zijn cynisme trof mij diep, wellicht omdat ik de laatste decennia ook niet ootmoedig voor het Opperwezen heb gebogen en zonder kritiek zijn handelingen aanvaardde. Maar van een vreemde verdraagt men veelal niet de fout, die men ook zelf maakt. Zijn onverschilligheid voor het individu deed mij antwoorden:

„Het is mogelijk, meneer Van Colmar, dat die sjlemielen mijn vrouw en kinderen waren."

Hij staakte met een ruk zijn gedrentel en keek mij aan.

„Mogelijk, maar haar blijven had het lot over de uwen niet afgewend. Deze vrouw en haar dochter moesten blijven leven.”

„Voorbeschikking?” vroeg ik een beetje heftig. „U gelooft dus toch? Uw glimlach op het kerkhof was dus niet echt gemeend?”

„Ik geloof in een harde Macht. Noem hem zoals u wilt. Een harde Macht, die werelden van strijd heeft geschapen, zichtbaar en onzichtbaar. Iedere seconde worden miljarden levens vernietigd en weer geschapen. Ach, meneer Levano, ik hoef u niets te vertellen. Er is strijd in uw bloed, er is strijd op uw huid, er is strijd tussen mens en mens, er is strijd tussen dier en dier, tussen plant en dier, tussen mens en plant en dier, doodsstrijd in de lucht die u inademt. Een aantal zal leven, een aantal zal sterven. Toevallig waren Sara en Ruth bij de eerste, de uwen bij de veroordeelden. De Macht heeft geen voorkeur, de Macht telt zonder de eenling aan te zien.”

Ik wist niets te antwoorden. Zijn woorden waren mijn gedachten. Hij nam weer plaats. Zijn opwinding was voorbij.

„Vertel verder, Menachem.”

Onderzoekend keek hij mij aan, maar mijn jaren weerhielden hem te protesteren tegen deze vertrouwelijkheid na slechts enkele uren.

„Zij werd opgenomen door Poolse boeren. Vreemd, want het Pools antisemitisme stond nog slechter aangeschreven dan het Duitse, maar ja, overal bloeien bloemen, zelfs op een mesthoop. Na de oorlog liep ze naar Wenen, van dorp tot dorp, ze gaven haar overal te eten. Misschien uit angst, misschien uit wroeging, mogelijk ook

uit menslievendheid. Doet er niet toe. Ze hielpen. Ze kwam van Wenen naar Frankrijk en van daar op zo'n ellendeboot naar de kust van Eretz. Met haar dochter het water in. Ze zwommen voor hun leven. Ze kusten de grond toen ze eindelijk het strand waren op gekropen. Die Sara! Die sierlijke, mooie Sara. Die dol was op pretjes, op mooie kleren. En niet al te actief. En bijna vier jaar lang was ze voortvarend geweest, vindingrijk met een ijzeren wil en een oerinstinct om haar dochter te redden. De Macht heeft vrouwen nodig om haar barend vermogen."

Het laatste zei hij bitter en lachte onaangenaam en grimmig. Hij greep weer naar zijn sigaretten en weer frommelde hij het pakje haastig weg. Hij moest iets te doen hebben tijdens het spreken, daarom schoof ik hem een schaalje amandelen toe. Terloops pakte hij er wat en begon te knabbelen.

„En verder, Menachem?"

„Verder? Palmach. Illegaal vechten. Toen legaal, we waren een staat geworden."

„Ik heb Sara gevraagd over het verlies van haar vingers. Ze zei slechts: Ber-Sheba."

Hij drentelde nu werkelijk opgewonden door de kamer en schudde zijn hoofd als een stier zijn kop. Weer frommelde hij nerveus in zijn zak. Ik zei:

„Rook toch, Menachem, als dat je rustig maakt. Ik wis de sporen wel uit."

Hij nam een sigaret uit het pakje. Het vlammetje van de lucifer verlichtte even zijn harde gezicht en net als toen Alphonse de Villeneuve die helm opzette, zag ik ook nu weer een condottiere. Een soldatenkop, een geharde zwerver, die tot in hoge ouderdom geen rust meer

zou vinden. Begerig zoog hij de rook diep in zijn longen en stootte hem bevredigd terug.

„Wat gebeurde er in Ber-Sheba?”

Hij antwoordde niet onmiddellijk. Hervatte zijn gedrentel. Toen vertelde hij:

„Een kibboets bij Ber-Sheba. En Nassers fedayeen sluipen rond in de nacht. Sara had wacht, mijn Channah kwam op voor de aflossing. In wollen trui en linnen broek, een sjaal rond de hals tegen de nachtkou, het geweer onder de arm, de patronenband over borst en rug. Zo heb ik haar voor het laatst gezien, toen het zoeklicht van de wachttorens over de kibboets scheerde. Het licht kwam terug. De schoten waren reeds gevallen vanuit het donkere veld. Fedayeen... het zoveelste moord-commando uit onze geschiedenis.”

„Mijn vrouw heette zoals uw verloofde” zei ik zacht en ik zag mijn Channah, de strakke haarscheiding in het midden, haar voorhoofd dat ze mij voorhiel voor de sabbatkus.

Menachem keek mij aan, maar zag me niet.

„...Sara rende terug, boog zich over Channah en de Egyptenaar boog zich over Sara. Weer scheerde het licht over de kibboets. In die flits zag ik Sara het mes grijpen, dat haar die vingers kostte. Het licht stond stil. Verlichtte de plek. Toen ik hijgend ter plaatse kwam, was de Egyptenaar onherkenbaar door de geweerkolven van de wachters. Zo gaat dat in de oorlog, in een kolonistenland.”

Slechts het tikken van de empirependule was hoorbaar in mijn kamer. Menachem stond voor de porseleinkast, het voorhoofd gedrukt tegen de ruit. Keek hij naar die voorwerpjes van beschaving, rust en menselijk-

heid? Maar ik bemerkte dat hij zijn ogen gesloten hield, de oermens zag nu zijn vijand, de verbrijzelde schedel, het geronnen bloed in het zand.

„En Channah?” vroeg ik en kuchte om het ener-verende tikken van de pendule niet te horen.

Hij keerde zich om en keek mij aan. Doordringend. Beet mij toe:

„Mijn Channah mocht gewapend sterven. Gewapend!! Niet naakt gedreven in een blauwzuurcel. Ge-kleed, getraind, gewapend!”

Deze laatste woorden hadden een klank van triomf.

„...Het was voor de Sinäi-campagne. Ik heb de veld-tocht meegemaakt. Ik heb geen pardon gegeven. Nooit zal ik weer pardon geven... nooit!”

Ik stond op en keerde mijn rug naar het vuur en zo stonden wij tegenover elkander. Twee werelden. De overbeschaafde galoeth-jood en de Israëli! Ik zag deze harde man, die een nauwelijks getrainde Egyptische boer op de korrel nam en hem neerschoot als een haas. Ik zag hem stappen over een stervende, onbewogen, met het beeld voor ogen van zijn Channah in de laatste seconden van haar leven. In de lichtflits van de wacht-toren. Ik zei, en het klonk niet overtuigend:

„Er moet weer pardon komen, Menachem. Is dit ons leven geworden? Wij waren een gedachten gevend volk.”

Hij neep zijn ogen, een onaangename glimlach was om zijn mond. Hij deed een stap vooruit. Hij was ont-roerd, hetgeen mij verwonderde.

„Deze generatie kent nog geen pardon. Pardon is goed voor onze kleinkinderen. En gedachten gevend? Voor wie? Jezus Christus is door zijn volgelingen ver-

dronken in een zee van bloed. Mocht een van mijn voorouders stammen uit de sekte der Essenen, dan is hij in mij gestorven. Wat weten jullie met je hervatte leven bij de vleespotten van Amsterdam en Londen en New York van ons? Kennen jullie het bevrijdende gevoel gewapend te zijn? Toen ik voor het eerst een geweer in mijn handen voelde, vielen eeuwen schichtig kijken van mij af en toen ik geschoten had, was de gettojood in mij neergeknald.”

Weer keken wij elkander aan en weer zagen wij elkander niet.

Voor mijn ogen waren de welvarende kehilla, de rijke behuizingen, het vette leven bij de vleespotten van West-Europa. Maar ik zag ook de vrijwillige getto's, met de kleine koopmannetjes en hun misjpoge. Kri-oelend, zwoegend voor een weekgeldje en een extraatje voor de sabbat. Ik hoorde hun wrange humor en de weemoedige verhaaltjes, zag de gettotypen. Waren die nu neergeknald door de schoten van de bevrijden, de Israëli's? Een vaag verlangen om dit te mogen zien welde in mij op. Maar de galoeth-jood in mij was hardnekkig.

„Zijn wij dat geworden, Menachem? Is al het andere voorgoed voorbij? Querido, Heijermans, Peretz, Zangwill?”

Hij maakte een onverschillig wegwijsend gebaar en schokte even met de schouders.

„Misschien leven er in Londen of New York nog van die gettomannetjes en gaan er verhalen rond over de innigheid van zo'n stinkende wijk met zijn op een hoop gedreven zenuwlijders. Gevangenen om bij tijden voor het gepeupel te worden gegooid. Brood en spelen. Brood en Joden. Ik heb zeventien jaar lang de dood ge-

zien. In de sadistenogen van de mof, het mes tussen de tanden van de Arabier. Ik heb de hoogmoed en de kilte gezien in de ogen van de Britse Intelligence Service Men. Ik verwacht niets meer. Ik vertrouw alleen nog op de berekeningen van onze Generale Staf en de kwaliteit van een handmitrailleur. Ik ben een wachter geworden over de jeugd van Israël en als mijn tijd gekomen is, hoop ik te mogen sterven in het veld. En ik zou geleefd hebben als een man. Een mannenleven met een doel.”

„Waarin geen plaats meer is voor een vrouw?”

„Waarin één plaats geweest is voor één vrouw en nooit weer zo’n plaats zal zijn. Sommige mensen weten waarom zij in deze schepping zijn en sommige willen het niet weten.”

Ik boog het hoofd. Was deze man helderziend? Had hij mijn leven bliksemsnel ontleed? Lag ik op de snijtafel? Mijn weeldezucht, mijn conservatisme, mijn gebrek aan moed, mijn ontrouw aan Channah, mijn beschaving die een soort lafheid was, mijn twijfel aan de levenskracht van Israël. Toen ik opkeek, was er in zijn ogen iets van hulpvaardigheid, zo iets waarmee een jonge kerel een oude man door het drukke verkeer helpt.

„Was u jonger, meneer Levano, ik zou zeggen, leer schieten, leer uw drempel verdedigen in Israël.”

Er ging een steek door mij heen. Een felle prik in de hartstreek. Treurig, werkelijk bedroefd, antwoordde ik:

„Ben ik in uw ogen zo iets als moppen-Moos?”

„Nee, meneer Levano, want in moppen-Moos sluimerde duizenden jaren Benaja, de krijgsoverste van koning David.”

„Is er plaats voor een oude man in Israël, Menachem?”

„Om te sterven, meneer Levano.”

Ik wreef over mijn voorhoofd. Een hoofdpijn kwam op. Ik wuifde vermoeid met m'n hand, zo hoort dat bij een oude man, die nog slechts behoeft te sterven.

„U is vermoeid, meneer Levano?”

„Ja, Menachem.”

Hij kwam naar mij toe en nam mijn hand.

„Ik wilde u niet kwetsen, meneer Levano.”

„Het is goed, dat jonge Israëli's hard zijn, maar vergeet nooit Menachem, dat doden mest zijn voor een volk, geestelijke mest, duizendjarige compost. Wel te rusten en ledig je asbak in de keuken. Om Sara, de vrome oermoeder, zonder haar kan Israël niet bestaan.”

Hij glimlachte niet. Ik liet hem alleen. Zijn wel te rusten drong nauwelijks tot me door.

...gekleed, getraind, gewapend. In mijn waakdroom dreunden deze woorden steeds in mijn oren. En ik zag in het donker van mijn kamer tegen de wand Channah, de verloofde van Menachem. Gekleed, getraind, gewapend. De handen omklemden het geweer, streelden het spelenderwijs. En mijn Channah kwam. Zij was naakt. In haar handen het stukje kleizeep, dat zij dodelijk angstig omklemde. En ik zag mijn Elsje, naast Channah van Menachem, gekleed, getraind, gewapend. En ik zag Sara van Colmar en haar dochter Ruth, gekleed, getraind, gewapend. In rijen van vier en op de flanken lenige jonge Israëli's. Menachems, Benaja's, Joabs, Josua's, Avrohoms, Menasses. Een, twee! Een, twee!! Zoem... zoem... zoem... Ook hun laarzen dreunden. Hoofden rechts, hoofden links. Straaljagers gierden, stemmen gierden. De ontsnapte doodskreten uit de blauwzuurbunkers. Daverende tanks, daarachter mop-

pen-Moos, moppen-Bram, moppen-David, met hun sinaasappelkarretjes. Dan forse jonge Joden, een scherp geschoren baard omlijstte het gezicht als een open oorlogshelm, de stenguns onder de arm. Zoem... zoem... zoem. Een, twee! Een, twee!! Ze haalden moppen-Moos en moppen-Bram en moppen-David in en sleurden ze in hun midden. En moppen-Moos vertelde geintjes met handgebaren, over zijn gebrek aan moed voor de goiim, waar hij bang voor was. Over de rebbe en de kippesoep op vrijdagavond. De Menachems en de Joabs lachten niet, pakten hem krachtig bij de schouders, schudden hem door elkaar. Zijn kleren vielen af. Naakt slofte moppen-Moos. Een, twee! Een, twee!! Een, twee!!! Zoem... zoem... zoem. Moppen-Moos marcheerde. Een Benaja raakte hem aan. Hij was gekleed. Een Josua raakte hem aan. Hij was gewapend. Een Avrohom schreeuwde hem harde bevelen toe. Hij was getraind. Een, twee! Een, twee!! Een, twee!!! Zoem... zoem... zoem. Onweerstaanbaar marcheerde het regiment. En onweerstaanbaar maar toch vrouwelijk en liefelijk marcheerden Sara en Channah en Tamar en Abisag. En mijn Channah stond op een boomloos veld. De duisternis viel Prikkelraadomheiningen rezen op uit de grond. Een lichtflits schoot door de nacht. Verlichtte mijn Channah, die haar hand ophief met het stukje kleizeep. Naakt, niet getraind, ongewapend. Een, twee! Een, twee!! Een, twee!!! Zoem... zoem... zoem.

De slaap verlost mij van deze verschrikking...

Maandags vertrok Menachem naar Wageningen. Een vreemde, moedige man, die op zijn vijfenveertigste jaar nog veeteelt studeerde om meer voor Israël te kunnen

zijn dan kapitein in het leger. Ons afscheid was tamelijk formeel. Het scheen me toe, dat Menachem opzettelijk vrij wilde staan van iedereen, behalve van Sara. De manier waarop hij zijn arm om haar schouders legde en haar op de slaap kustte, duidde er op dat zij zijn alles in deze wereld was en dat hij haar omringde met zijn bescherming. En Sara's bedeesd vererende blik voor haar broer, toen hij zich had omgedraaid voor een laatste armzwaai, sloot mij volkomen buiten hun wereld.

Toen ik 's avonds laat was thuisgekomen, wachtte Sara met de avondthee. Het was guur buiten, daarom viel de warme en gezellige sfeer van mijn huiskamer des te meer op. Ik nam plaats bij het open haardvuur en stak een sigaar op, terwijl Sara de thee serveerde. Wij praatten bijna niet, hetgeen mij verwonderde.

„Is er iets Sara, dat je zo stil bent?”

„Nee, meneer Levano,” antwoordde zij stug.

Ik dronk mijn thee, maar het hinderde mij dat Sara in haar geliefkoosde leeshouding hardnekkig verdiept bleef in een tijdschrift.

„Waar dacht je aan, Sara, daarnet?” begon ik weer een beetje geïrriteerd.

Langzaam legde zij haar tijdschrift neer. Een beetje verveeld. Toen keek ze mij pal in de ogen en zei:

„Aan mevrouw Da Fonseca.”

Het bonsde even in mijn borst, maar uiterlijk onbewogen dronk ik langzaam mijn thee.

„Wij hebben gedaan, wat wij konden, Sara.”

Meteen vlugge beweging stond zij op van de bank, ging voor het haardvuur staan, haar rug naar mij toegekeerd.

„Ga zitten, Sara. Dat staan daar is mij te beschuldigend.”

Met uiterste inspanning beheerste ik een opkomende driftbui. Zou die losbarsten, dan zou de opgekropte ellende van jaren vrijkomen in al haar oncontroleerbare explosieve kracht. Langzaam trok ik aan mijn sigaar, vooral langzaam en bedachtzaam, kalm blijven, kalm, kalm...

Sara nam onwillekeurig gehoorzaam plaats op de rand van de bergère tegenover mij.

„Heb ik gefaald, Sara?”

Ze antwoordde niet, keek naar de grond, de handen gevouwen.

„De schuld van Gideon Levano, dát heb je gedacht,” ging ik voort.

„Nee, onze schuld, onze schuld. Waarom was ik er niet? Waarom moest ik uitgerekend mijn hospita naar huis brengen,” antwoordde zij. Maar haar zelfbeschuldiging klonk zwak.

„Alleen mijn schuld, Sara. Ik heb dat ergens zwakzinnige vrouwtje niet tegengehouden. Desnoods met geweld.”

Maar Sara hield hardnekkig vol:

„Onze schuld. Ze was ziek, dat wist ik alleen. Ze had al maanden pijn, maar verzwegen het voor u.”

„Laten we niet zo wanhopig doen. Ze was sterk genoeg om dit avontuur te beginnen. Een door en door ziek mens verlaat zijn veilige woning niet.”

Sara keek mij aan. Koel vorsend, een beetje hoogmoedig, alsof we elkander voor het eerst hadden ontmoet.

„Ik heb te veel keren de dood in aantocht gezien, meneer Levano. Ik zag hem ook bij mevrouw Da Fonseca. Een vrouw, ontsnapt uit de vernietigingskampen, kan men over de dood niets wijsmaken.”

„Ik besef, dat ik heel weinig van je weet, Sara.”

„Menachem heeft u toch iets verteld.”

„Nauwelijks. Alleen dat je weggaat en dat je dochter Ruth is opgeroepen voor de militaire dienst.”

Nerveus begon zij op haar nagels te bijten en dat had ik nog nooit bij haar opgemerkt. Ik nipte de as van mijn sigaar in het vuur, daarvoor moest ik wat naar voren buigen, mij van haar afwendend.

„Het spijt mij, dat ik gaan moet, meneer Levano. Ik leefde hier, zoals een mens leven moet, in een rustige omgeving.”

„Het spijt mij ook, Sara.” Er was een schorre ondertoon in mijn stem.

„Mijn plaats is bij mijn kinderen,” verklaarde zij.

„Kinderen?”

„Ja, kinderen. Ruth, uit mijn eerste huwelijk, dat een paar maanden heeft geduurd. Ruben is van mijn tweede man, Aäron Moscoviter. Hij sneuvelde in Jeruzalem.”

„Hoe lang duurde je tweede huwelijk, Sara?”

„Ruim een jaar.”

„Waarom heet je niet Sara Moscoviter of naar je eerste man, Sara Hartog?”

„Mijn kinderen hebben gelijke rechten. Daarom draag ik mijn meisjesnaam.”

„Waar is Ruben nu? Het is toch nog maar een jongen?”

„Zij wonen tijdelijk bij Aärons moeder in Tel Aviv. Nu Ruth moet dienen, wil ik terug. Ik verlang naar mijn kinderen.”

Er heerste een korte tijd stilte.

„Betaalt die bank daar goed, Sara? Kan ik iets voor je doen?”

„Dank u, meneer Levano. Ik kan rondkomen en dat

is voldoende. Misschien krijg ik nu wat opslag, hoewel ik de laatste maanden niets heb geleerd.”

„Misschien meer dan je denkt, Sara.”

„Wat?”

Ze keek mij opeens doordringend aan. Even zag ik eenzelfde harde trek over haar gezicht flitsen als bij haar broer Menachem. Ik beantwoordde haar blik even doordringend.

„Vrouw te zijn, Sara, je gevangenschap, je tocht naar Wenen en Eretz... dat in Ber-Sheba, waren avonturen voor een man.”

„Wij zijn kolonisten, meneer Levano. Misschien kan mijn kleindochter weer werkelijk vrouw zijn.”

Ik trok wat nerveus aan een nieuwe sigaar, blies krachtig de wolken naar het haardvuur, waarin ze warrelend verdwenen. Een symbool.

„Ik zal je missen, Sara.”

„Dat weet ik, meneer Levano.”

„Ik heb nooit spijt gehad, deze leeftijd van vijfenzestig jaren te hebben bereikt. Nu heb ik spijt.”

„Ergens is een slagboom, meneer Levano. Tweemaal was ik getrouwd. Ik bewaar twee herinneringen, waarvan de laatste, die aan Aäron, de dierbaarste is. Toen was eindelijk de zon in mijn leven opgegaan. Ik wil geen derde herinnering. Ook geen derde kind, dat misschien slechts kort een vader zou hebben. Een jongen en een meisje, ik heb mijn plicht voor Israël gedaan.”

„Ik moet opmerken, Sara, dat Israëli's zeer verstandelijk redeneren.”

„Sara van Colmar uit Maastricht sprak met u, meneer Levano, niet Sara de Israëliëse. Ik begrijp uw teleurstelling, maar ik zou altijd twee jonge mannen zien. Al uw

gebaren zou ik vergelijken met de hunne en dat zou de doodsteek zijn voor ons huwelijk.”

„Ik dank je Sara voor je oprechtheid. Ik zie, dat ik mijzelf bedrogen heb en ik vraag je excuus, omdat ik je in gedachten verkeerd beoordeelde.”

Vlug en lenig stond zij op en nam plaats op de armleuning van mijn bergère. Ze sloeg haar arm om mijn schouders, toen streelde ze mijn haar. Ik huiverde. Ze fluisterde:

„Er zal in mijn leven geen man meer zijn.”

Ik nam haar linkerhand en drukte mijn mond in de palm. Kuste. Zachtjes sloot haar hand om mijn mond. Ik kuste nogmaals en zij trok haar hand niet terug.

Sara vertrok een paar weken later. Op een zondagmorgen reed Kees ons naar Schiphol. Onderweg wisselden wij nauwelijks een woord.

Ze zat naast mij op de achterbank, gekleed in een wat goedkoop mantelpakje en een klein petje droeg ze op de weelderige haren. Sara had ook tijdens haar dienstverband bij Gideon Levano & Zonen sober geleefd en zeker gespaard van het ruime salaris, dat ik haar had toegestaan. Ik had haar aangeboden een bedrag naar Israël over te boeken als bijzondere beloning en waardering voor haar nauwgezette werk. Ze had geweigerd, maar toen ik haar een studie voor haar zoon Ruben aanbod, nam ze die toch gretig aan. Over een paar jaar zal Ruben Moscoviter hier komen. Een fonds voor zeven jaar studie is gedeponneerd, want de oude man Gideon Levano kan spoedig sterven.

Menachem wachtte op Schiphol. Toen hij zijn arm om haar schouders sloeg, hoorde ik er opeens weer

niet meer bij. Het deed mij een beetje pijn, maar ik troostte mij met de gedachte, dat dit de laatste keer was. Een kleinzielige gedachte, die ik niet voorkomen kon.

We zaten in het restaurant, wachtend op de ijzige stem van de omroepster, een stem die een band tussen mensen breekt, soms voor jaren, soms voor altijd, maar ook een stem die mensen weer herenigt. Sara en mij scheidde die stem, ik vrees voor altijd.

Langzaam wandelden wij naar de machine. Sara liep tussen ons in. Welke vreemde opwelling, welke duivel liet mij citeren, die reeds jaren geen bijbel had aangeraakt? Die Sara bespot had wanneer zij een tekst zegde en haar vergeleken had met de zuurman en zijn tonnetje augurken. Ik citeerde uit Nehemia, hoofdstuk 4 vers 1:

„Maar het geschiedde als Sanballat geboord had, dat wij de muur bouwden, zoo ontstak hij, en werd zeer toornig: En hij bespotte de Joden.

En sprak in de tegenwoordigheid zijner broederen en des heirs van Samaria en zeide: Wat doen deze amechtige Joden? Zullen zij offeren? Zullen zij het in eenen dag voleindigen? Zullen zij de steenen uit de stofhoopen levend maken, daar zij verbrand zijn?”

Verrast keek Sara mij aan. Ze glimlachte stralend, toen ze vlot antwoordde:

„Vreest niet voor hun aangezicht, denkt aan dien grooten en vreeselijken Heere, en strijdt voor Uwe broederen, Uwe zonen en Uwe dochteren, Uwe vrouwen en Uwe huizen.”

Ze stapte opeens stevig voort, bezielde door deze tekst. Achter haar rug om keek ik naar Menachem. Ook hij glimlachte op een speciale manier, die mij ergens buiten ging sluiten. Ook hij citeerde uit Nehemia:

„Ook ik zeide te dier tijd tot het volk: Een iegelijk vernachte met zijn jongen binnen Jeruzalem: Opdat zij ons des nachts ter wacht zijn, en des daags aan het werk. Voorts noch ik, noch mijne broederen, noch mijne jongelingen, noch de mannen van de wacht die achter mij waren, wij trokken onze kleederen niet uit: Een iegelijk had zijn geweer en water.”

Ik wist het nu, Menachem had mij buiten gesloten.

„Een iegelijk had zijn geweer en water.”

Gideon Levano, de rijke galoeth-jood, had geen geweer en hij dronk wijn...

Voordat Sara de trap naar de machine besteeg, omhelsde ze Menachem. Toen trad ze op mij toe, keek mij diep in de ogen, omdat ik zei:

„Jaarringen kan men pas tellen als de boom geveld is, Sara.”

„Een goed houtvester kijkt naar de kruin, meneer Levano.”

Ik moest glimlachen en aanvaardde mijn lot te oud te zijn, ondanks een goede gezondheid en een heftig verlangen. Zij kustte mij op beide wangen en snelde toen de trap op. Toonde tweeëntwintig jaren in plaats van tweeënveertig.

Lang wuifden wij het toestel na. Ik deed het als een vermoeide oude man. Opzettelijk, om de Faust in mij te treiteren.

Nadat Sara haar plaats naast mij op de tredmolen verlaten had, miste ik haar hevig. En ik stapte alleen voort van tree tot tree.

Opstaan, ontbijten, opgeslokt en uitgespuwd door het beest Cadillac, bank, rondgang van Pan, lunch met gespannen luisterende zakenlieden omdat aan Levano's woorden wellicht iets te verdienen valt, bank, beest Cadillac en nek van Kees, aperitief, staren in het vuur, diner... alleen... weer staren in het vuur... alleen, sigaar, dutten... denken aan Channah en Els en Adam en Mordechai, bed, staren in 't donker... alleen, denken aan de dood en afschudden van die gedachte, woelen, slaap-poeier, rust... rust en vergetelheid tot de bescheiden klop van Carolien.

„Zeven uur, meneer Levano!!”

„Ja, dank je, Carolien,” en tot Gideon Levano, „eruit, ouwe heer, de tredmolen wacht... hij kraakt en piept die tredmolen.”

En tijdens het scheren kijkt een gezicht over mijn schouder. Ik schrik niet. Waarom zou ik schrikken van deze jonge heer, die toch al die jaren in mij is blijven leven. Al is mijn stoffelijk omhulsel tanig en gerimpeld, geestelijk ben ik nog vijfentwintig. Maar het Oppervezen let daar niet zo op, Hij laat het vervallen decor domineren in de slotscènes.

De jonge heer grijnst en lijkt vaag op de Asmodee. Zijn ogen gloeien, wanneer hij zegt:

„De trede van de tredmolen is breed. Er is plaats voor twee... mannetje, vrouwtje... mannetje, vrouwtje. En die molen hoeft niet te kraken en te piepen, want met het goud der Levano's kan men olie kopen... een villa in Zuid-Frankrijk, reizen, antiek... voor het vrouwtje op

de trede een uitgelezen garderobe en juwelen. Daarvoor zal dat vrouwtje naast je op de trede gezellig met je babbelen, je koffie en je thee inschenken, met je uitgaan en slaappoeiertjes zal je niet meer nodig hebben... heel zeker niet."

„Zwijg, Asmodee, hier staat een bejaard man... aan Abt."

„Ha, ha, je hebt afscheid genomen van de Gideon girls en de Gideon sisters. Met ontroerende woorden... vaarwel, het is levensavond. Maar afscheid is alléén de dood."

„Zwijg, Asmodee."

En ik sloeg mijn ogen neer, schoor mij af op de tast. Ik durfde de duivel, die jonge duivel Gideon niet meer in de ogen kijken.

Het beest Cadillac bracht een verward man naar zijn werkplaats...

Na Sara's vertrek had een wisselploeg ervaren type-meisjes haar taak overgenomen, maar geen had het kunnen brengen tot secretaresse. En toevallig op de morgen na mijn gesprekje met de Asmodee had de sex-bomb dienst. Toen zij binnentrad, bekeek ik haar lange tijd, misschien wel een beetje somber. Eigenlijk zag ik haar niet omdat ik nog bezig was met mijn zelfverwijt de duivel onvoldoende van replek te hebben gediend. Maar toen haar kinnetje begon te trillen en zij op haar onderlip beet, had zij opeens mijn volle aandacht. Zij bleef bij de deur staan, stenogrambloc en balpen in de handen. Ik keek nauwkeuriger en zij werd mens voor me. Vrouw. Ze begon te huilen. Ik zei spottend:

„Klaar voor de krijgssdans, in een nieuwe versie... huilend!"

Ze bekeek me met haar betraande en verbaasde ogen. Dat verzwakte én versterkte haar uitdagende aantrekkelijkheid. Zij riep met gesmoorde stem:

„Kijkt u toch niet zo! U ontkleedt me.”

Opeens was er niets meer in me van de jonge Levano en ook het gezicht van de Asmodee in de spiegel kon ik me niet meer herinneren. De oude Levano, de wantrouwende eenzame rijkaard was weer volledig in ere hersteld. Had haar onderbewustzijn te vroeg gesproken? Had dit meisje besloten de maîtresse te worden van de miljoenen van Gideon Levano?

Ik wendde mijn blik van haar af, liep naar het venster, keek weer eens over die Blaak, óók een trede van de tredmolen. Zag opeens Sara naast me op de achterbank van mijn auto. Samen op weg naar Parijs, waar zij een conferentie stenografisch zou verslaan. Sara voor de receptionist van het hotel, hooglijk verbaasd, dat ik twee kamers bestelde. Was madame dan niet madame? Nee, madame was niet madame Levano. Sara van Colmar, geheel verward en blozend naar boven met de lift.

Ik keerde mij om en keek in het heden. Naar de sexbomb, die het beeld van mijn Sara moest trachten te overmeesteren.

„U ontkleden?”

„Ja... net als alle mannen!”

Dit meisje was gevaarlijk en volgde een bijzondere strijdmethode. Maar weer alleen staand, een man in een mannenwereld, die vol is van gevechten om geld, trok mij de strijd met een vrouw weer aan. Kom, oud jong hart.

„Mejuffrouw, hoe is uw naam?”

„Hella... Hella Gardenier.”

Hella! De duivel kiest voortreffelijk zijn wapens en symbolen.

„Hoe oud bent u?”

„Achtentwintig.”

„Wat kent u?”

„Ik ben een kampioene typen. En dan steno Frans, Engels, Duits en Spaans.”

„Beheerst u al deze talen?”

„Ja, meneer Levano. Ik heb ook M.O. Frans.”

„Opleiding voor directiesecretaresse?”

„Ja, meneer. En ik had zo gehoopt... na Enny Karsten... maar mevrouw Van Colmar ging voor.”

Even flitste het door mijn hoofd, dat ik de personeelchef eigenlijk had moeten bedanken omdat hij Sara naar voren had geschoven.

„Hm... jonge dame... en met deze opleiding kunt u alleen maar denken, dat uw charmes iedere man op de knieën brengen... ook de oude heer voor u?”

Zij keek naar de grond. Het hoofdje terzij, de handen met de schrijfattributen op de rug, de voetjes stijf tegen elkaar.

Ik herinnerde me een vals gekleurde plaat uit mijn jeugd... Germaanse slavin voor een Romeinse veldheer. De slavin fluisterde, nog steeds met de ogen neergeslagen en een lichte bloes op de wangen:

„U keek ook zo... en ik kan er toch niets aan doen, dat ik zo gevormd ben.”

De veldheer mompelde stupide:

„Nee... nee... meisje, daar kun je niets aan doen.”

Ik nam plaats. Zuchtte. Verlegde een paar dossiers. Zuchtte nogmaals om de lange weg, die ik reeds gegaan

was en misschien nog enige decennia zou moeten gaan in steeds slechter conditie.

Onze ogen ontmoetten elkaar. In haar blik was geen onderdanigheid, maar ook geen afkeer. Wel ernst en daarom besloot ik haar de kans te geven. Ergens in mijn binnenste, diep verborgen, lachte de Asmodee en fluissterde:

„Nog een korte tijd en dan zul je haar toelaten tot de miljoenen der Levano's...”

Het viel mee. Hella Gardenier was intelligent, kende de talen zeer goed en wist op een bijzondere manier de bezoekersstroom te regelen. Men kon haar niet overrompelen, zoals Enny Karsten. Geen Tarzan of Marlon of Gary of Clark kwamen er door, als het zakelijk niet verantwoord was. Voor dit soort mannen toverde zij zich om in een hooghartige, ongenaakbare godin van 1,80 m hoog, inbegrepen de naaldhakjes van de elegante schoentjes. Ik peinsde soms over haar. Wat wilde zij bereiken? Het vermogen der Levano's, een topplaats bij mijn bank en daarna verder bij een ander bankhuis, of uitsluitend de volmaaktheid als privé-secretaresse bij een bankman van betekenis? Ik kon haar niet doorzien, ze vocht langzaam en gecamoufleerd.

De winter liep ten einde. Ik was er blij om, het naderende voorjaar zou mijn somberheid verlichten. Ik had mij voorgenomen in de komende zomer een lange zeereis te gaan maken en het viel mij op, dat Hella een peinzende blik in haar ogen kreeg, toen ik haar opdroeg zo'n reis te laten ontwerpen.

Op een ochtend, toen Hella mij de bezoekerslijst overhandigde, zei ze:

„Meneer Levano, er wacht een eerwaarde zuster. Ze wil u spreken.”

„Waarover wil deze eerwaarde zuster mij spreken? Een intekening of een tombola voor een kindertehuis?”

„Ze wil het u alleen persoonlijk zeggen. Ze kan ook niet terugkomen, maar als u het te druk heeft, wil ze desnoods de hele dag hier wachten.”

Vluchtig bekeek ik de agenda. Het zou druk worden. Ieder kwartier was ingedeeld. Er ontglipte mij:

„Mejuffrouw Gardenier, u hebt niet veel medelijden met mij. Enny Karsten en mevrouw Van Colmar hebben nooit zo'n menigte bezoekers op mij losgelaten.”

„Ik geloof toch, dat mijn methode beter is, meneer Levano, het contact met uw zaken wordt er inniger door en het leidt u af.”

„Waarvan?” vroeg ik scherp.

„Van uw somberheid... en uw eenzaamheid.”

We keken elkander opeens aan. Haar groengrijze ogen waren ernstig en vastberaden.

„Wat weet u daarvan?” beet ik haar toe.

„Alles, meneer Levano. Wilt u de eerwaarde zuster even laten voorgaan? U hebt nog een half uur speling.”

Ik keek op mijn handen, die los over elkander op mijn schrijftafel rustten. Het was dus zover, mijn innerlijk was een publiek geheim. Ik voelde mij driftig worden om deze onbescheidenheid, maar tegelijkertijd overdacht ik de onredelijkheid. Ik antwoordde koeltjes:

„Ik hoop, dat u die somberheid en eenzaamheid zoveel mogelijk zult trachten te verlichten, juffrouw Gardenier.”

„Ik ben geheel tot uw beschikking, meneer Levano, geheel.”

Toen vonkte het op een bijzondere manier in die groengrijze kijkers en het werd mij duidelijk. Dit meisje wilde toegelaten worden tot het vermogen der Levano's, ten koste van alles. Ik fronste mijn wenkbrauwen en terwijl ik met de briefopener in de palm van mijn hand tikte, droeg ik haar op:

„U kunt de eerwaarde zuster verzoeken binnen te komen.”

Zij verliet mijn kantoor, kaarsrecht, vastberaden, zeker van haar doel, zeker van haar weg. Diana, de godin van de jacht. En ik verwachtte de non, niet zo zeker van mijzelf, nog voelde ik mijn vijfenzestig jaren niet.

De eerwaarde zuster trad mijn kantoor binnen als een volmaakte tegenstelling tot Diana. Klein, een beetje gebogen, een beetje sloffend met haar hoge schoenen, die een remedie waren tegen alle wulpsheid. Ik stond op, ze knikte een paar maal heftig bij wijze van groet. Ik liep op haar toe en leidde haar naar de bezoekersstoel bij mijn bureau. Toen ze zat, keek ze mij ernstig aan door haar goud-omrande brilletje. Ze had mooie ogen, haar gezichtje was nog gaaf, maar toch schatte ik haar tegen de vijftig.

„Wat kan ik voor u doen, zuster?”

„Kent u mevrouw Da Fonseca?”

Ik moet haar zeer verrast hebben aangekeken, want ze knikte een paar maal bemoedigend en begon te glimlachen. Ze vervolgde:

„Gelukkig. Ik zie dat ik goed terecht ben. Mevrouw Da Fonseca ligt bij ons ziek, in Antwerpen. Met veel moeite zijn wij uw naam gewaargeworden. Zij is zo gesloten.”

„Wat scheelt mevrouw Da Fonseca?”

„Ze is bij ons binnengebracht. Opgeraapt van de straat, als ik het zo noemen mag. Ze is heel erg ziek.”

Denkende aan de gebruikelijke code om iemand omzichtig een dood te berichten, vroeg ik:

„Is mevrouw Da Fonseca reeds overleden, zuster?”

„Nee meneer, nee, maar het is heel ernstig. Een hartaanval en de dokter vermoedt kanker.”

„Heeft mevrouw gevraagd om te komen?”

„Nee meneer. Ze praat bijna niet, maar wij wilden graag, dat u kwam. U bent blijkbaar de enige die ze kent en een mens moet niet zo eenzaam bij vreemden sterven. Daarom... wilt u komen?”

Ik dreutelde op en neer. Reina, sierlijke, knappe Reina, een en al levenslust en nu bijna vijftig jaar later opgeraapt van de straat als een voddige zwervster. Reina, vol idylle en illusie, getrouwd met Joab Da Fonseca. Reina, jarenlang worstelend om zijn genegenheid te winnen en hem zijn liefde voor Channah te doen vergeten. Reina, beroofd en verjaagd door de Teutoon, Reina in een martelkamp, Reina bijna vijftien jaren in levensgevaar naast een agressieve, zwakzinnige man. Reina, de dappere. Ik zag opeens haar handen, zoals ze mij die voorgehouden had op de avond van haar vlucht. De handen van een moordnares, de handen van een engel. Ik hoorde weer mijn eigen woorden, mijn voorstelling dat ze opgeraapt zou worden als een clochard. En even flitste het door mijn hoofd, dat dit meer bij haar paste dan toiletjuffrouw ergens in een kelder van een goedkoop restaurant. Zelfs in de ondergang kan allure zijn.

„Ik kom, zuster.”

„Mag ik met u mee terugrijden? De reis is zo duur. Een heer uit Antwerpen gaf me een lift tot hier en Moeder Overste zei...”

Ze zweeg en ik begreep. Daarom vroeg ik niet wat Moeder Overste gezegd had.

Ik belde. Hella Gardenier verscheen onmiddellijk, zij is veel vlugger dan Enny of Sara, ze doet alles om hen te overtroeven.

„Telefoneer alle bezoekers af. Bel Kees, dat hij mijn reistas in Wassenaar haalt en de zijne niet vergeet. Over een uur vertrek ik met deze eerwaarde zuster naar Antwerpen.”

Ze noteerde niets. Ze vertrouwt veel op haar geheugen. Ze vroeg:

„Hebt u mij nodig?”

„Nee. Zorgt u alleen maar, dat al die mensen teleurgesteld worden.”

Ik overhandigde haar de bezoekerslijst en ze glimlachte vaag.

„Wanneer bent u terug?” vroeg ze een beetje bezorgd.

„Weet ik niet.”

Wat angstig en bedeesd slofte het nonnetje naast haar mijn kantoor uit. Het was wél een contrast, vooral de schoenen.

Reina Da Fonseca heb ik weggerukt van een middeleeuwse prent. Toen ik de ziekenzaal betrad, was het er zo druk als in een markthal. Vrouwen die hier lagen, maakten van hun bed het middelpunt van een huis-kamer of buurtschap. De nonnetjes letten niet zo nauw op het aantal bezoekers. Verbaasd keek ik toe, omdat ik zo weinig verschil zag tussen nu en die oude prent.

Dezelfde opstelling der bedden, dezelfde nonnetjes, hetzelfde drukke, gemoedelijke bezoek. Dezelfde uitdrukking op de gezichten van de zieken. De mens is niets veranderd, alleen zijn techniek is perfecter en nog gevaarlijker geworden.

Reina lag met gesloten ogen, ik keek lang naar haar, maar zij reageerde niet. Een non boog zich over haar heen en fluisterde haar iets in het oor. Toen draaide zij moeizaam haar hoofd naar mij toe, haar kinnetje begon te trillen. Ze glimlachte uitgeput en fluisterde:

„Der Weg zurück, Gideon. Salamanca, Antwerpen, Amsterdam, Amsterdam, Antwerpen... maar Salamanca haal ik niet.”

„Waarom die lange weg naar Salamanca, als Wassenaar zo vlak bij Amsterdam ligt?” trachtte ik vrolijk te zeggen.

„Gideon, Salamanca is een vrijplaats, Wassenaar niet.”

„De Officier van Justitie gelooft nu ook in een doelbewuste ingreep van Joab zelf, Reina.”

„Sefardim kunnen zo elegant liegen,” zei ze met gesloten ogen.

Ik nam plaats bij haar bed. Het geroezemoes van de aangrenzende beddenkringen hoorde ik gelukkig niet, zo was ik verdiept in de aanblik van dit bundeltje ellende. Ik vroeg:

„Wat zegt de dokter?”

Ze lachte een beetje schamper, toen ze antwoordde:

„De mijne is de zwijgende medicijnman. Hij doet erg geheimzinnig en ik heb blijkbaar geen recht op mijn eigen kwaal. Maar hij bemoedigt oud moedertje, dat maar ligt en dut.”

„Gelukkig altijd nog wat poëzie, Reina.”

„Tot het laatste, Gideon. Hoe heerlijk wordt alles verzacht door de poëzie.”

„Reina, het huisje is klaar en gemeubileerd. Er is een zonterrasje voor het naderende voorjaar. Ik ben gekomen om je naar je huisje te brengen.”

Ze antwoordde eerst niet. Het was alsof het niet tot haar doordrong. Toen zei ze:

„Verkoop het Gideon. Wat moet een versleten vrouw in een moderne bungalow en wie zal mij verplegen en wat zal dat allemaal niet kosten? Nee, verkoop het aan jonge mensen, die niet weten wat het woord Maidanek betekent.”

„Ik verkoop niets en over die kosten wordt niet gesproken. Waarvoor dient al het geld, dat ik bezit? Moet ik het soms beleggen in Zuidamerikaanse steden, die nooit aflossen en nooit rente betalen?”

„Als je dat geld belegt in Reina Da Fonseca krijg je ook geen rendement, Gideon, maar wel een hoop sores. Wees maar gelukkig, dat de Zuid-Amerikanen dat nog niet als bonus uitkeren.”

We glimlachten, langzaam werd ze wat opgewekter.

„Nou, wanneer zal het Reina Da Fonseca-Lopez Suasso uit Salamanca behagen, de karos van Gideon Levano van Toledo te bestijgen en, omringd door een kleine hofhouding, Vlaanderen te verlaten om haar residentie te kiezen in het domein van de Heer van Wassenaar? Of wenst zij een karveel om de reis over zee te maken?”

Ze stak mij haar hand toe. Ze lachte nu en ik zag weer veel van de vroegere bekoorlijkheid over het oude gezichtje vliegen. Ze zei:

„Je zou er toe in staat zijn, mesjoggene Portegiez.”

De mesjoggene Portegiez drukte een lichte kus op haar hand, omdat er even geen vier eeuwen waren verstreken. Bij de aangrenzende bedden verstomde het ge-roezemoes. Op deze middeleeuwse prent hoorden wij niet thuis.

Reina is weer in mijn huis. In dezelfde kamer, waar zij woonde met Joab. Zij ligt er te bed. Een groot bed met een hemel. Een filmbed. De hele kamer is naar dezelfde stijl gemeubileerd, ik weet niet wat ik met m'n geld moet doen, daarom doe ik extravagante dingen, daarom verwen ik Reina Da Fonseca. Omdat zij Channah is en Thea en de tien meisjes en de Gideon Sisters en het Jopie... en Sara van Colmar.

Ik heb een dag- en een nachtverpleegster voor haar in dienst genomen, want haar toestand blijft ernstig. De doktoren halen hun schouders op en zeggen: versleten, het kan kort duren maar ook jaren.

Het orakel van Delphi handhaafde haar autoriteit met dezelfde nietszeggende woorden.

Ik heb zo even mijn dagelijks namiddagbezoek aan Reina gebracht. 's Morgens, voordat ik naar de bank rij, 's middags als ik thuiskom en 's avonds bij het thee-uurtje bezoek ik haar. Maar vandaag was ons gesprek zo hopeloos, dat ik al mijn wilskracht nodig heb om niet in moedeloosheid weg te zinken. Was Alphonse de Villeneuve maar terug uit Kanaän, wat zoekt hij toch bij die jonge, energieke Israëli's, terwijl hier twee versleten Joden zijn geestelijke hulp zo nodig hebben.

Toen ik binnentrad, zei ze:

„Zuster, help mij rechtop zitten en laat ons even alleen, wil je?”

De jonge verpleegster keek mij vragend aan. Ik knikte toestemmend. Toen hielp ze Reina en verliet de kamer.

„Kom naast m'n bed zitten, Gideon.”

Ik gehoorzaamde, zoals ik als kleine jongen grootmoeder Judith had gehoorzaamd. Reina zat nu tegen de kussens geleund. Haar lange, zilverwitte haren vielen in twee dikke vlechten over haar schouders, haar handen speelden met de zijden strikjes. Die vlechten gaven haar iets jeugdigs. Ze keek recht vooruit, zodat ik haar profiel zag, een fijne aristocratische lijn.

„Gideon, ik word niet meer beter. Ik weet door welke ziekte het Oppervezen mij weer tot stof wil maken. Een ziek hart en kanker, dat zijn de toegiften bij de kampen en de jaren met Joab. Laat mij naar een rusthuis brengen, zo'n echt sterfhuis voor ouden van dagen.”

„Nooit, Reina, ik laat je niet gaan naar een sterfkazerne. Straks, wanneer je beter bent, maken wij een lange comfortabele reis. Als je wilt naar Israël. En als je wilt, blijven wij daar.”

„Wat fantaseer je toch, Gideon. Twee oude Joden daar. Wij horen er niet bij. Wij zijn niet één volk. Er zijn galloeth-joden en Israëli's. De lege, gebroken eierschaal en het kuiken, voilà.”

„Je oordeel is hard, Reina.”

Ze keerde haar hoofd terzij om naar mij te kijken en opeens zag ik haar als oude joodse vrouw. Al het nog jeugdige was in een ogenblik verdwenen. Daar lag een stervende oermoeder met een visionaire blik.

„Je spreekt mij tegen, omdat je huivert voor de waarheid, Gideon. Wat weten de Sabra's van de gettojood? Hun kinderen weten nog minder, hun kleinkinderen

zullen onverschillig onze eeuwenlange bloedbaan overzien. In een luie stoel met een ijsje en een sigaretje. Net eender, zoals wij op de H.B.S. onverschillig waren voor de bloedbaan van de Egyptenaren, de Grieken, de middeleeuwen. Wat deden die ons? Niets. Wij verlangden naar de dansles en de bioscoop en opgewonden pink aan pink wandelen.”

„Reina, de eerbied voor de ouderdom is een van onze grote deugden. Ook dáár.”

„Gideon, als wij gaan, bergen ze mij op in een oude-vrouwenhuis, ik ben een total loss. Jij nog niet, je kunt zoveel investeren, dat ze je tot honderd jaar blijven aanmoedigen.”

Ze lachte opeens zo smakelijk, dat het bed er van trilde. Haar lach was aanstekelijk, ik glimlachte.

„Kom Reina, maak ze niet zo zwart. Er zijn vele banden met de landen buiten Israël, maar wij staan er naast, omdat wij daar kind noch kraai hebben.”

Langzaam ging Reina plat op haar rug liggen. Ze was blijkbaar opeens vermoeid geraakt. Ze staaarde naar het plafond, de handen gevouwen op haar borst.

„Als ze wilden, kon er iets zijn. Nooit komt er een geleerde Raw om voor ons te spreken over dingen van de ziel. Ze vragen alleen maar geld en vertonen een filmpje om ons te laten zien, hoe mooi ze het wel doen. Gideon, wat zijn wij, galoeth-joden of Israëli's in het buitenland?”

„Wij zijn Nederlanders, Reina, joodse Nederlanders. Maar iedere Jood kan naar Kanaän terugkeren en Israëli worden. De ballingschap is ten einde.

„Er zijn landen, die de Joden vasthouden.”

„Dat is gevangenschap, geen verbanning.”

Ze tuurde maar steeds naar het plafond, dacht na over het verschil tussen verbanning en gevangenschap.

„Misschien ben ik te fel of te helderziend,” zei ze.

„Reina, als je beter bent, gaan wij er heen. Welkom of niet.”

Ze begon weer zachtjes te lachen, sloeg kinderlijk een hand voor de mond. Riep:

„Gideon, Gideon, heeft Sara's pijl zo diep getroffen? Ik zal me haasten, dan kan je gauw alleen gaan.”

„Reina.”

„Een mens kan zijn dood versnellen door er naar te verlangen en er veel aan te denken. De geest is machtig, Gideon.”

Een beetje geërgerd stond ik op. Ik liep naar het venster en keek over de tuinen en naar de boomgroepen, want ik zag de lente van de aprildag. Het verheugde mij niet, want ik dacht aan Sara, door Reina teruggeroepen en verschenen in deze kamer.

Sara. Ik zag haar Egyptische gezichtje, dat zo dikwijls van uitdrukking verwisselde, streng, militair, zakelijk, vrolijk, kinderlijk, intens vrouwelijk, lief, onderdanig. Ik voelde haar slanke, elegante linkerhand zich sluiten om mijn mond. Ik kuste weer die koele palm. Voorbij. Sara was opgenomen in het bruisende kolonistenleven, haar leertijd in Nederland vervaagde van dag tot dag. Misschien zou zij op een avond op haar balkonnetje glimlachend terugdenken aan die oude heer Levano, die zijn hart zo schroomvallig had getoond. En achter mij lag een gevonniste te sterven. Een moedige, eenzame ter dood veroordeelde. Haar lot, mijn lot. Twee eenzamen, samengebracht op één kamer door een machtige, onzichtbare hand.

Het was of Reina mijn gedachten raadde. Haar zachte woorden zweefden zo vreemd naar mij toe.

„Ga naar Israël. Sara zal verrast en verheugd zijn.”

„Mijn plaats is hier.”

„Ben je bang, dat ze je kwetsen zal?”

„Ze heeft nee gezegd, zonder mij pijn te doen.”

„Een vrouw wil niet goedkoop zijn. Daarom vlucht ze soms en wacht.”

„Ik heb geen recht op Sara. Haar plaats is naast een jongere man.”

„Wil je niet een beetje egoïst zijn, Gideon?”

„Ik geloof, dat ik dat al meer dan genoeg ben geweest in mijn leven.”

Wij zwegen. Ik bleef turen naar al die welvaart van tuinen en landhuizen, die mij plotseling tegenstonden en die ik zou willen verlaten. Zwerven. Te voet, met een bundel aan een stok, in oude kleren, met niets anders dan een brood en een kruik water, weg van hier, weg van het goud der Levano's. Weg van mijn herinneringen, weg van die oorlog en van die pogrom. Weg! Waarheen? Ben ik een dier, dat zich losmaakt van de kudde om ergens eenzaam te gaan sterven? Kan ik geen mens tussen mensen meer zijn? Komt er een tijd, dat de mens van alles afscheid moet nemen? Van de herinnering aan het meisje uit zijn jeugd, en de kinderen die zij hem baarde?

Weer was het alsof Reina mijn gedachten raadde.

Is deze helderziendheid de heraut van háár dood?

„Vergeet, Gideon. Hun as is verstrooid in de wind. Dat was de wil van de Almachtige. Gehoorzaam. Leef zo lang je ademen kunt.”

Leef! Kan men leven op bevel, als het leven niet alleen bestaat uit eten, drinken, slapen en geld verdienen? Kan

men leven zonder innerlijke vrede en rust? Ik tuurde en tuurde en kon niet antwoorden.

Ik zag een jonge kat tussen de struiken. Twee buurlingens waren mijn tuin binnengelopen om het dier te achtervolgen. En opeens zag ik mijzelf weer, even oud als die jongens, ook jagend achter een wit angstig poesje. En oma Judith verscheen op het terrasje als een godin der wrake, die mij toeriep:

„Gideon, laat dat beest met rust. Wil je later in het Gehenna komen?”

Oma Judiths woorden zijn waarheid geworden. Ik ben in het Ge-Hinnom gekomen. In de hel. Op de folterplaats. En ik herhaalde fluisterend voor mezelf oma's woord: Gehenna.

„Keer je om, Gideon!!” Reina had geroepen, angstig, huiveringwekkend angstig. Een eenzame, bange kinderstem in een leeg donker huis.

Ik keerde mij niet om.

„Wanneer?”

Het klonk zo alwetend, heel mijn innerlijk lag voor haar open.

„De avond van mijn huwelijk. Toen ik beschermend mijn arm om Channah's schouder legde, voelde ik haar trillen. Toen stonden wij met zijn drieën, Channah, Joab en ik. Zo leidde Joab mij binnen in het Ge-Hinnom.”

„Laat mij naar een armenhuis brengen, Gideon. Je zult bevrijd worden van Joab door mijn dood.”

Door deze woorden rende ik terug door de jaren. Zag moeder op haar bed in het armenhuis. Wat ik voor moeder had verzuimd te doen, zou ik voor Reina Da Fonseca doen. Schuld en boete.

„Ik ken mijn opdracht, Reina. Het zal je aan niets ontbreken. Hier in dit mijn huis. Aan niets.”

„Gideon, ik leefde een tijdje alleen met mijn misdaad. Mijn geweten zweeg. Als je mij hier houdt, ontwaakt het. Ik zal Joab zien, het brandende nachtlampje, de tube. En jou zal ik zien, die weet... weet... en soms naar mijn handen zal kijken als een wreker. Laat mij gaan, Gideon.”

Ik voelde mijn ogen branden en een schroevende pijn in mijn keel. Verdriet? Zelfbeklag? Sentimentele zwakheid? Of gewone, eenvoudige menselijkheid. Ik klaagde mijn klacht en hoorde de hare niet.

„Ik weet niet waarom Channah werd weggenomen. En Elsje. En Adam. En Mordechai. Ik weet niet, waarom Joab in mijn huis moest sterven. Ik weet niet, waarom wij samen werden gebracht in onze levensavond, ziek en oud. Kent de Almachtige wrede lust, Reina?”

Toen draaide ik mij om. Ik zag Reina opzitten tegen de kussens, het hoofdje diep gebogen. Scherp was de scheiding in het volle, grijze haar. De vlechten vielen over haar schouders, als de zware kettingen met de stenen van het middeleeuwse schandjuk.

„Antwoord Reina.”

Ze keek niet op, fluisterde:

„Je lastert. Buig je, Gideon. Verlaat het Niets. Dan zal Hagodaush boroech hoe je vrijlaten uit het Gehinnom.”

Ik sloot mijn ogen.

Ik zag Joab Da Fonseca naast Channah, mijn vrouw.

Ik zag Elsje, krimpnd van benauwdheid.

Ik zag Adam, zijn brandende machine dwarrelde naar de aarde.

Ik zag Mordechai en hoorde het 'Feuer' en de karabijn-schoten.

Ik zag Sara's rug. Eén in een gelid van vier. Twee stoere Israëli's op de flanken.

Marcherend over een boomloze woestijn. Naakte bergen dreigend in de verte.

Ik opende mijn ogen.

En zag een hoopje grijze ellende, schokkend van verdriet.

Reina Da Fonseca.

Geplaatst in mijn huis door het Opperwezen.

Om mij te beletten Sara te zoeken en mijn Gehenna te verlaten.

VERKLARING VAN ENKELE HEBREEUWSE EN JOODSE WOORDEN EN ZEGSWIJZEN

- Adaushem* – Heer (wordt buiten de gebeden gebruikt voor Adounoi)
Ahasverus – Wandelende Jood
Alyah – Terugkeer naar Israël
Ashkenaziem – Joden van Duitse oorsprong
Asmodee – Duivel der onreinheid
Bandeau – Pruik om de kortgeknipte haren van Orthodox Joodse vrouwen te verbergen
Bar-mitswo – Iedere Israëlitische jongen die zijn veertiende jaar intreedt en medewerkend lid wordt van de gemeenschap. Gaat gepaard met feestelijkheden
Benschen – Zegenen
Chanoeka – Feest van het Licht
Choepah – Huwelijkswijding
Dajan – Rechter
Erets – Het Beloofde Land
Fedayeen – Sluipschutters
Galoeth-Jood – Jood, levende in verbanning
Gannowien – Dieven
Gawwer – Kameraad
Gehenna – Verbastering van Ge-Hinnom, het dal van Hinnom, folterplaats, dal der verschrikking
Geteisem – Uitvaagsel
Goie – Niet-Jood
Gotspe – Onbeschaamdheid, aanmatiging
Haqadah – Het verhaal van de uittocht uit Egypte
Haqodaush boroech hoe – de Almachtige, geloofd zij Hij
Havdoloh – Sluiting van de Sabbath
Kaddish – Voor het zieleheil van een dode
Kehilla – Gemeente
Kibboets – Dorpsgemeenschap in Israël
Kidush beker – Beker voor wijn bij opening van de Sabbath
Kohaniem – Priesters
Kosjer – Rein voedsel
Kowwed – Eer
Lechajim – Heildronk op het leven
Mesjoelach – De Gezondene, het geweten
Mesjoggene Portegies – Dwaze Portugees
Misjogge – Familie
Miswe – Liefdewerk, religieuze plicht (verbastering van het Hebreeuws: mizwoh)
Nebbish – Och arme!
Neshomoh – Ziel
Peyes – Slaaplokken
Qidush – Opening van de Sabbath
Rebbe – Zieleherder, schriftgeleerde
Sabra's – In Israël geboren
Sefardiem – Joden van Spaans-Portugese oorsprong
Seider – Paasavond
Sheigets – Christen jongeman
Sheimauth – Gebed op het moment van het sterven
Shiqsie – Christen meisje
Sjatse ponempie (bargoens) – Schattig gezicht
Sjemang Jisroel – Hoor Israël!
Sjewe – Zeven: betekent de zeven treurdagen na een begrafenissen
Sjiuwe stoeltje – Laag stoeltje voor de treurende
Sjlemiel – Ongelukkig mens
Sjoel – Synagoge
Sores – Verdriet
Taharoh – Reiniging van een dode vóór het kisten
Tallith – Gebedsdoek
Thora – Lering, wet, wetsrol. De vijf Boeken Mozes of Pentateuch (Hebr.: tauroh)
Treife – Onrein, slecht (verbastering van het Hebr.: terephoh)

DE LAATSTE LEVANO

Derde druk

MAURITS WERTHEIM werd op 11 maart 1904 te Eindhoven geboren. Na in Rotterdam de HBS te hebben doorlopen werd hij leerling van de Rijswijkse kunstschilder Otto Kries, maar toen zijn vader in 1922 plotseling overleed, moest hij de gedachte aan een kunstenaarsloopbaan vaarwel zeggen. Samen met zijn broer nam hij de leiding van de handelszaken van zijn vader over en werd koopman. Hij begon te schrijven tijdens de Tweede Wereldoorlog, toen hij – evenals zovele andere joodse landgenoten – was ondergedoken.

DE LAATSTE LEVANO is het rijpe werk van een groot en gevoelig schrijver. Gideon Levano is de laatste telg uit een oud joods bankiersgeslacht. Vijftien jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog, waarin hij vrouw en kinderen verloor, ontmoet hij de man die zijn huwelijk deed mislukken. Hij ziet de film van het verleden in flarden aan zich voorbijtrekken en zich vermengen met het heden. Onbewust blijft deze vitale man, die zich op de grens tussen middelbare leeftijd en ouderdom bevindt, zoeken naar een nieuwe levensgezellin en een nieuwe levensvervulling. Zijn late liefde voor een jonge Israëlische doet hem beseffen dat hij als Europese jood een vreemdeling blijft voor de Israëli en dat hij er niet toe zal kunnen besluiten zijn geboorteland te verlaten.

'De Laatste Levano' bezit alle kwaliteiten van Wertheims vorige romans: de rake uitbeelding van mensen en toestanden uit 'Isaac de Fuentes', de gloedvolle handeling uit 'Vorst van de Ballingschap' en de kleurige beschrijvingen uit 'De Soete Bazinne'.

ELSEVIER PAPERBACKS